

T.C.
KARAMAN VALİLİĞİ
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Yayınları

- III -

KARAMAN TARİHİ ve KÜLTÜRÜ

- Osmanlı Karamanoğulları İlişkileri
Şaban KARAMAN
- Karaman Şer'iyye Sicilleri
Muammer DOĞAN
Karamanoğulları Beyliği Alâaddin Bey Dönemi
Yahya BAŞKAN
- Karamanoğulları Kitabeleri
Prof. Dr. Kerim Türkmen
- Hristiyan Türklerden Karamanlılar
Mustafa AKKAYA

Karaman'ın 4500. Kuruluş Yılı Anısına Sunulmuştur

ISBN 975-585-587-4 (ISBN 975-585-584-7 Tk)

Karaman İl Kültür Turizm Müdürlüğü'nden 21/05/2005 Tarih ve 422/2876 Sayılı Yazı ile basım izni alınmıştır

Her hakkı saklıdır. Bu kitabın içinde yer alan belgelerin, fotoğrafların ve yazıların hiçbir kısmı yazar ve Karaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün yazılı izni olmaksızın tamamen, kısmen veya değiştirilerek yayımlanamaz, hiçbir şekilde iktibas edilemez, fotokopi dahil, elektronik veya mekânîk yollarla kopyası yapılamaz, bilgi olarak depolanamaz ve çoğaltılamaz.

Fabrika Basım Ltd. Şti. Tarafından Basılmıştır Tel: 0 212 332 19 18 -19

KARAMANLI HIRİSTİYAN TÜRKLER

Mustafa AKKAYA

KARAMANLI HİRİSTİYAN TÜRKLER (Tarihi Bir Bakış)

ÖZET

Bu çalışmamızda Hristiyan Türklerden , Türk Ortodoks Karamanlıları incelemeye çalıştık. Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşup girişte Türklerin dini hayatında etkili olan dinler hakkında kısaca bilgi verdik.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümde, Hristiyan Türkler konusuna yer vererek burada Ortodoks, Katolik ve Protestan Türkleri inceledik. Onların Balkanlara gelip oynadıkları rolü, Bizansla mücadelelerini, hristiyanlığa geçişlerini ve Bizansın onları Anadolu'ya geçirerek iskân etmesini ele aldık. Çünkü Türk Ortodoks Karamanlıların alt yapısını oluşturması bakımından bu önemliydi. Bizi ilgilendiren Ortodoks Türkler olmasına rağmen kısaca Katolik ve Protestan Türkler hakkında da bilgi verdik.

İkinci bölümde, Türk Ortodoks Karamanlıların oluşumuna yer verdik. Önce Karamanlı adının nereden geldiğini inceleyerek onların menşeyini geniş bir bakış açısıyla ifade ettik. Türk Ortodoks Karamanlıların oluşumunu tarih süzgecinden geçirirken, öncelikle Türklerin Hristiyanlaştırılması için yapılan çalışmaları ve onların nasıl Hristiyanlaştığını belirttik. Hristiyanlaşan Türklerin Anadolu'ya geliş yollarını ifade ederken bunun sadece Bizansın Anadolu'ya yerleştirilmeleriyle sınırlı kalmadığını, Saka ve Kimmerlerin kendileri Anadolu'ya yerleşerek hristiyan olduğunu, Gürcistan üzerinden gelen Hristiyan Kumanların Doğu Karadeniz civarına yerleştiğini, ayrıca Anadolu'ya gelen Selçuklu Türklerinin içinde de hristiyan unsurların bulunduğunu belirtmeye çalıştık.

Bizansın; Hristiyan Türkleri, Selçuklu Türklerinin akınlarından korunmak için Anadolu'ya yerleştirerek Türkopoller oluşturması ve bunları özellikle Karaman eyaleti civarına yerleştirmesiyle, burada belirli yoğunlukta Türk Ortodoks meydana getirdiğine değindik.

İşte bu Türk Ortodoks Karamanlıların, Selçuklular ve Osmanlılar

zamanında serbestçe yaşamalarını ifade ettik. Yunan devletinin kurulmasıyla Türk Ortodoks Karamanlıları Yunanlaştırma çabalarını belirterek biraz da bu çabaların etkisiyle mübadelede Türk Ortodokslarının, Rumlardan ayrı tutulmayarak Yunanistan'a gönderilmelerine temas ettik. Türk Ortodoks Karamanlıların oluşturduğu Karamanlıca'yı ele alarak onun kullanıldığı alanlara değindik.

Üçüncü bölümde ise Türk Ortodoks Karamanlıların dini inanışlarını ifade ettikten sonra onların Milli Mücadelede T. B. M. M'yi destekleme çabalarına yer verdik. Milli Mücadele yıllarında Fener Patrikhanesinin zararlı çalışmaları karşısında cephe alan Türk Ortodokslarının, Papa Eftim önderliğinde Kayseri'de kurduğu Türk Ortodoks Patrikhanesini ve Papa Eftim'in bu mücadelelerdeki konumunu belirttik. Sonra da iki patrikhanenin mücadelelerini ve bugüne kadar geçirdiği evreleri inceledik.

Sonuç kısmında ise, Anadolu'ya bir çok yolla ve özellikle Bizansın Hristiyan yaparak yerleştirmesiyle gelen Hristiyan Türklerin bazıları zamanla Ermenileşmiş, bazıları Rumlaşmış, bazıları Selçuklular ve Osmanlılar zamanında müslümanlaşmış, bazıları da günümüze kadar Türk Ortodoks olarak gelmiş, fakat genelde Anadolu'da yaşadıkları için mübadele ile Yunanistan'a gönderilmiştir. Günümüzde onların bakiyesinin İstanbul'daki Türk Ortodoks Patrikhanesi olduğu şeklindeki kanaatimizi belirttik.

GİRİŞ

Kısaca Türklerin Dini Hayatı

Türklerin dini tarihlerinin doğru öğrenilmesi gerekir. İslâmdan önceki dini tarihi çeşitli görüşlerle farklı mecralara sürüklenmektedir. Türklerin dinine bazen Şamanizm, bazen Maniheizm ve bazen de Gök Tanrı dini denilmiştir. Ülkemizde Türklerin tarihi islâmıla beraber algılanıyor. Türklerin müslümanlığının erken zamanlara dayandığı zannedilmektedir. Ancak İslâm'la tanışmaları ve İslâm'ı din olarak seçmeleri IX-X. yüzyıla rastlar.

Müslüman olmadan önce de Türkler dinsiz değildi. Önceleri çok tanrılı dinlere, Maniheizme, Budizme, Şamanizme, Yahudiliğe, Hristiyanlığa inanmışlardır. Türklerin Hristiyanlıkla tanışmalarını tarihçiler II-III. yüzyıl olarak kabul etmektedir. Türklerin dini hayatlarında etkili olan dinler hakkında kısaca bilgi verelim.

Dinsiz bir toplum ve medeniyete ne rastlanmış ne de tasavvur edilebilmiştir. Tarih; sosyal ve siyasi nizamın kuruluşunda, ahlâk ve fazilet duygularının yükselişinde, ilim, edebiyat, hukuk, felsefe ve sanatların gelişmesinde, kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde, vatan ve milliyet duygularının doğuşu ve ilerlemesinde, iktisadi ve ticari faaliyetlerde ve günlük hayatın her safhasında din kadar derin tesirleri olan bir kuvvet ve müesseseye şahit olmamıştır¹. Eski Türklerin milli dinlerinin Şamanizm olduğu şeklindeki yanlış kanaatlere, bu sahada uzun araştırmalar yapan Abdülkadir İnan eser vererek desteklemiştir² fakat daha sonra vardığı neticelerin yanlışlığını fark ederek eski Türk dinine sırf itibarı olarak Şamanizm denilebileceğini ifade etmiştir³. Cemal Şener ise "Şamanizm, Türklerin İslâmiyetten önceki dinlerine verilen isimdir.

Türkler, anayurtları Orta Asya'da yaşadıkları tarihlerde esas olarak Şamani idiler. Gerçi Şamani inanç dışında Budist, Musevi, Mani ve Hristiyan vs. Türklerden de söz etmek mümkün. Ama büyük çoğunluğu Şamanist idiler" diyor.⁴ Fakat orta Asya dini gelenekleri, başta Budizm olmak üzere Hind, İran, Yunan, Yahudi efsaneleri ile belki eski Türk telakkilerinden bazı kırıntıların da katıldığı, Moğol devrinde vücut bulan bir takım hikayelerin birbiri içine girmesinden teşekkül ettiği için, bunlar içinden asıl Şamani düşünceyi bulup çıkarmak hemen hemen imkânsız görünmektedir⁵.

Şamanlığın ve Şamanın daha çok Moğol kavimlerinde görüldüğü; sihir ve büyü yapan, gaibden haber veren kişilere Şaman adı verildiği araştırmalar sonucu ortaya çıkmaktadır⁶. Türkler arasında kesinlikle Şaman adı kullanılmamış, din görevlisi yerine "kam" zikredilmiştir. Keza, kamlık diye de bir din yoktur. Şamanlık ve kamlık asla bir dinin adı olmamıştır⁷. Doğrusunu söylemek gerekirse Şamanizm bir din değildir. O, ancak gayesi benzer olmakla birlikte, görünmeyen ruhlar alemiyle irtibat kurmak ve beşeri faaliyetleri yönetmek, bu ruhların desteğini elde etmek olan vecdi ve tedavi ile ilgili metotlar bütünüdür⁸.

Ayrıca, eski Türklerde totemciliğin mevcut olduğu ileri sürülmüş, delil olarak da kurdun ata tanınması, bu hayvana karşı saygı duyulması başta olmak üzere orta Asya Türkleri arasında tesbit edilen ve totemcilikteki "şuringa"yı andıran put-fetişler v.b. gösterilmiştir⁹. Mehmet Eröz, "Türk İçtimai Hayatında Totemizmin İzleri" adlı makalesinde, totemizmin Türklerde varlığından hareketle konuyu inceler. Ona göre Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan ve kendileri totemciliğin Türklerde varlığına, Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu ise olmadığına inanmaktadırlar¹⁰. Türk sosyal hayatı içinde totemizmin izlerini ifade eden ilim adamlarına karşılık, bir çok ilim adamımız da Türklerde totemciliğin olmadığını ifade etmektedirler.

Totemizmin olmadığına inananlar arasında Bahaeddin Ögel, Orhan Türkdoğan, İsmail Hami Danişment, Şaban Kuzgun, Kemal Göde, Abdurrahman Küçük, Harun Güngör.... gibi isimleri saymak mümkündür¹¹. Vehbi Ecer makalesinde Türklerde totemizm olmadığına inananları saydıktan sonra totemizm olmadığını, ileri sürülen tezleri yorumlayarak açıklıyor¹².

Türklerin inandığı bir diğer din olan Budizm'in etkilerini Göktürkler zamanında görebiliriz. Göktürk kağanı Mu-Kan (552-572)'ın bir yandan Çin Konfüçyanizmi, Taoizm ve Zerdüşt dininin, diğer yandan Bizans'tan gelen Hristiyanlığın kültürel etkisinin önüne geçebilmek için Budizmi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Kardeşi Ta-pa (572-581) Budist misyonerlerinin de etkisiyle ülkede "Budizm"i himaye etti ve bir Budist tapınağı ile bir Buda heykeli yaptırdı¹³. Türklerin dini menşei üzerinde pek az ve çoğu zaman hakikati yansıtmayan kaynak ve malzemelere dayanan Ziya Gökalp, eski Türklerin kendisine mahsus milli bir dinleri olduğunu sezmiş ve buna Toyunizm adını vermiştir. Onun Toyunizm dediği ise Budizm'dir. Bu ise Türklerin asıl dini değildir¹⁴.

Budizm Türkler arasında fazla yayılma imkânı bulamamış ve zamanla yok olup gitmiştir.

Türkçe metinlerde "üç ödkî nom" ve "iki yıldız" diye tanımlanan Mani dini, gnostik dinlerin en mükemmel örneklerinden biri olup Mani (216-277) tarafından kurulmuş evrensel karakterli bir dindir. Hristiyanlık başta olmak üzere; Mazdeizm, Zurvanizm, Budizm ve Mezopotamya dinlerinden birçok unsurları içine almakta, bu açıdan da senkretik bir karakter taşımaktadır. Dinin amacı insanı kötülüklerden korumak ve kurtarmaktır.

Buda, Zerdüşt ve İsa'nın peygamberliğini kabul eden Mani, Yahudilerin tanrısı Yahve'yi şeytan olarak niteler ve Hz. Musa'nın da peygamberliğini reddeder¹⁵.

Böğü Kağan (759-779), Türk kültür tarihi açısından önemli neticeler doğuracak olan Mani dinini yaymak üzere "Soğd"lu dört mani rahibini ülkesine getirmiştir. Böğü Kağa'nın da yardımıyla 763'ten itibaren Uygurların resmi dini Maniheizm oldu. Artık Uygurlar Gök-Tanrı'ya değil Ezrua tanrıya dua ediyorlardı¹⁶. Mani dini Türk düşüncesinin Akdeniz ve Yakındoğu düşüncesine açılmasını sağlamış, Türklerin yerleşik hayata geçmelerine katkıda bulunmuştur¹⁷. Maniheizm de Budizm gibi siyasi ve kültürel mülahazalarla kabul edildiği için fazla yayılma imkânı bulamamıştır.

Bozkır Türk toplumunun asıl dini Gök-Tanrı dini idi. Eski çağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri en yüksek varlık olarak yer almıştı. O, yaratıcı, tam iktidar sahibi idi. Aynı zamanda "semavi" mahiyeti haiz olup çok kere "Gök-Tanrı" diye anılıyordu. Gök-Tanrı'nın insanların mukadderatına hükmeden bir ulu varlık olduğu belirtilmiştir. And içme de tanrı adına yapılırdı¹⁸. Gök Tanrı; semaların Rabbi, alemlerin yaratıcısı ve sahibi olan Tanrı, yargılayan, bağışlayan Tanrı'dır. Göktürkler çağını inceleyecek olursak yirmiye yakın "Esmâü'l-Hüsna"dan kelimelerin varlığını görürüz¹⁹. Genelde Gök-Tanrı, onun niteliklerini almadan çok evvel dahi, Allah'a benzetilmiştir. Gök-Tanrı'nın hayattaki uzantısı olan "kut", tanrının lütfu oldu; onun emri olan "yarlık", şefaath veya af oldu²⁰. Genellikle Orta Asya'da Türklerin dini, töresi, Tengri dini idi. Buna yüce, ulu anlamına Gök-Tanrı dini de denilebilir²¹.

Bir kısım Türkler de Yahudiliğe girmişlerdi. Coğrafi bakımdan kültürel geçiş yolu üzerinde bulunan Hazarlar, kesin olmamakla birlikte Bulan Hakan

zamanında Museviliğin Karay mezhebini kabul etmiş görünmektedirler²². M. S. 740 yılında Hazar Hanının, sarayının ve askeri komutanlarının Yahudi dininin bazı kitaplarını benimsediğini ve bu dinin Hazarların bir kısmının resmi dini durumuna geldiğini görüyoruz²³. Hazar Türklerinin, Karayların ve öteki Türk zümrelerinin intisab ettikleri Museviliğin Karai Mezhebi, Talmudist Rabbani Yahudiliğinden oldukça farklıdır. Ve Karailiğin İslâm dininden, özellikle de Hanefi mezhebinden etkilendiği anlaşılmaktadır²⁴. Musevilik Türklerin arasında sadece Hazarlarla sınırlı kalmamış; Hazar ve Karayların yanı sıra Kaliz, Kabar, Kıpçak gibi bir kısım Türk boylarından da Musevi dinine girenler olmuştur²⁵. Hazar Türklerinin kalıntıları olan Karailer günümüzde değişik ülkelerde ve Türkiye’de yaşamaya devam etmektedirler²⁶.

Türkler üzerindeki hristiyanlık faaliyetleri özellikle Orta Asya ve Balkanlarda yoğunlaşmıştır. Orta Asya’da bu faaliyetler Nesturi misyonerleri vasıtası ile yürütülüp genellikle ticaret yollarıyla olmuştur. Burada kiliseler kurup misyonerlik faaliyetlerine devam etmişlerdir. Balkanlarda, Türkler arasındaki hristiyanlık faaliyetlerinde Bizans ve Rus devletinin rolü büyüktür. Bizans, hristiyan yaptığı bazı Türk boylarını da Anadolu’ya yerleştirmiştir.

Türklerin büyük çoğunluğunun inandığı Gök-Tanrı dini İslâmiyetin ruhu-na uygun olduğu için İslâmiyete girişini kolaylaştırmıştır. Türklerin girdiği diğer dinler; boy ve kişiler üzerinde düzeyinde kalmıştır. İlahi bir din olan Hristiyanlığı kabul eden Türk boylarını birinci bölümde göreceğiz.

I. BÖLÜM

HİRİSTİYAN TÜRKLER

Türklerin hristiyanlıkla tanışmaları II. yüzyılla beraber başlar. Orta Asya'da hristiyan misyonerlerin başlattığı hristiyanlık, Rusya ve Bizansın katkısıyla hızlı bir ivme kazanır. Türkler hristiyanlığın üç mezhebine girmekle beraber en çok Ortodoksluğa girmişlerdir.

1. ORTODOKS TÜRKLER

Hristiyan Türkler, Rusya ve Bizansın etkisiyle en çok Ortodoksluğa girmişlerdir. Ortodoks olan Türk boyları ve devletleri kimliklerini kaybedip Slavlaşmışlardır.

A-BULGARLAR

Yanı başımızda komşumuz durumunda olan Bulgarların "Türk kökenli bir topluluk" oldukları da zamanımızda hiç kuşkuyla yer vermeyen bir gerçek olarak bilinmektedir²⁷.

Bu görüşü destekleyen tarihsel veriler sırasıyla; Yakın zaman arkeolojik kalıntılar, proto-Bulgar dil kalıntıları ve İdil Bulgarlarına ilişkin gömüt (mezar) taşları yazıtlarıdır²⁸.

VII. asrın ikinci yarısına doğru Bulgarlar, Kafkasya'nın kuzey-batısında oldukça kuvvetli bir birlik kurmağa muvaffak oldular. Fakat az zaman sonra Hazar devletinin tazyiki altında iki kısma bölündüler. Bunlardan biri Hazarların hakimiyeti altına girer ve diğerleri ise reisleri Aspuruğ idaresinde Besarabya'ya geçerler ve oradan da Tuna kıyılarına inerler. Hazar hakimiyetine girenler "Volga Bulgarları"nı; Besarabya'ya inenler ise "Tuna Bulgarları"nı teşkil edecekler²⁹.

Zaman zaman birbirlerine karıştırılan bu iki bölge devletinin niteliğini ortaya koymak için ayrı ayrı ele alınmaları gerekmektedir.

a- İdil - Volga Bulgarları

Bulgarların aslı Onogur'lara çıkar. "On-ogur", "on kabile" demektir. Ogur boylarının en kalabalığı olan Onogur'lar, miladın başlarında Sibiry'a'ya yerleşerek, İdil boylarına kadar yayıldılar. II. ve III. asırlarda Hunlarla karıştılar. 460'lardan (Attila'nın devleti yıkıldıktan) sonra, Hunların kalanları da bu kitleye katıldı. Bu karışımdan ötürü Onogur'lara "karışık" manasında "Bulgar" denildi³⁰.

Diğer Türk urukları gibi Bulgar Türkleri de ikili içtimai teşkilata sahip idiler. "Utigur" ve "Kutrigus" adıyla sağ ve sol kollara ayrılmışlardır. Utigurlar Kuban çevresine yerleşmişlerdi³¹.

Utigur Bulgarlarının Avar veya Hazar tazyiki altında batıya değil de, İdil boyunca Şimale çıkmalarının sebebi, düşmanları olan Kutrigur Bulgarlarının yolları tutmuş olmalarından ileri gelse gerektir. Utigurların bir kısmı da Kafkas dağlarına sığınmışlar ve galiba "Kara-Bulgar" adı ile tanınmışlardı³². Utigur Bulgarlarının yeni gelip yerleştikleri ve devlet kurmaya başladıkları orta İdil sahası tabii servet ve münakalat yolları bakımından gayet elverişli bir ülke idi. Büyük nehirleri, münbit toprakları, mer'aları, ormanları ve sağlam iklimi ile hakikaten yaşanacak bir yer idi³³. Volga Bulgarlarının ilk devrelerine ait geniş tarihi bilgiler olmamakla beraber X. yüzyılda Arap yazarı İbn Fadlan tarafından güvenilir bilgiler verilmektedir. X. yüzyılda Ogur Türk boylarından islâmiyeti ilk kabul eden Volga Bulgarları olmuştur³⁴.

IX. yüzyıl sonlarına doğru, Türkistan'dan ve diğer İslâm dünyasından İdil'e gelen tüccarların tesiri ile buralarda İslâm dini ve kültürü yayılmaya başlamış; o derece ki, 900 tarihlerinde Bulgarlar arasında müslüman olanlar artmış ve Bulgar Hanı Almış'ın müslümanlığı kabul etmesiyle burası islâmiyeti kabul eden ilk Türk devleti olmuştur. Almış Han Bağdat halifesine müracaatla, din alimleri ve mimarlar göndermesini rica etmişti. Halife Muktedir Billah Cafer tarafından gönderilen kalabalık bir elçi heyeti 922 Mayısında Bulgar memleketine gelmiştir³⁵. Elçi heyetinde İbn Fadlan da yer almakta idi³⁶. İdil havzası Türkleri bugün daha ziyade Kazan veya Şimal Türkleri ismi ile anılmaktadır³⁷.

İdil bölgesi Bulgarları kitleler halinde müslüman olup Türklüklerini koruyabilmiştir. Balkanlardaki Bulgarlar, Hristiyan olup isim değiştirmiştir; İdil'deki Bulgarlar da müslüman olup isim değiştirmiştir. Birincilerde Türklükten eser kalmamış; ikincilerde Türklük, müslümanlıkla pek güzel uyuşmuştur³⁸.

Asıl konumuz Hristiyan olup Slavlaşan ve bugünün Bulgaristan'ının temelini oluşturan Tuna Bulgarları olduğundan Müslüman olup kimliklerini koruyan İdil-Volga Bulgarları³⁹ hakkında bu kadarla iktifa edelim.

b-Tuna Bulgarları

Hazarların veya Avarların tazyiki ile Kutrigur Bulgarları Asparuh komutasında Turla havzasına çekilmiş ve Tuna munsabında yerleşmişler, Bizans'ın

Araplarla meşgul olması ile daha serbest hareket etmişlerdir. 679'da Bizans kuvvetleri Bulgarlara karşı harekete geçmiş ise de yenilmiştir. Bunun üzerine Bulgarlar, Varna civarından başlayarak, Tuna ve Şumnu'ya kadar uzanan sahaya yerleşmişlerdir⁴⁰.

680 yılında Bulgarların üzerine yürüyen Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğramıştır. Sonuçta Tuna nehri ile bugünkü Bulgaristan'ın kuzey yarı bölgesi tümüyle Bulgar Türklerinin eline geçmiştir. Yapılan barış sonucu Bizans İmparatoru, Bulgar devletinin kuruluşunu ve senelik vergi vermeyi kabul etmiştir. 681 yılında Tuna Bulgar Hanlığı kurulmuştur⁴¹. 681 ile 864 yılları arasında varlığını devam ettiren Tuna Bulgar Devleti ile Bulgar Türkleri bugünkü Bulgaristan'a kendi adlarını vermişlerdir. Bulgar Türklerinin bilhassa Kurum Han (803-814) ve Omurtaq Han (814-831) zamanında altın çağlarını yaşadıklarını bu hükümdarlarının bıraktıkları kitabelerden anlamaktayız. Ne var ki, Bulgar Türkleri Slav toplulukları arasında ve Hristiyan Bizans kültürü çevresinde küçük bir ada gibi kalmışlar ve sonunda milli şahsiyetlerini koruyamaz hale gelmişlerdir⁴².

Bulgar devleti, altın çağını yaşadığı dönemde kültürel yönden de gelişme göstermiştir. Bu döneme ait heykeller, kabartmalar ve diğer kültürel mirasdan bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bulgar yazıtları umumiyetle Latince ve Yunanca yazılmıştır⁴³.

Güçlü bir imparatorluk kuran Bulgarların arasına hristiyanlığı ilk olarak Yunanlı mahkumlar sokmuştur. Özellikle Edirne Piskoposu Manvel'in bu konuda kayda değer çalışmaları vardır. Öte yandan Bulgar Krallığı ile Bizans arasında sürekli ve şiddetli çatışmalar mevcuttu. 863 yılında açlık ve Bizans ordusu tarafından sıkıştırılan Bulgar Han'ı Boris, daha önce hristiyan olan kız kardeşi tarafından bu dine sokuldu. Böylece bir Türk kavmi geleneksel kültüründen ve dininden toptan ayrılarak hem Slavlaşıyor hem de hristiyanlaşıyordu⁴⁴.

Bizans imparatoru, Boris Han'ın vaftiz babalığını bile üstlenir⁴⁵. Bulgarların hristiyanlığı kabul etmeleri ile Bulgaristan'da İstanbul patriğine bağlı bir piskoposluk ihdas edildi⁴⁶. Bizans, Bulgar kilisesinin bağımsızlığını tanıdı. Bunun için Boris Han, Bulgar papazlar yetiştirmeye ve din kitaplarını Bulgarca'ya çevirmeye çalıştı. 889'da tamamen kilise teşkilatıyla uğraşabilmek için manastıra kapandı⁴⁷. Boris Han halkı korkutup baskı ile hristiyanlığı kabul ettirmiştir. Bulgar Türklerinin dil ve kültürü de Slavlar arasında yavaş yavaş erimeye başlamıştır.

Yüz elli yıl içinde bu toplum Slavlarla yeni tarih sahnesinde gelişerek bugünkü Bulgar ulusunu oluşturdu⁴⁸.

Bulgarlar çevrelerinde bulunan Slavlarla evlerek iki kuşak içinde slavlaştılar. Daha sonraları Balkanlara göçen Kuman, Peçenek ve Uzlari da aralarında eriterek Slav dili ve bilincinde bir ulus durumuna geldiler⁴⁹.

Bizans yönetimi sırasında ağır bir baskı altında tutulan Bulgarlar üzerinde asıl baskı ve asimilasyon Ortodoks Rum Patrikhanesi tarafından gerçekleştirilir. Bulgarlık ve Slavlık yok edilip Rumlaştırma politikası izlenir. Önemli ölçüde başarı da sağlanır. Bulgarlar 1825-1860 yılları arasında Rum kilisesinin baskısından ve Rumlaşmaktan kurtulmak için büyük bir mücadele verirler. Osmanlı Devleti'nin bu konuda haklı olan Bulgarlara 1870 yılında İstanbul'daki Bulgarlara hazine topraklarından bir kısmı verilerek bağımsız Bulgar kilisesinin kurulması sağlanır. Bulgarlar, Osmanlı Devleti sayesinde bağımsız kiliselerine sahip olup Rum zulmünden kurtulurlar⁵⁰.

Dinlerini değiştirerek hristiyan olan Bulgarlar kimliklerini, Türklüklerini kaybederek Slavlaşmışlar, asıllarını unutmuşlardır. Bulgarlar öyle bir ulus haline gelmiş ki, kendi ırkdaşları olan Osmanlı Türklerine insanlık dışı soykırım uygulamaktan çekinmemiştir. En son 1989 yılında bile 300 bine yakın Türk göç ettirilmiştir.

Amacımız tarih yazmak olmadığı için bu Türk boyları hakkında uzun uzadıya bilgi verecek değiliz. Geniş bilgiler tarihi eserlerde mevcuttur. Bulgarlar hakkında genişçe bilgi vermemizin sebebi ise Türk Bulgarlarını, Slavlaşan Bulgarlardan ayırmak içindi.

B-AVARLAR

Avarlar, Kafkasya'da ve Rusya'nın güneyinde yaşarken, Göktürklerle ve sonra Hazarlara tabi idiler. 568'de Göktürklerin baskısı ile İdil ve Tuna'ya gelen Avarlar, Adriyatik sahillerine kadar inmişti⁵¹. Güney Rusya'ya giren Avarlar burada Attila Hunlarını, Güney Rusya Türklerini ve Slavları teşkilatlandırıp siyasi bir varlık olarak ortaya çıktılar. Avarlar, Germen kavimlerinin güçlerini kırmak için içlerine Slavları yerleştiriyorlardı.

Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın Slavlaşması, Avarların bu teşebbüsüyle gerçekleşmiştir⁵².

Daha sonra Bizans'a karşı harekete geçen Avarlar, Trakya'ya kadar olan

Bizans topraklarını hakimiyeti altına almışlar, hatta 626'da İstanbul'u bile muhasara etmişlerdir. Kutrigur Bulgarların kuvvetlenmeleri üzerine Avarlar, Karadenizin çevresinden Batıya itilmişlerdir⁵³. 791 yılında Avarlar, Frank İmparatoru Büyük Şarl ve oğlu tarafından Macaristan'da büyük bir yenilgiye uğratılınca, siyasi ehemmiyetlerini kaybettiler⁵⁴.

Avar kağanlığının çöküş döneminde artık Hristiyanlığın nüfuz etmeye başladığı görülmektedir. Güçlü dönemlerde etkili olamayan Hristiyanlık faaliyetleri zaaf anında etkisini göstermiştir. 795'te Avar hükümdarı hristiyanlığı ister istemez kabul etmek zorunda kaldı. Bu ise Avarlar için eriyip gitmenin başlangıcı oldu. Avarlar Doğu Macaristan ve Balkanlara dağıldılar. Kısa zamanda hristiyanlaşarak dillerini unuttular ve yerli kalabalık içinde eridiler⁵⁵.

C- ÇUVAŞLAR

M.S. IV. Yüzyılda Orta Asya'dan İdil'in batısına göç eden Bulgarların soyundan geldikleri yapılan filolojik ve tarihi araştırmalarla açıklık kazanmıştır. Çuvaşlar, IX. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan'dan ve diğer İslâm ülkelerinden İdil'e gelen tüccarların etkisiyle ilk defa İslâmiyeti tanıdılar⁵⁶. Siyasal yönden Çuvaşlar, X. yüzyıl başlarında Volga-İdil Bulgarlarının, XIII. yüzyıl ortalarında Moğolların, XIV. yüzyılda Kazan Hanlığının, XIV. yüzyılda da Rusların egemenliği altına girmişlerdir.

Korkunç İvan (1530-1584) çağında Çuvaşların büyük bölümünün, hristiyanlığın Bizans Ortodoksluğu inancını benimsedikleri, bir bölümünün de eski dinlerinde kaldıkları bir gerçektir⁵⁷. Rusların baskısı ile ortodoks mezhebi bölgede resmi din olarak kabul edilmesine rağmen milli geleneklerine bağlı olan Çuvaşlar, eski dinlerini gizlice devam ettirmişlerdir. Ancak kuzeyde yaşayanlar hristiyanlığı benimsemişlerdir⁵⁸. Bütün bunlara rağmen Çuvaşların hristiyanlığı sathi kalmış ve özünde atalarının inançları ve geleneklerini büyük ölçüde korumayı başarmışlardır⁵⁹.

Bugün Çuvaşların yaşadıkları ülke Rus Federasyonu içinde Çuvaş Özerk bölgesi ilân edilmiştir.

D- GAGAUZLAR

a-Gagauz Adının Kaynağı

Gagauzlarla ilgili araştırma yapan pek çok araştırmacı Gagauzların adı hakkında çeşitli iddialar ortaya atmıştır. Bunlardan kısaca sözedilecektir :

Bir kısım araştırmacılar, Türk şive ve ağızlarında Gök sözünün, Gog şeklinde telaffuz edildiğini bu sebeple Gagauz Türklerinin adının Gök Oğuz'dan gelebileceğini söylemektedirler⁶⁰. Gök Oğuz'dan geldiğine dayanak da Oğuzların Batı Göktürklerinin baş temsilcisi olduğu söylenmektedir⁶¹. Ayrıca "gaga" (totem unsuru) ve "uz" eki bir araya getirilerek çıktığı iddia edilmektedir⁶². Rus tarihçi Radlof, gaga adının söyleniş şekilleri üzerinde durmuş ve bunu gagu ve gogo şeklinde bulmuştur. Gogu-uz, gog-uz demiştir⁶³.

Paul Witlek ve Halil İnalcık'ın da katıldığı diğer önemli değerlendirme, II. İzzeddin Keykavus'la beraber Anadolu'dan gelen Selçuklu Türkleri Dobruca'ya yerleşip belirli tesirler altında hristiyan olduğu şeklindedir. Keykavus adı zamanla Gagauz olmuştur deniyor⁶⁴. Gagauz'un Keykavus'tan çıktığını, tarihi olaylar da doğruluyor. İnançlarında taşıdıkları islâmi unsurlar bunu destekler mahiyettedir⁶⁵.

Gagauzlu araştırmacı Atanos Manof, Gagauz kelimesindeki Go yahut Gaga, eski muhtelif Oğuz boylarından birine mensup kabile ifade eden bir ek değil, sadece bir ünvandır. Bu ünvan Gagauzlar'a Karakalpaklar'ın hristiyanlaştırıldıkları zamanın başlarında verilmiştir. Bunlar Rus steplerinin sınır bekçiliğini yaparlar ve "Kalauz, sınır bekçisi" adını taşırlardı. Daha sonraları Oğuzlardan veya Türklerden hristiyanlığı kabul edenlere de bu ad verilmiştir. Bu söz ortodoks hristiyan Oğuz manasına gelir⁶⁶. Müstecib Ülküsal da Oğuzların hristiyanlığı kabul edenlerine Gagauz adı verildiği düşüncesini paylaşmaktadır⁶⁷. Gagauz Üniversitesi Rektörü Prof. Dionis Tanasoğlu, Gagauz kelimesinin yazı dillerinde "Gagağuz" şeklinde yazılıp okunmasını istemektedir⁶⁸.

b-Gagauzların Menşei.

Gagauzların adının kaynağı hakkında görüşleri sayarken bunlar aynı zamanda menşei için de geçerli olan görüşlerdir.

Gagauzlar, Gök Oğuzlar ile bugünkü Romanya'ya yerleşerek hristiyanlaşmış olan Kuman Türkleri⁶⁹, Peçenek, Uzlarla Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u takiben Dobruca'ya yerleşen Anadolu Selçuklu Türklerinin hristiyanlaşmış olan bakiyeleridir⁷⁰.

Bulgarlara göre Gagauzlar, Türkleşmiş Bulgarlardı. Rumlara göre ise Türkleşmiş Rumlardı⁷¹. Gagauzlar hristiyan oldukları için Osmanlılar bunları Bulgarlar arasında sayarlardı⁷².

c- Gagauzların Dini

Gagauzların hristiyanlığın ortodoks mezhebini kabul etmeleri, onlar arasında ortodoks misyonierlerinin faaliyetlerinin varlığı ve münasebette bulundukları Bizans, Rus, Yunan ve Romenlerin ortodoks olmaları ile açıklanabilir. Zira 1812 yılından başlayarak 1878 yılına kadar Basarabya'nın her yanına hakim olan Ruslar, Kisinev Metropolitliğini ele geçirmiş, bölgeye yerleştirdikleri Rus kolonizatörleri ve papaz sınıfı ile, bir yandan bölge halkını ortodoks mezhebine bağlamaya çalışırken, diğer yandan onları slavlaştırmaya gayret etmişlerdir⁷³.

Rus idarecileri Gagauzların hristiyan olmalarına rağmen kiliseye gitmediklerini ibadetlerini gereği gibi yerine getirmediklerini farketmişler bunun üzerine dini vecibelerini yerine getirmek ve hristiyanlığın kökleşmesini sağlamak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Kendi dillerinden başka dil bilmeyen Gagauzları hristiyanlığa ısındırmak amacıyla Rus idaresi dini kitapları Gagauzca'ya tercüme ettirmiştir; ancak, bu kitapların dini etkisini tam olarak tesbit etmek güçtür⁷⁴.

Ortodoks hristiyan olan Gagauzlar, XI. Yüzyıl ortalarından itibaren hristiyanlaşan diğer Türk boylarıyla bütünleşmiştir. Gagauzların ne zaman hristiyan olduğu konusunda kesin bir tarih söylemek zordur. II. İzzeddin Keykavus'un beraberinde Balkanlar'a gelip yerleşen ve daha sonra hristiyanlaşan Türkler de bunlardandır⁷⁵. II. İzzeddin Keykavus'un adamlarından hristiyan olanlar ve Sarı Saltuk öldükten sonra hristiyanlaşanlar dini hayatlarında Allah, hac, zekat.... gibi kelimeleri kullanmışlar ve bu islâmi kültürü Gagauz toplumuna taşımışlardır. Uzun zaman Osmanlı idaresinde kalmalarının da bunda katkısı olmuştur⁷⁶.

Gagauzların bazı adetleri islâma uygundur. Gagauzlar hristiyanlıkta olmadığı halde kurban keser, fakirlere dağıtırlar, fakir ve kimsesizlere zekat ve fitre gibi yardım yapar, bağışta bulunurlar. Domuzun pis sayılması, yol, köprü, çeşme yaptırmanın yaygın adet olması, ölülerin yıkanması müslüman Türklerle ortak adetlerdir⁷⁷. Gagauzların ayinleri içinde Slavca olanlar varsa da onlar müslümanlar gibi, Allah, peygamber, cennet, cehennem, günah, din sözlerini kullanmaktadır⁷⁸.

Gagauzların dini terminolojide ve XIX. yüzyılın II. yarısına kadar ayinlerde Rumca'yı kullanmalarına ve Ortodoks Rum Kilisesine bağlı olmalarına rağmen,

eğitim dilleri Bulgarca'dır. Bunun sebebi; Gagauzlar'ı Bulgarlar'ın eğitim, Rumların din yoluyla asimile etme gayretleridir⁷⁹. Bizans kilisesinin papaz sınıfının Rumlardan kurulu olması, İstanbul'un fethinden sonra Fener - Rum Patrikhanesi'nin bütün hristiyanların temsilcisi olarak kabul edilmesi, kendi milli kiliselerini kuramayan Gagauzlar'ı Rumların helenist propogandalarına maruz bırakmıştır. Böylece Rumca ayin dili olmuş ve dini eğitim Rumca yapılmıştır.

1870'de Bulgar kilisesinin kurulması Dobruca'da kalan Gagauzları bu tarihten sonra Bulgar kilisesinin etki alanına itmiştir⁸⁰.

Bugün Gagauzların büyük çoğunluğu Moldova'nın güneyinde Basarabya'da "Gagauz yeri" denen yerde yaşarlar. Merkezleri Komrat'tır. Gagauzlar ayrıca Romanya'da (Dobruca), Bulgaristan'da, Ukrayna'da, Rusya'da yaşarlar⁸¹. Gagauzlar bugün Türk dünyası için hazırlanan Latin esaslı ortak alfabeyi kabul etmişlerdir⁸².

Bir çok konunun karışık ve kapalı olması ve günümüzde de varlıklarını devam ettirmelerinden dolayı hristiyan olup hala Türklüğünü unutmamış, Türk örf ve adetleriyle kendini gösteren Gagauzlar hakkında daha uzun bilgi verdik.

E-HAZARLAR

Hazarların siyasi bir varlık olarak ortaya çıkışları VII. yy. başlarıdır. Bu tarihlerde Doğu Avrupa tarihinde önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. XI. yy. başlarına kadar varlıklarını sürdürürler⁸³. Doğu Avrupa'da ilk muntazam devlet kuran Hazarlar'ın, menşei itibariyle Türk olup, orta Asya'dan geldikleri muhakkaktır⁸⁴.

Batı Göktürk devletine bağlı olan Hazarlar, 630 yılında Batı Göktürk devleti yıkılınca bağımsızlıklarını ilân ettiler. Geniş bir sahayı kapsayan Hazarlar komşuları Bizans'la temaslarını sıklaştırdılar. Gürcü prensesleriyle evlenen Hazar beylerinden bazıları hristiyanlığı kabul ettiler. Bizans'ın gönderdiği din adamları da ülkede propaganda yapmaya başladılar⁸⁵. Bizans'la Hazarlar arasında kız alıp vermeyle iyice gelişen ilişkiler sonucu Hazar ülkesinde hristiyanlığa ilgi duyulmasına sebep olmuş ve bazı kimseler hristiyanlığı kabul etmişlerdir⁸⁶.

Hazar ülkesine hristiyanlığı ilk sokanlar Arranlı (veya Harran) misyonerler olmuş ve özellikle onları gönderen Arran metropoliti İsrail (ö. 703) bu husus-

ta büyük çaba sarfetmiştir⁸⁷. Daha sonra hristiyanlık slavların azizi Kyril'in teşviki ile Hazarlar arasında daha da yayılır. Genellikle Bizans sınırında ve Kırım'daki Hazarlar hristiyan olurlar. Dağıstan ve aşağı İdil'deki Hazarlar ise İslâma geçerler⁸⁸. Kyril, Hazar ülkesinde hristiyanlığın üstünlüğünü savunarak Yahudi ve İslâm din bilginleriyle tartışmaya girer. Tüm çabalarına rağmen Hazar Kağanına hristiyanlığı kabul ettiremez. Ancak Kağanın yakınlarının da içinde bulundukları 200 kadar kişi vaftiz olarak hristiyan olurlar⁸⁹. Bizans heyeti ile Hazar ülkesine gelen bazı kişiler de burada hristiyanlık propagandası yaparak dinlerini yaymaya çalışmışlardır⁹⁰.

Son Hazar Hakanı, Kırım'da Bizans'ın yardımını sağlamak için hristiyanlığı devletin resmi dini olarak kabul etmiş fakat, Bizans'tan beklediği yardımı alamamıştır. Hazarlarda küçümsenmeyecek miktarda bir topluluk, hristiyanlığı kabul etmiş ancak bu hristiyan topluluk devlet yıkıldıktan sonra, hristiyan Ruslar içinde eriyerek kaybolmuştur. 1249 yılında Volga ile Don arasında seyahat eden Plano Caprini, gezdiği yerlerde hristiyan Hazar unsurlara rast geldiğini yazmıştır. Hazarların bir kısmının bu şekilde hristiyanlığı kabul etmesinin yanı sıra, Ruslar Yahudi dininde kalan Hazarlara baskı yaparak onlardan bir kısmını zorla hristiyanlığa sokmuş ve bu yolla Ruslaştırmışlardır. Bu hristiyanlaşmış Hazarlar, Rusların Boyar sınıfını meydana getirmişlerdir⁹¹.

Hazarlar hristiyanlıkla beraber Yahudiliği de kabul etmiştir ki bunu giriş kısmında verdik. Hazarların büyük bir ekseriyeti ise İslâmı kabul etmiştir. Konumuz hristiyanlık olduğu için hristiyan Hazarlar üzerinde durduk.

F- KUMANLAR (KIPÇAKLAR)

V-VII. asırlarda Mançurya'nın kuzeyindeki Amur nehri kıyılarında yaşayan Türklerin en doğudaki boyları idi. Gittikçe batıya kaydılar. Moğolistan'a, Orta Asya'ya oradan Moğollar'ın itmesiyle 1017'de hareket ederek 1050'de Ural ve Volga nehirlerini atlayıp Doğu Avrupa'ya geldiler. Hazar'ın kuzeyinden Balkanlar'a kadar olan sahaya, Karadeniz kuzeyine, Rusya içlerine kadar hakim oldular⁹². Orta Asya'da "Kıpçak" adı ile anılıyorlardı. Batı'ya, Rusya'ya geldikten sonra "Kuman" adıyla anılmaya başladılar.

Kuman-Kıpçaklar, sarışın ve kumraldırlar; bu yüzden Rus, Alman, Ermeni dillerinde, Kumaları anlatmak için kullanılan kelime "sarışın veya kumral" manasına gelmekteydi⁹³. Son dönemde yapılan araştırmalar XI. asırda

Karadeniz'in kuzeyine ve oradan Balkanlar ile Güney Kafkas ülkelerine yayılan Kumanları İslâm kaynakları yukarı irtiş boylarındaki Kemak/kemek uruğunun bir ana kolu olarak göstermektedir⁹⁴.

Kumanların Tuna boyuna inişleri 1087 yılında olsa gerektir. 1087'de Bizanslılar ile Peçenekler arasında yapılan savaşta, Peçenekler Kumanlardan yardım istemiş ve bu yardım vesilesi ile Tuna kıyısındaki zengin otlakları ve Balkan yolunu Peçeneklerden öğrenen Kumanlar bir daha geri dönmek istememişler. Bu tarihten sonradır ki Peçeneklerle araları açılmıştır⁹⁵. Bu durumu fırsat bilen Bizans, daha önceki Türk boylarına uyguladığı siyaseti tekrar ortaya koyarak Peçeneklere karşı Kumanları kullanmıştır. 29 Nisan 1091'de yapılan savaşta Peçenekleri Kumanlara kırdırmıştır⁹⁶.

Bizanslılarla ve gayri Türk unsurlarla savaşılması icab ederken Bizanslıların politik entrikaları yüzünden bu iki kardeş Türk kavmi birbirleriyle savaşarak "milli birliği" parçaladıkları gibi, bu savaşın bir sonucu olarak da Peçenek gibi kahraman bir Türk halkı ebediyyen tarih sahnesinden çekilmesine yol açtı⁹⁷.

Ruslarla ve Bizans'la mücadele eden⁹⁸ Kumanların sonunu da Moğollar tayin etmiştir. İdil Bulgar ülkesine giren Moğol orduları Sir Derya'nın aşağı mecrasından Yayık nehrine doğru ilerlerken önlerine bir çok Kuman Türkünü katmışlardı. Moğolların maksatları yalnız Rus sahasını değil, aynı zamanda Kuman-Kıpçak illerini de itaat altına almaktır⁹⁹. Bu etkiyle Kumanlar oldukça hırpalanmış, bir kısmı galiplerle beraber kalmış, bir kısmı ileriye göç etmiş, bazı gruplar da hudut boylarına çekilmişlerdir. Sınır muhafızlığı yapmak üzere kabul edilen bu gruplar, geleceklerini düşmanlarının eline bırakarak başta hristiyanlığı kabul etmek ve sonra da milliyetlerini kaybetmek suretiyle, kısa süre içinde tamamen kaybolmuşlardır. Böylece ilk Moğol darbesini müteakip, Moldovya'da oturanlar Macar hakimiyetine girmişler ve kitle halinde hristiyanlığı kabul etmişlerdir¹⁰⁰.

Ruslar Kumanlar arasında hristiyanlığı muvaffakiyetle yaymışlar, bunun slav karakteri taşıyan ortodoks mezhebi olması Türklük için büyük tehlike olmuştur¹⁰¹. Ruslarla beraber Kırım'a gelen İtalyan misyonerlerinin tesiriyle bir çok Kuman'ın hristiyanlığı benimsediği biliniyor. Meşhur Kuman başbuğu Koncak'ın "Yuriy" ve "Danül" adlarını almış olmaları, onların da ortodoksluğa

geçtiklerine delalet eder¹⁰².

Kumanların bir kısmının, kuzeydoğu Romanya'da olan "Comania" bölgesine yerleşerek katolik italyan misyonerlerinin vasıtası ile hristiyanlığı benimzediklerini görüyoruz. Kendileri için bir episkoposluk orunu kurulmuştur. Türk hristiyan dünyasında artık Romen-Katolik öz yapılı bir topluluk da tarih sahnesinde görülür. Romen-Katolik olan Kuman Türkleri Papalık orununca da değerli görülür¹⁰³. Macaristan'a giden Kumanlar da 1233'te Katolik olmuşlardır¹⁰⁴. Kumanlar zamanla Macar hayatına intibak ettiler ve Macaristan'a gelen bu zümreler aynı suretle Macarlaştılar¹⁰⁵.

Kafkasların kuzeyinde yaşayan Kumanlarla Gürcü Kralı David dostane münasebetler kurdu. Kuman Beyi Atrak Han'ın kızı ile evlenerek onların ittifakını sağladı. Memleketine yerleştirdiği Kıpçaklardan 40000 kişilik bir ordu kurdu ve bunlardan 15000 kadarı ile de saray muhafaza kuvvetini vücuda getirdi. Kıpçaklardan bir kısmı da bu münasebetle hristiyanlığı kabul etti¹⁰⁶. Kıpçaklar hristiyan dinini benimsemeye başlıyorlardı; bu yüzden her gün çok sayıda hristiyanlaşanlar oluyordu¹⁰⁷. Hazar Denizinin doğusundaki Türkmenleri kaçırtan hristiyan Kıpçaklar, Kral David'in Yukarı Kur ve Çoruk boylarına ege-men olmasına çalışmışlardır.

Ayrıca 400 yıl müslümanların egemenliğinde olan Tiflis, hristiyan Kıpçaklar sayesinde hristiyan bir kent durumuna getirildi¹⁰⁸. Gürcistan civarına ve Anadoluya yerleşen Kıpçaklar 1267-1578 yılları arasında Ortodoks Kıpçak Atabekler hükümeti bile kurmuşlardır¹⁰⁹. İtalyan misyonerlerin Kumanlar arasında dini propagandayı kolaylaştırmak ve aynı zamanda ticaret ve pratik hayatta da kullanmak üzere 2500 Kumanca söz ihtiva eden bir sözlük tanzim etmişlerdi. 1303 tarihlerinde ve Sudok şehrinde yazıldığı anlaşılan bu "Codex Cumanicus"ta Kuman diline ait bazı gramer kaideleri, İncil'den tercümeler, bazı katolik ilâhilerin Türkçe tercümeleri ve bazı atasözleri bulunmaktadır¹¹⁰.

G-PEÇENEKLER

VIII.-IX asırlarda önceleri Balkaş gölü civarında, aşağı Sir-Derya ile İdil boylarında, sonraları Doğu Avrupa ve Balkanlarda yaşamış olan göçebe bir Türk kavmidir¹¹¹. IX. yy. ortalarında doğudan gelen Peçeneklerin tazyiki altında Hazar nüfusunun zaafa uğraması ve Doğu Avrupa'daki siyasi gelişmeler üzerinde mühim tesirler yaptı¹¹².

Peçenekler, Oğuzların Üç-Ok koluna mensupturlar¹¹³. Peçenekler İdil boylarından Uzların tazyiki sonucu¹¹⁴, kah Ruslarla Rus kinezlerini öldürerek¹¹⁵, kah Rus prenslerine aralarındaki mücadelede yardım ederek veya Rusların Karadeniz'e inişlerine engel olarak, Ruslarla mücadele ederek Balkanlara gelmişlerdir¹¹⁶.

Peçenekler Balkanlara inince Bizans'la karşı karşıya gelmiş ve 1035'ten sonra onların akınları Bizans'ı ciddi olarak tehdit etmiştir. 1036'da Bizans vilâyetlerini yağmalayan Peçenekler 1048'de bu teşebbüslerini tekrarlamışlardır. 1049'da Peçeneklerin bir kısmı Bizans tabiyetini kabul ederek Silistre tarafına yerleşmişler ve hristiyanlığı kabul etmişlerdir¹¹⁷. Peçenekler XI. yy. başlarından itibaren hristiyan propagandasına maruz kaldılar. 1008'de bir Alman Evek, Peçeneklerin ülkesine giderek, beş ay süre ile onlara hristiyanlığı telkin etti ve bazı mühtediler kazandı¹¹⁸.

Dağınık olan Peçenekleri birleştirmek isteyen Başbuğ Turak ve rakibi Keğen arasında bir mücadele baş gösterir. Mücadele sırasında Keğen Bizans'a sığınır ve hristiyan olur. Bizans üzerine giden Turak yapılan savaşta tutsak düşer. Turak bundan sonra hristiyanlığı benimsedi¹¹⁹ ve onunla beraber 140 Peçenek büyüğü İstanbul'da vaftiz edildi. Esir edilen Peçenekler, Bulgaristan ve Makedonya'da iskân edildi. Bundan sonra hristiyanlık Peçenekler arasında hızla yayıldı¹²⁰.

Peçenekler yine Bizans'a akınlara devam ettiler. 1091 yılında Bizans ordusu Kumanlarla birlikte Lubenium Savaşında Peçenekleri müthiş bir bozguna uğrattılar. Ancak küçük bir Peçenek zümresi kurtulup Tuna boyuna çekildi¹²¹. Bizans oyunu başarı ile sona ermiş, kardeşi kardeşe kırdırarak Peçenek meselesini ortadan kaldırmıştı. Kalan Peçenekleri Bosna dağlarına, Balkanların çeşitli yerlerine ve Anadolu da iskân ettiler¹²². Bundan sonra Peçenekler "askeri" ve "siyasi" bir kuvvet olmaktan çıktılar¹²³. Bizans bunlardan faydalanmak gayesiyle onları sınır muhafazasında ve askeri hizmetlerde kullanmaya başladılar¹²⁴. Bu büyük yenilgi Peçeneklerin sonunu hazırlar. 1122-1197 yılları arasında Bizans'a altı akın daha yaparlar ki bunlar önemsizdir. 1122 yılında yeni bir Peçenek kitlesi Tuna'yı geçip Bizans'a saldırdı. Bizanslılar Peçenekleri yenilgiye uğrattılar ve çok sayıda esir aldılar. Bu esirleri Rumeliye ve Anadolu'ya yerleştirdiler¹²⁵.

Peçeneklerin, Rus, Bizans ve İslâm memleketleri ile teması göz önünde tutulursa, hristiyanlık ve müslümanlığın bu göçebeler üzerinde az çok tesir

yapmış olduğu muhakkaktır. Peçeneklerden bir çoğunun hristiyanlığı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bilhassa yerleşik hayata geçince, yerine göre ya ortodoksluk veya katolikliği kabul etmişlerdir. Rus knezlerinin hizmetine girip yerleşik hayata geçenler hristiyanlığın ortodoks mezhebine intisap ettikten sonra, Rus halkı arasına karışıp gitmişlerdir.

Macaristan'a gidenler ise Katolikliği kabul ettikten sonra Macarlaşmışlardır¹²⁶. Macaristan'daki bir çok yer adı, Peçeneklerin hatırasını günümüze kadar getirmektedir.

Ayrıca Güney Anadolu'da bilhassa Çukurova'da eski vesikalara göre Yörükler arasında bir kısım Peçenek boyu yaşıyordu. Bunlar belki Bizans Devleti tarafından buraya yerleştirilenlerin hatırasını taşımaktadır¹²⁷. Anadolu'nun bir çok yöresinde Elbistan, Maraş, Ordu, Niğde, Afyon, Ankara, Konya, Kırşehir gibi yerlerde Peçenek yerleşim yerlerine rastlanmaktadır¹²⁸. Önceden daha fazla olmalarına rağmen bugün müslüman Türkler arasında eriyerek sadece isimleri kalmıştır.

H-UZLAR (OĞUZLAR)

Uzlar Volga ötesi Oğuz'larından bir bölümdür. Macarca ve Yunanca'daki Uz aslında Oğuz adının kısaltılmış şeklidir. Rus salnameleri onları Türk diye adlandırır¹²⁹. 1060 yıllarında Uzların orta Dneper boyunda kalabalık görüntüleri Rusları rahatsız eder ve Uzlar üzerine bir sefer açarlar. Uzlar bu kalabalık Rus hücumundan korunmak için Tuna istikâmetine çekilirler. Kalabalık kitle halinde Peçeneklerin bulunduğu bölgeye varırlar¹³⁰.

1064-1065'te Balkanlara geçen, Selanik ve Mora'ya kadar inen Uzların muhtelif kolları soğuk, hastalık ve kıtlık yüzünden zayıflar. Peçenekler de eski düşmanlarından öç almak isteyerek bir çoğunu öldürürler. Sağ kalanları Bizans devleti Makedonya¹³¹, Balkanlara ve Anadolu'ya yerleştirir. Pek çok Uz askeri de, Bizans ordusuna alınır¹³². Uzların diğer bir kısmı da muhtemelen Dobruca'da kalarak, bir müddet sonra yerleşik hayata geçip, hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Bugün "Hristiyan Türklerin" başlıca mümessili olan Gagauzlar bunların ahfadıdır¹³³.

Uzlardan bazıları Klef prensliğinin güney sınırlarına yerleştiler. Ruslar bu Uzları himaye ettiler¹³⁴. Uzlar burasını Kumanlara karşı savundular ve kısa zamanda Ruslaşmaya başladılar¹³⁵.

I-YAKUTLAR

Aralarında hristiyanlığın egemen olduğu bir başka Türk topluluğu da Yakut Türkleridir. Kuzeydoğu Sibirya'da yaşayan Yakutlar kendi topluluklarını "Saha" olarak adlandırmaktadırlar. Çok geniş bir alan ve dağınık bir şekilde yaşayan Yakutlar Buz denizine dökülen ırmakların yanlarında yer almışlardır¹³⁶. Yakutlarda hristiyanlığın tarihi 1630'da Rus işgali ile başlamaktadır. XVIII. yy.'dan itibaren Yakutları hristiyanlaştırma faaliyeti XVIII. yy. sonunda başarıya ulaşmıştır. Yakutların hristiyanlaşması göçebelikten yerleşikliğe geçiş sürecine paralel biçimde gelişmiştir. Yakutların hristiyanlaştırılmaları onların Ruslaşma sürecine de muvazi düşmektedir¹³⁷. Hristiyanlık yönünden Bizans ortodoks olan Yakutların içinde şamanist eğilim ve sapmalara da rastlanmaktadır¹³⁸.

Bu saydıklarımızın dışında da ortodoks olan Dolganlar, Tafalar, Gorno-Altaylar... gibi Türk boyları var ki azınlıkta kaldıkları için onlara değinmeyeceğiz.

2-KATOLİK TÜRKLER

Hristiyanlığın üç mezhebine de giren Türkler genelde Ortodoksluğa girmişlerdir. Belki de bu Katolik dünyasına uzak kalmadan dolayıdır. Katolikliğe giren Türkler azdır. Devlet olarak Macarlar vardır.

A-MACARLAR

Macarlar, aslında Fin-Ugar menşeli olup, VII-VIII. yy.da Urallardan kalkarak, İdil boyundan aşağı inmişler ve önceleri Kuban boyunda, sonraları da Doneç çevresinde yerleşmişlerdir. Bir müddet sonra Macarlar, Peçeneklerin sıkıştırmasıyla yerlerini bırakıp Batı istikâmetine, Tuna boyuna gelmişlerdir¹³⁹. Hunlardan sonra Avar Türklerinin hakimiyetinde de birkaç asır yaşayan Macar kabileleri içlerinde Türk boyları olduğu halde Attila hanedanından Arpad ailesinin yönetiminde bugünkü Macaristan'a IX. asırda gelmişlerdir¹⁴⁰.

Macar topluluğunun esas çekirdeğini Türkler ve Fin-Ugarlar oluşturur. Açıkçası Türkler Macarların babası, Fin Ugarlar da Macarların anasıdır¹⁴¹. Soydaşları olan Peçeneklerle karışmaları sonucu Macar oymaklarının birçoğunun Türk kökenli oldukları görülmektedir¹⁴².

Şimdiki arazilerine yerleşen Macarlar, Avrupa'nın ortasında yarı Asyalı bir topluluk olarak yerlerini almışlar ve göçebelikten yerleşik yaşama geçmişlerdir¹⁴³. Yerleşik yaşama geçen Macarlar Avrupa için bir yıkım olmuşlar, Kiev'den Madrid'e, Hamburg'dan Napoli'ye kadar her yerde bulunmuşlardır¹⁴⁴. Bulgarların Bizans'ı sıkıştırması sonucu, Bizans Macarları yardıma çağırılmış ve Macarlar da Bizans'la işbirliği yaparak Bulgarları mağlubiyete uğratmışlardır. Bulgarlar da Peçenekleri yardıma çağırarak hem Macarları hem de Bizans'ı bozguna uğratmışlardır¹⁴⁵.

Macar akınlarından bıkan Almanlar, 955 yıllarında kuvvet toplayarak Macarları hezimete uğratmış ve Macarlar arasında hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Kral İştvan (997-1038) kendisi hristiyanlığı kabul etmekle yetinmemiş, aynı zamanda onu devletin resmi dini yapmıştır¹⁴⁶. Arpad Hanedanı da katolik hristiyan olmuş ve Türklüğünü kaybetmiştir. Macaristan Krallığı, mutaassib bir katolik devlet politikası gütmüş ve bu sıfatla Bizansın Balkanlardaki hakimiyetine karşı çıkmıştır. Yine Müslüman Osmanlı Türklerine karşı Balkanları savunmakta başı çekmiştir¹⁴⁷.

Türklük islâmiyetin kılıcı olduğu gibi Macarlar da kendi tabirleriyle "Hristiyanlığın Kalkanı" olmuşlar ve Türk soyundan gelen Arpad sülalesi hristiyanlığa en çok aziz (saint) veren halklardan biri olmuştur¹⁴⁸. Katolik olan Macarlardan bir bölümü daha sonra Protestanlığı seçmiştir¹⁴⁹.

B-DİĞER KATOLİK TÜRK BOYLARI

Kerkük'te Müslüman Türkmenlerin yanı sıra katolik Türkmen cemaati de mevcuttur. Kerkük müslüman Türklerinin "Gal'a Gavuru" dedikleri, dilleri dahil kültürel bakımdan onlardan hemen hiç farkı bulunmayan bu Kerkük hristiyan Türkmenlerinin katolikliğe ne zaman ve nasıl girdikleri konusunda bir bilgimiz bulunmamaktadır. Türkçe konuşan, ibadetlerini Türkçe yapan ve ilâhilerini Türkçe söyleyen bu Türkmen Katolik cemaati, genellikle memuriyet ve ticaretle uğraşır¹⁵⁰.

Diğer bir Katolik grup olan Kumanlar, özellikle Kırım'da Cenova'lı ve Venedikli katolik misyonerler ve Fransisken rahiplerinin gayretleri ile hristiyanlık telkinlerine maruz kalmış, bir kısmı Katolik olmuştur¹⁵¹.

Eğer Türklerden sayarsak Finlilerden¹⁵² ve diğer boylardan da Katolik olanlar vardır. Fakat bunlar ekseriyet teşkil etmezler.

3-PROTESTAN TÜRKLER

Katolik olan Macarların bir bölümü, Protestanlığın çıkması üzerine Protestan olmuştur¹⁵³. Yine Fin-Ogarların bakiyesi Finlilerin yurtlarında da genellikle Hristiyan-Protestan inancı egemendir¹⁵⁴. Gagauzlar arasında eskiden olduğu gibi günümüzde de Babtist ve Adventist Protestan misyonerlerin faaliyetleri¹⁵⁵ sonucu Protestan olanlar olduğu muhakkaktır.

Diğer Türk boylarından da ekseriyeti teşkil etmeyen tek Türk de olsa Protestan Türkler vardır. Ayrıca İstanbul'da Tünel Türk Protestan Kilisesi de mevcuttur.

II. BÖLÜM

TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR

Uzun ve karmaşık bir altyapısı olan Türk Ortodoks Karamanlıları iyi anlamak için onları geniş bir perspektifte incelemek gerekiyor.

1-TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'IN MENŞEİ

Türk Ortodoks Karamanlıların menşei hakkında bir çok tez ileri sürülmüş ancak kesin bir nokta üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Ortodoks Karamanlıların menşei hakkında görüşler önce "Karamanlı" adından başlayarak devam eder.

A- KARAMANLILAR ADI

Anadolu'da yaşayan, Türkçe konuşan ve başka dil bilmeyen Ortodoks Türklere "Karamanlı" denilmektedir¹⁵⁶. Bu Karamanlı adının, yerleştikleri bölge ile mi yoksa bir boy veya Uruk adından mı geldiği tam tesbit edilmemiştir¹⁵⁷, ancak bu Karamanlı adının büyük ihtimalle "Ortodoks Türklerin ekseriyetinin Karaman bölgesinde" yaşamasından¹⁵⁸ dolayı olsa gerektir.

Bugün 81 ilimizden birisi olan Karaman, XVIII. yy. a kadar Osmanlı Devletinin de bir ilinin adıdır. Bu ilin sınırları içine Konya, Akşehir, Niğde, Aksaray, Nevşehir, İçel, Ereğli, Ermenek, Antalya ve Fethiye girmekte idi. Türkçe'den başka dil bilmeyip, Türkçe'yi Yunan harfleriyle yazan, gelenek ve görenekleri bu bölgedeki Türklerle aynı olan Ortodoks hristiyan topluluğa "Karamanlı" denilmektedir¹⁵⁹.

Bir başka tanıma göre Anadolu'daki Türk Ortodokslarına "Karamanlı"¹⁶⁰ veya Rum Ortodoks kilisesine bağlı olan Türklere "Karamanlı"¹⁶¹ deniliyor.

Kanaatimizce "Karamanlı" adı, Ortodoks Türklerinin ekseriyeti Karaman eyaletinde yaşadıklarından dolayı¹⁶² bütün Anadolu Türk Ortodoksları için de bu ad kullanılmıştır.

B- TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'IN MENŞEİ

Genel olarak "Karamanlı", "Karaman Türkü", "Ortodoks Türkler" diye tabir edilen bu Ortodoks Türklerin menşei hakkında değişik görüşler var ve menşeleri hakkında son söz hep muğlak kalmıştır. Karamanlıların menşei

hakkında araştırmacıların görüşleri farklıdır :

Karamanlı adı verilen, Yunan alfabesini kullanıp, Türkçe konuşup yazan Ortodoks Türklerin kökeni hakkında iki ana tez vardır. Birincisi bunların 1071'den önce Anadolu'ya gelen Türkler olduğu ve Bizans'ın etkisiyle Ortodoksluğu kabul ettikleri; ikincisi ise Selçuklular döneminde "Türkleşen" ortodokslar olduğudur¹⁶³.

Birinci tezi açarsak; Türkler Anadolu'ya üç kol üzerinden gelmişlerdir. Bunlardan birincisi Asya'dan doğrudan Maveraünnehiri geçip Anadolu'ya gelen Oğuz boylarıdır¹⁶⁴. Bunlardan Sakalar, Kimmerler ve Hunlar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Bizans'ın etkisiyle hristiyan olmuşlardır¹⁶⁵. İkincisi ise hristiyan misyonerlerinin çalışması sonucu hristiyan olan ve Kafkasya üzerinden Anadolu'ya girip Doğu Karadeniz Trabzon¹⁶⁶ ve Kapadokya'ya yerleşen Türklerdir¹⁶⁷. Üçüncüsü ve en kuvvetli olanı ise Bizans'ın Balkanlardaki Avarları, Uzlari, Peçenekleri, Bulgarları, Kumanları hristiyan yaparak Anadolu'ya yerleştirmesidir¹⁶⁸. Bizans İmparatorluğu hristiyanlaştırdığı Peçenek ve Uzlari askeri amaçla Toros Dağlarının iç kesimlerine yerleştirmiştir¹⁶⁹. Bizans, Avarları Anadolu'ya değişik tarihlerde iskân etmiş¹⁷⁰, bir kısmını da şarkta İran hududuna göndermiştir¹⁷¹. Bulgar Türkleri de Bizans tarafından müslümanlara karşı hudutları korumak maksadıyla Çoruh ve Yukarı Fırat bölgelerine Ceyhan havzalarına ve Kapadokya bölgesine nakledilmişlerdir¹⁷². Bizans Kumanları daha batıya, Menderes vadisine ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleştiriyor¹⁷³. Bunları uzatmak mümkün fakat daha sonraki konuda genişçe açıklayacağız. I. Tezdeki Hristiyan Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi bu şekilde gerçekleşiyor ve sonuç olarak da Karamanlılar vücuda gelmiş oluyor. II. Teze gelince;

Bu teze göre "Karamanlılar", Türklerin baskı ve tehditleri sonucu dillerini değiştirip, Türkçe konuşmak zorunda bırakılan Rumlardır veya Türkleşmiş Rumlardır¹⁷⁴ deniyor. Kendisi de bir Karamanlı olan S.A. Hüdaverdioğlu, Yunanistan'da adını değiştirerek Theodotos olduktan sonra bu görüşü savunanların başına geçmiştir. Atina'da 1930'larda toplanan III. Bizans Tetkikleri Kongresi'nde, Türklerin "dillerini kesecekleri" tehdidinden korkan Anadolu Rumlarının Türkçe'yi zoraki öğrendikleri beyanı üzerine Sykutris gibi bazıları buna karşı çıkarak, Türklerin dillerini zorla konuşturmalarının başka örneği olmadığını söylemişlerdir. Eckmann ise daha bir çokları gibi, bu topluluğun hristiyanlığı kabul etmiş Türklerin torunları olduğunu kabul ettiğini açıkça

bildirmiştir¹⁷⁵. Avram Galanti de bunları Yunanca bilmeyen Rumlar sayıyor¹⁷⁶. Evliya Çelebi ise Alanya'nın bir mahallesinde oturan Rumların Türkçe'den başka bir dil bilmediklerini anlatıyor¹⁷⁷. 19. yy. da Anadolu'yu dolaşan Charles Texler, Isparta çevresindeki hristiyanların Türkçe konuştuklarını açıkça söyler ve bunu, Osmanlı Devletinin baskısı ile izah ediyor¹⁷⁸ ki bu gerçeklerden uzak ve hristiyan taassubu ile söylenmiş sözlerdir.

Faruk Sümer ise Türkçe konuşan hristiyan kavimlerin ezici Türk çoğunluğu arasında Türkleştiğini ve bunların Türk ırkından olduğunun, esaslı delillere dayanmadığını söylüyor. Şayet Türk ırkından idilerse, Anadolu'nun asıl yerli halkının ne olduğuna cevap vermek güç olacaktır¹⁷⁹ diyor. Biz de o zaman soralım : peki Bizans'ın Anadolu'ya yerleştirdiği o kadar hristiyan Türk'e ne oldu? O soruya da cevap vermek güç olacaktır.

Karamanlıların Türk menşeli olduklarını savunan Cami Baykurt, bu görüşünü şu şekilde ispatlamaya çalışıyor :

1.Osmanlı devleti, bütün eski Yunanistan ülkesini ve Yunan dili konuşulan memleketleri sınırları içine almış, Yunan dili konuşan cemaatler yüzyıllarca beraber yaşadıkları Türklerden bir kelime Türkçe öğrenmek mecburiyetini hissetmemişler iken, aynı idari ve siyasi şartlar altında yaşamış olan Trakya ve Anadolu'daki Ortodoks ve Rum cemaatlerinin bir kelime Yunanca bilmeyerek Türkçe'yi bütün sağlığı ile konuşmakta olmaları,

2.İncil'in Türk diline çevrilmiş olması, Türkçe'nin Ortodoks kilisesi ibadet ve ayinine sokulması, Türk papaz sınıfının tesis edilmiş olması,

3.Türk dilinin yazılması için Yunan harflerinin değiştirilerek kullanılmış olması ispat etmektedir ki, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamış olan bu hristiyanların asılları Türk'tür¹⁸⁰.

Anadolu'nun hemen her tarafında yaşayan Rumlara "Rum" denilirken Karaman bölgesinde yaşayanlara diğer Rumlardan ayrı olarak "Karamanlı" adının verilmesi onların diğer Rumlardan ayrı bir özelliğe sahip olmalarından kaynaklansa gerektir. İşte bu özellik onların hristiyan olmalarına rağmen Türkçe'den başka dil bilmemeleridir¹⁸¹.

Anadolu Rumlarının 13. yüzyılda Türkçe konuşmaya zorlandıkları, kaynak gösterilmeksizin bildirilir. Eğer bu görüş gerçeğe uygun olsa, İç Anadolu'da Grekçe konuşan toplulukların olmaması gerekirdi. Halbuki, Nevşehir'e yakın

Ürgüp'ün 6-7 km güneyinde Sinasos Ortodoksları dilleri ve her şeyleri ile Grek kalmışlardı. Bu yüzden de oraya "Kapadokya'da Hellenizm uyanışının kaynağı" denilmiştir¹⁸².

Bu konuda Mehmet Eröz de şu soruyu sormaktadır : "Niçin bu toplulukların bir bölümü Türkçe konuşuyor da diğer bölümü Rumca ve Ermenice konuşuyor? Eğer Türklere hayranlık ve sevgi söz konusu ise, bu hristiyan cemaatlerin tamamı üzerinde bir kültür değişmesi yaratması gerekirdi. Üstelik Bizans ve Ermeni kiliselerinin Türklere karşı duydukları tarihi kin böyle bir kültür değişmesine fırsat vermeyecek bir engel teşkil ediyordu. Bu bakımdan Rum ve Ermeni Cemaatler içindeki Türkçe konuşan hristiyanların Türk asıllı olduklarını kabul etmek gerekir¹⁸³ diyor.

Şimdi bu kadarla iktifa edelim. Çünkü bu konuda daha yazılacak çok şey var ve onları da Karamanlıların oluşumunu merhaleler halinde anlatırken yeri geldiğinde belirteceğiz. Karamanlıların oluşumunun tarihi sürecini inceleyelim.

2- TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'IN OLUŞUMUNUN TARİHİ SÜRECİ

Türk Ortodoks Karamanlıların oluşumu zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Bunu tarihi sıra içerisinde görelim.

A-TÜRKLERİ HİRİSTİYANLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

Türklerin hristiyanlıkla temasları daha çok doğu kiliseleri ile olmuştur. Bu çerçevede Ortodoksluk birinci sırayı almaktadır. Bununla birlikte Orta Asya söz konusu olduğunda, Bizans kilisesi değil de, Nesturiler Türklerin arasına girmiştir. Hristiyanlığın özellikle de Nesturiliğin Orta Asya'da Türklerin arasına asıl yayılma gayretleri ve başarıları VIII. Yüzyılda olmuştur. Harizm'de Samanoğulları döneminde monofizit hristiyanlar mevcuttu. Oğuzların arasında da Ortodoksluğun bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁴.

Hristiyan misyonerlerinin, Orta Asya'daki faaliyetleri fazla başarı sağlamasa bile; Rusya'daki, Kuzey Kafkasya'daki, Hazar ülkesindeki ve Balkanlardaki çalışmaları sonuç verici olmuş ve bazı Türk urukları ve boyları hristiyanlaşmıştır. Bu süreçte, Bizans ve Rus devletinin ve kilisesinin rolü büyüktür. Asırlar sonra Osmanlı ülkesinde, Ortodoks misyonerler, Katolik ve Protestan misyonerlerle, dini propaganda işinde rekabet halinde bulunacaklardır¹⁸⁵.

Türkler Bizanslılarla erken çağlardan itibaren muhatab olmuş, M.568'de Bizans İmparatoru, Göktürk Hakanı İstemi Kağan'a elçilik heyeti göndermiş ve

ondan sonra da münasebetler devam etmiştir. Bizans İmparatoru Theophile (829-842) zamanında ülkelerinden çıkarak Bizans'a gelen Türkler hristiyanlaştırılarak Vardar nehri kıyılarına yerleştirilerek "Vardariyet" adı verilmiştir. Göktürk Devletinin dağılması sonucu Türkler iki koldan batıya hareket etmiş, Hazar denizinin güneyinden geçenler müslümanlarla karşılaşmış müslüman olmuş¹⁸⁶, Hazar'ın kuzeyinden geçen Avarlar, Peçenekler, Bulgarlar, Uz ve Kumanlar Bizans'la ilişkiler sonucu ve hristiyan misyonerlerinin faaliyetleri neticesinde de hristiyanlaşarak bir kısmı yerli halkla karışmış, bir kısmı da Bizans tarafından Anadolu'ya geçirilerek "Türkopol" adı verilen Türk askeri kıtalarını meydana getirmişlerdir¹⁸⁷.

Görülüyor ki, Bizans Devleti VI. Yüzyılın başlarından itibaren, Türkleri bir yandan hristiyanlaştırmaya, bir yandan da askeri hizmete almaya ve Anadolu'da iskân etmeye çalışmıştır¹⁸⁸. Anadolu'ya Bizans tarafından yerleştirilen Ortodoks Türklerin bir kısmı Rumlarla beraber Rumlaşmış, bir kısmı Ermenilerle Ermenileşmiş, bir kısmı da kendi benliklerini korumuşlardır¹⁸⁹.

Netice olarak Ortodoksluk ve kısmen de öteki bir kısım hristiyan mezhepleri, Doğu Avrupa'da, Balkanlarda, Anadolu'da, Rusya'da ve Sibiry'a'da Türklerin arasına nüfuz etmeyi ve hatta kalıcı cemaatler oluşturmayı başarmışlardır. Hristiyanlığa ve özellikle Ortodoksluğa intisap eden Türk boyları, birkaç istisnanın dışında, sadece hristiyanlaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda onlar Türklüklerinden de uzaklaşarak Slavlaşmışlardır¹⁹⁰.

B-TÜRKLERİN ANADOLUYA GELİŞİ

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi deyince hemen aklımıza 1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı geliyor ki Müslüman Türklerin Anadolu'ya girmeye başlamasıdır. Ancak bundan çok önce de Türkler Anadolu'ya gelmişlerdir.

Anadolu Türk tarihini Z. V. Togan, Sakalarla başlatmıştır. Sakalar'ın (M.Ö. 2000 - M.Ö. 800) Türklüğünü izah etmiş ve Sakalar'ın yayılma alanı içerisinde Anadolu'yu özellikle Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunu göstermiştir. Taner Tarhan ise Kimmerlerin Türklüğüne dair bilgi vererek yayıldıkları saha içerisinde Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğusunun bulunduğunu bildirmiştir. Kimmer ve Saka Türklerinden sonra tarihi sırasına göre Anadolu'da Hunlardan bahsedilir. Hunların Anadolu'daki izlerine dair bilgiler çok kere dolaylı şekilde konuya yer verilen eserlerde geçmektedir¹⁹¹.

Kimmerlerin önemli bir kısmı Anadolu'ya geçip Doğu Karadeniz Bölgesine gelince, İskitler de onların peşlerinden M.Ö. 654-651 yıllarında Kafkasya üzerinden güneye indiler. Mosinek ve Tiberen adları ile buralara yerleştiler. Bugünkü Kırmanç aşiretleri, tarihi olaylardan az etkilenmiş olan sarp yörelerdeki Saka (İskit) Türklerinin torunlarıdır¹⁹². Hunlar ise 395 ve 398'de iki defa Anadolu'ya sefer yapmışlar ve 466 yılındaki büyük göç dalgası ile Hunlara bağlı Ağaccri Türk boyları Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir¹⁹³. Asya'dan Maveräünnehir'i geçip Anadolu'ya gelen bir diğer Türk boyu Oğuzların bir kısmı Orta Asya'da hristiyan olmuş, bir kısmı da Anadolu'ya gelince hristiyan olmuştur¹⁹⁴. Türklerin hristiyanlığı Anadolu'da ve Anadolu'nun bu bölgesinde kabullenmiş oldukları söylenebilecektir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun hristiyanlaşması M.S. 60-100 yılları arasında olduğu düşünülürse Anadolu'nun bir kısım Türklerinin bu dini bu topraklarda benimsemiş olabilecekleri hatıra gelmektedir¹⁹⁵.

Anadolu'ya ilk gelenlerden birisi de Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Türk topluluklarından Bulgarlardır. 530 senesinde Bizans tarafından bozguna uğratılan Bulgar Türklerinin bir kısmı Anadolu'ya geçirilmişler ve Trabzon havalisi ile Çoruh ve Yukarı Fırat bölgesine¹⁹⁶ yerleştirilmişlerdir. Kuman - Kıpçakların Anadolu'ya gelişi iki koldan olmuştur. Birincisi Bizans'ın Balkanlardan getirip yerleştiği hristiyan Kumanlar, ikincisi ise Kafkasya, Gürcistan üzerinden gelip Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e yerleşen hristiyan Kumanlardır¹⁹⁷. Bulgarlardan ve Kumanlardan başka Balkanlar üzerinden Anadolu'ya Bizans'ın yerleştiği diğer Türk toplulukları da Peçenekler, Avarlar ve Uzlar'dır¹⁹⁸. Bunları daha geniş bir şekilde "Bizans'ın Türkleri Anadolu'ya Yerleştirmesi" kısmında göreceğiz.

Bizans İmparatorluğunda hristiyan Türklerin varlığı ve Abbasi ordularında hizmet gören Türklerin çok sayıda bulunuşu ve bunların "suğur"¹⁹⁹ denilen Arap-Bizans sınır bölgelerinde oturuşu, Anadolu'yu Türklük bakımından da hazırlamıştır²⁰⁰.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 tarihinde Bizans İmparatoru Romen Diyojen'e karşı elde ettiği Malazgirt zaferi Türklere Anadolu'nun kapısını açmıştır. Bununla birlikte bu tarihten önce de Türklerden Anadolu'ya gelenler olmuş ve esasen Anadolu'ya Türk göçleri muhtelif safhalarda gerçekleşmiştir. Ancak Anadolu'ya asıl Türk göçü 1071'den sonradır ve Oğuz Türklerine aittir²⁰¹.

Malazgirt savaşıdan sonra Türklerin Anadolu'ya göçleri çok hızlı olduğundan kısa sürede etnik yapı değişmiştir. Batılı tarihçilerden bazıları bu ani değişikliği yerli halkın büyük ölçüde Türkleşmesi veya Türkler tarafından yok edilmesiyle açıklamaya çalışmışlardır. Kültürel ve etnik yapı değişiklikleri kısa sürede gerçekleşmez. Yerli halkı toptan yok etme konusuna gelince, görüşü destekleyecek bugüne kadar hiçbir belge ele geçmiştir²⁰². Türk fethi karşısında hristiyanlar, kitleler halinde Anadolu'yu boşaltıp Balkanlara çekilmişlerdir²⁰³.

Türkler Anadolu'ya gelmeden bir asır önce İslâmı kabul etmişlerdi. Bununla birlikte onların arasında hala İslâm dinine girmeyenler ve hatta hristiyan unsurlar da mevcuttu²⁰⁴ ve bunların büyük kısmının İslâmlaşması Anadolu'da tamamlanmıştır²⁰⁵.

Kültürlerin buluşma ve kaynaşma noktası olan Anadolu'ya Türkler bu saydığımız yollarla gelip yerleşmişler ve Anadolu Türklerle kendisini bulmuştur. Medeniyetler burada yuvalanmışlar ve Osmanlı buradan filizlenmiştir.

C- BİZANS'IN TÜRKLERİ ANADOLUYA YERLEŞTİRMESİ

Türkler, Bizanslılarla erken çağlarda; M. 568'de Bizans İmparatoru II. Justinus'un Göktürk Hakanı İstemi Kağan'a elçi göndermesiyle muhatab olmuş, Theophile (825-842) zamanında da Bizans'a gelen Türkler hristiyanlaştırılarak Vardar nehri kıyılarına yerleştirilmişlerdir²⁰⁶.

Türklerin Anadolu'ya ilk adım atışları, Sultan Alp Arslan'dan beş buçuk asır önce gerçekleşmiştir. İlk gelenler Bulgar Türkleri olmuştur. 530 senesinde Bizans orduları tarafından bozguna uğratılan Bulgar Türkleri hristiyanlaştırılarak Anadolu'ya geçirilmiş, Trabzon havalisi ile Çoruh ve Yukarı Fırat bölgelerine yerleştirilmiştir. Yine 755'de Bizans İmparatorluğu, Bulgarları Anadolu'ya nakledip, müslümanlar ile harbetmek üzere Tohma ve Ceyhan havzalarına yerleştirmiştir. Bir bölüm Bulgar Türkü de Kapadokya'ya yerleştirilmiştir²⁰⁷.

Hun Türklerinin Anadolu'ya geldikleri biliniyorsa da, ilk Türk yerleşme hareketini Bulgar Türkleri ile başlatmak daha doğru olur. Asker veya hudut muhafızı ve yahut da kolanizatör olarak Anadolu'ya sevk edilmiş olan ve iskân edilen bu unsurlar, daha sonraki yıllarda müslümanlara karşı hudutları korumak maksadıyla, Karaman, Kayseri, bölgelerine yerleştirilmişlerdir²⁰⁸. Bulgar

Türklerinin izlerini, yer adlarında, oymak ve insan adlarında bulmak mümkündür. Bu Türk uruğunun, Ankara ile Kayseri arasına, Bursa çevresine, Antalya ve Milas taraflarına yerleştiği anlaşıyorsa da, en büyük yerleştirmenin Trabzon ve çevresine ve Tarsus (Karaman'a kadar) çevresine vaki olduğu görülüyor. Tarsus ve Trabzon yakınında "Bulgar Dağı"nın olması tarihi iskân hadisesinin, coğrafi delilleridir. Bugün, Toros dağlarından olan ve haritalarda "Bolkar" diye yazılı olan dağın asıl adı "Bulgar"dır. Trabzon'daki dağın adı bugün unutulmuş olsa gerektir²⁰⁹.

Tarsus ile Karaman arasındaki bölge, İbn Bibî'de "Havali-i Bulgar ve Gülnar" adıyla anılıyor²¹⁰. Bugün bu Bulgar Türklerinin büyük ekseriyeti ile müslüman olduğunu gösteren bir çok vesika mevcuttur. Mesela bir kayıta "Mustafa oğlu Bulgar"dan bahsedilmesi bunu gösterir²¹¹. Fakat Anadolu'nun her tarafında, Bulgar Türkleri'nin müslüman olması hadisesi vuku bulmamıştır. Bursa ve Silivri'deki Bulgar Türkleri, hristiyan olarak kalmışlardır²¹².

Bizans Devleti Anadolu'nun çeşitli yerlerine, muhtelif tarihlerde, Avarlar'ı iskân etmiştir. 577'de İmparator Justin II İranlılar ile harbetmek üzere Avarlar'dan bir kısım maiyetine almış ve Anadolu'ya geçirerek şark bölgelerine yerleştirmişti. Yine 620 senesinde İmparator Heraklius İranlılar ile harbetmek üzere Avarlardan bir kısmını yanına celbetmeye muvaffak olmuş ve bunları İran hududuna göndermiştir²¹³.

Bu yerleşmenin izlerini, bugünkü Türkiye'de bile görmek mümkündür. Şu köylerin Avarlar'dan kalmış olması muhtemeldir : Avadan (Tarsus), Avadan (Eskişehir), Avaduri (Midyat), Avakent (Kulp-Diyarbakır), Aval (Eruh-Siirt), Avalama (Konya), Avan (Şirvan-Siirt), Avona (Borçka), Avanoğlu (Kırşehir), Avanoşağı (Pazarcık-K.Maraş), Avara (Niksar-Tokat), Avarek (Van), Avarık (Eğin), Avos (Bakırköy-İstanbul), Avasarık (Erciş-Van), Avason (Manavgat), Avasar (Muradiye-Van), Ayrıca Kırşehir'in Avanos ilçesi de buna dahildir²¹⁴.

Peçenekler, 1048'den itibaren Anadolu'ya gönderilmeye ve orada iskân edilmeye başlamışlardır. Bizanslılar, savaşta yendikleri Peçenekleri, zora dayanan bir yerleşmeye tabi tutuyor ve müslüman Türklere karşı onlardan faydalanmaya çalışıyorlardı. Bizans ordusunda ücretli asker olan Peçenekler, aileleri ile birlikte iskân edildiler. Bu nüfus ve göç hareketi XII. yy.'a kadar devam etti. Alexis Komnenos, hizmetine almış olduğu Peçeneklerden bir kısmını, Müslüman

Türklerle karşı mücadele etmek ve savunmada kullanmak üzere Anadolu'nun batı bölgesine yerleştirdiği gibi, bir kısmını da Haçlılara karşı koymak için Kilikya'da iskân etmişti²¹⁵.

Bugün Anadolu'daki yer adlarına bakarak Peçeneklerin nerelere yerleştiklerini tesbit etmemiz mümkündür. Güney Anadolu'da bilhassa Çukurova'da eski vesikalara göre yörükler arasında bazı Peçenek boyları yaşıyordu²¹⁶. Nurhak dağının batısında Ceyhan nehri kenarında bir harabe vardır. Buna halk "Peçenek Han" ismini vermiştir. Düziçi ovasının batısında da halkın bir kısmının "Beçenek", diğer bir kısmının doğrudan "Peçenek" dediği bir köy bulunmaktadır²¹⁷. Bugün, Şereflikoçhisar'da, "Peçenek Boğazı" denilen yerde on kadar Peçenek köyü vardır²¹⁸. Ayrıca Anadolu'nun bir çok yöresinde; Elbistan, Maraş, Ordu, Niğde, Afyon, Ankara, Konya, Kırşehir.... gibi yerlerde Peçenek yerleşim yerlerine rastlanmaktadır²¹⁹.

Kuman-Kıpçakların Anadolu'ya gelişleri iki yoldan olmuştur. 1. Gürcistan üzerinden gelen Hristiyan Kumanlar Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e yerleşmiştir. 2. Bizans'ın Balkanlardan getirip yerleştirdiği Hristiyan Kumanlar. Birinci şekilde yerleşmenin izleri Doğuda görülüyor. Mesela Borçka, bir Kuman oymağının adıdır. Trabzon, Rize ve Artvin'de izleri büyüktür. Doğu Karadeniz halkı, Bulgar Türkleri ile Kuman Türklerinden geliyor. Bu iki Türk boyu da, sarışın ve kumraldır. Bunların bir kısmı hristiyanlıkta ısrar etmiş, Rum ve Ermeni olmuşlardır. Müslüman olanları, daha sonra gelen Oğuz boylarıyla (bilhassa Çepni'lerle) iyice kaynaşmışlardır. Tonya'nın (Trabzon), "Aspuryanlı" Köyünün (Yeni adı : Karaağaçlı) adı, Türk Bulgarları hakanlarından olan "Asparuh"un adıyla ilgili olmalıdır. Bayburt'ta da Kuman ve Bulgar Türkleri ile ilgili bir çok isim vardır²²⁰.

Bizans'ın Anadolu'ya yerleştirdiği Kumanlar ise daha batıdadır. Bizans Devleti, daha önce olduğu gibi, 1252 yılında da, büyük bir Kuman kitlesini Menderes vadisine ve Ankara çevresine yerleştirmiştir²²¹. Isparta'nın "Uluborlu" ve "Keçiborlu", Kayseri'nin "kesi" halkı da buralara yerleşen Kumanlar'ın soyundan gelmiş olsa gerektir²²².

Kıpçakların baskısıyla batıya doğru hareket eden Uzlar, 1060 yıllarında Balkanlar'a geçerler. Moro'ya kadar ilerleyen Uzlar, şiddetli soğukların açtığı hastalıklar ve Peçeneklerin harekete geçmesiyle ağır kayıplar verirler. Büyük bir kısmı ise Bizans hizmetinde kalarak, Anadolu'ya yerleştirilirler²²³.

Hristiyan Türkler arasında, daha başka Türk urukları da bulunabilir. Mesela; Hazarlar, Çigiller, Halaçlar ve Oğuzlar'ın bazı oymakları. Şer'iyye Sicillerinden anlaşılıyor ki, İran'dan gelen bir Karakeçili grubu, "Ermeni" diye anılıyor. Ayrıca, İzmir'in Çirkinçe'si, Aydın'ın Mursalla'sı, Tekirdağ'ın Araplı'sı, Hristiyan olan Türkmen köyleridir²²⁴.

Görülüyor ki, Bizans Devleti daha VI. Yüzyılın başlarından itibaren, Türkleri bir yandan Hristiyanlaştırmaya, bir yandan da askeri hizmete almaya ve Anadolu'ya iskân etmeye çalışmıştır²²⁵. Bu iskân ve askere alma işi Ermenilere, İranlılara ve Müslüman Araplara karşı olmuştur. Bu dini, siyasi, askeri ve iktisadi hadise, yüzyıllar süren bir sosyolojik yol içinde, Türklerin kendilerini Rum sarmalarına yol açacaktır. Diğer bir kayıp, Doğu Anadolu'da olacak ve bir çok Türk boyu da Ermeni kilisesinin misyoner faaliyeti içinde Ermenileşecektir²²⁶.

Anadolu'da yerleşen Hristiyan Türklerin büyük çoğunluğu ırkdaşları gibi müslüman olmuş, bir kısmı da hristiyanlığını koruyarak günümüze kadar gelmiş ve mübadelede Yunanistan'a gönderilmişlerdir. İstanbul'da kalanlar bundan kurtulmuş ve Türk Ortodoks Patrikhanesi olarak faaliyetlerine devam etmektedirler.

D-TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'IN TEŞEKKÜLÜ

Türk Ortodokslarına ne zamandan beri "Karamanlılar" dendiği hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. "Karamanlîca" adı verilen ve "Grek harfli Türkçe" yazısının kullanılmaya başlamasını, şayet Türk Ortodokslarına, "Karamanlılar" adının verildiği tarih kabul edersek, o zaman Fatih Sultan Mehmet dönemini esas almanız gerekecektir. Gerçi Selçuklular dönemine ait yazarı bilinmeyen, fakat XIII. yüzyılın ikinci yarısında yazılan bir kaynakta Yaranşahr'da iki kilisenin inşa edildiği, bunlardan birinin Romalıların kilisesi, diğerinin de Karamanlıların kilisesi olduğu belirtiliyorsa da, başka kaynaklarla desteklenmediği için bu kaydın ihtiyatla karşılanması daha uygundur²²⁷.

Daha önceleri Grek harfleri ile yazılmış birkaç Türkçe kelime bir yana bırakılırsa; Fatih Sultan Mehmet Han'ın İstanbul'u fethini takiben, Rum ortodoks Patriği II. Gennadios Skolarious'un kaleme alarak Fatih'e sunduğu "İtikadname"nin tercümesi ile, "Karamanlîca kullanılmaya başlanmış"²²⁸, XIX. yüzyılda ülkemizde faaliyet gösteren Protestan misyonerler tarafından daha da geliştirilmiştir²²⁹. Karamanlîca kitaplar, sadece Karamanlılar tarafından değil, kendileri gibi Hristiyan olan Gagauzlar tarafından da okunmuştur²³⁰.

Bizans Devleti Balkanlardaki Türkleri hristiyanlaştırarak ordusunda paralı asker olarak görevlendirilmiş ve Bizans tarihinde önemli bir yer işgal eden "Türkofon"²³¹, "Türkopol"²³² veya "Turopol" adlı Türk askeri kıtalarını meydana getirmiştir. Bizans Devleti, doğudan ilerleyen ve ülke için tehdit olan İslâm ordularına karşı bu paralı askerleri aileleri ile birlikte sınır bölgelerine, Toros eteklerine²³³ ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleştirmiştir²³⁴.

Bizans Devleti'nin Anadolu'ya yerleştirdiği Ortodoks Türklerin ekserisinin Karaman eyaletinde yaşamasından dolayı bütün Anadolu Türk Ortodoksları için "Karamanlı" adı kullanılmıştır²³⁵. Osmanlı Devleti zamanında Karaman eyaletinin sınırlarını daha önce belirtmiştik²³⁶. Zamanla Karamanlılar, Osmanlı Devleti'nin başka yerlerine de göçmüşlerdir. Yerleştikleri yerler İstanbul, Kırım, Basarabya, Karadeniz kıyıları ve Balkanlardır²³⁷. Herhalde bu göç Karamanlılardan bazılarının Müslüman Türklerin fetihleri sonucu Rumlarla beraber hareket etmelerinden dolayı olsa gerektir.

1553-1555 yılları arasında İstanbul'u ve Anadolu'yu dolaşan Alman seyyahı Hans Dernschwam, o sırada İstanbul'da Yedikule yakınındaki bir mahallede oturan ve "Caramanos" denilen bir topluluktan bahseder. Dernschwam'a göre bunlar Karaman'dan gelmişlerdir. İstanbul'da ölen Türk ortodoks Karamanlıların çoğu, surlar dışındaki Balıklı Manastırı'na gömülmüştür. Bunların Grek harfli Türkçe mezar taşları bugün Manastırın avlusunda bol sayıda görülmektedir²³⁸.

Karamanlılar, 1922 yılından önce özellikle Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Ankara, Trabzon, İzmir, İstanbul, Aksaray, İhlara Vadisi, Ürgüp, Göreme, Derinkuyu, Akşehir, Ereğli, Ermenek, İçel, Antalya, ve Fethiye'de oturlardı. Evliya Çelebi ise Alanya ve Antalya'da Karamanlılar'a rastladığını şöyle anlatır: "Alanya-Kadim eyyumdan beru Urum keferesi bir mahalledir.... ama asla Urum lisanı bilmeyub, batıl Türk lisanı bilirler. Batıl Türk lisanı üzere kelamet ederler"²³⁹.

Osmanlı arşiv belgelerinde Karamanlılara, "Zimmiyan-i Karaman" ya da "Karamaniyan" denilmektedir. Karamanlılar ise kendilerine "Anadolu Hristiyanı" veya "Anadolular", konuştukları dile de, "Yavan Türkçe", "Sade Türkçe", "Anadolu Lisanı" derler²⁴⁰.

Karamanlıların çok iyi Türkçe konuştukları bilinen bir gerçektir. Bu konu-

da, Antalya'da oturan Hamdullah Suphi Tanrıöver anılarında, Antalya ve yöresinde bulunan ve "Hristiyan Türkler" olarak tanımladığı bu topluluktan bir çok sözcük öğrendiği yazar²⁴¹. Karamanlıların Türkçe'si ile ilgili olarak, Cumhuriyet dönemi tanınmış devlet adamı tarihçilerimizden olan Abdülkadir Cami Baykurt'da, yazılarında geniş yer ayırır. Ona göre Karamanlılar, Yunan dilini hiç bilmediği gibi, katıksız, üstelik müslüman Türklerden daha güzel Türkçe konuşmaktadırlar. Müslüman Türklerden daha güzel Türkçe konuşan Türk Ortodoks Karamanlılar nasıl oluyor da "Rum" diye vasıflandırılabilir. Karamanlıların aslının Rum olduğun söyleyenlerin delilleri mesnetsiz ve çürüktür. Bunu "Karamanlıların Menşei" konusunda işlediğimiz için burada tekrar etmeyeceğiz.

Kısacası Hristiyan Türkler V. yy'dan itibaren Balkanlar ve Kafkasya üzerinden Anadolu'ya göç eden Türk Uruk ve boylarındandır. Genel olarak "Karamanlı", "Karaman Türkü", "Ortodoks Türkler" diye tabir edilen bu Ortodoks Türklerin durumlarını anlayabilmek için Türk boylarının Anadolu'ya geliş maceralarıyla, geçirmiş oldukları sosyal ve kültürel değişimi takip etmek gerekir.

3- TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'IN TARİH İÇİNDEKİ YERİ

Bu bölümde Ortodoks Türklerin Anadolu'ya yerleşme sebepleri, yerleştikten sonraki evreleri ve Selçuklular ile Osmanlılar zamanındaki durumlarından günümüze geliş sürecini inceleyeceğiz.

A- BİZANS'IN HİRİSTİYAN TÜRKLERİ SELÇUKLULAR'A KARŞI KULLANMAK İSTEMESİ

Bizans İmparatorluğu çok milletli yapısına bağlı olarak, uzun savaşların, iç isyanların, salgın hastalıkların ve kuraklıkların boşalttığı imparatorluk topraklarına, başka yerden göç edenlerle ve harplerde esir edilerek Hristiyanlaştırılan kitlelerle doldurmak, oraları imar etmek Bizans Devletinin tedbirlerindendi. Kavimleri imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna taşıyıp, aileleriyle birlikte esir düşen savaşçı "kolonizatör"lerden faydalanırlardı²⁴³. Bu kolonizatörler, kendilerine verilen toprakların bedeli olarak mecburi askerlik hizmetini de üzerlerine alırlardı²⁴⁴. Bizans Devletinin Balkanlardaki hristiyan Türkleri alarak Anadolu'ya yerleştirmesi, Türkleri Balkanlarda Bizans Devleti için bir tehlike ve güç olmaktan çıkarıp, doğudan gelecek tehlikeler için onların savaşçılıklarından faydalanmak ve onlara set çekmek için yerleştirse gerektir.

Bizans Devleti doğudan topraklarına giren devletlere karşı Türkleri askeri hizmetlerde kullanma işine ilk önce Perslere karşı Avarlar'ı kullanarak başlamıştır²⁴⁵. Daha sonra Perslerin yerini alan Abbasiler'e karşı da hristiyanlaştırıp Anadolu'ya yerleştirdiği diğer Türk boylarıyla bu geleneği devam ettirmiştir. Hem Bizans ordusunda hem de Abbasi ordusunda Türklerin yoğun olarak bulunması ve Bizans-Arap sınırlarında oturmaları dolayısı ile Anadolu Türklerle meskun bir yer haline gelmeye başlamıştır²⁴⁶.

Bizans, Turak komutasındaki Peçenekleri yendikten sonra bunların bir kısmını Bulgaristan ve Makedonya'ya yerleştirdi. Bir kısmını ise askere aldı. Askere alınmalarının sebebi ise Anadolu'da gelişen atlı Türk birliklerinin hareketidir. Bizans'ın düşüncesine göre, Selçuklu Türklerinin Doğu Anadolu'ya yaptıkları akınlar ancak Peçeneklerden oluşturulacak askeri birliklerle önlenebilirdi²⁴⁷. Bir defasında da Bizans İmparatoru Konstantin Monomach Peçeneklerden on beş bin kişilik atlı bir birlik kurup onları gemilerle Üsküdar'a geçirmiş fakat Peçenekler Bulgurlu'ya geldiklerinde Bizans'a hizmetten vazgeçip geri dönmeye karar verirler. Gemiler gittiği için atlarını denize sürerek Büyükdere önlerine çıkarak tekrar Balkanlara dönerler²⁴⁸. Bizanslılar çeşitli yönlerden saldırılara maruz kaldığından, Selçuklulara karşı bir hudut ve müdafaa teşkilatı kurarkan Balkanlardan getirdikleri Peçenek ve Kuman Türklerini de buralara yerleştirmişlerdir. Bizans ordusuna bir çok Uz da alınmış; Bizanslıların Anadolu'da Selçuklulara karşı yaptıkları harplerde muhtelif kavimlerle birlikte Uz ve Peçenekler de yer almışlardır²⁴⁹.

Selçuklu Türkleri, İran bölgesini itaat altına alıp Mezopotamya'ya girdiler ve Bağdad'a hakim oldular. Selçuklular Bizans'a dönmüştü. Selçuklu Sultanı Alp Arslan kumandasındaki Türkler Ermenistan'ı boydan boya geçerek Ani'yi zaptettiler (1067). Buna karşı Romen Diogenes büyük bir güçlkle çoğunluğu ücretlilerden müteşekkil bir ordu topladı. Bu orduda Oğuzlar ve Peçenekler de vardı. Girişilen ilk iki sefer (1068 ve 1069) her şeye rağmen başarılı oldu. Üçüncü sefer korkunç bir mağlubiyetle neticelendi²⁵⁰.

Türk tarihinin dönüm noktalarından birisi olan ve Selçuklu Türklerine Anadolu'nun kapısını açarak, dünya tarihinde de haklı bir yer edinen Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans'ın Türk Ortodoksları'ndan faydalandığı tarihi kaynaklarda mevcuttur. Anadolu'ya Selçuklu taarruzları sonucu, 1071'de

başında bizzat Romen Diogenes'in bulunduğu muhteşem Bizans ordusu harekete geçti. Malazgirt'i alan Bizans ordusu ile, toplayabildiği 40.000 kişilik ordusu ile Alp Arslan savaşa karar verdi²⁵¹. Bizans ordusunun mevcudu ise 100.000'i aşmakta idi. Bu orduda ücretli asker olarak Franklar, Normonlar, Slavlar, Uz ve Peçenekler bulunuyordu²⁵². Bu ücretli askerler içinde Türk boylarından Uz ve Peçeneklerden başka Hazar ve Kumanlar'ın da adları geçmektedir. Bizans'ın ordusunda ücretli asker olarak bulundurduğu ve Selçuklulara karşı savaştırmak istediği "Türk Ortodoksları" adını verebileceğimiz Uzlar ve Peçenekler, karşılarındaki Selçukluların da kılık, kıyafet ve konuşmalarından kendileri gibi Türk soyundan geldiklerini anlayınca, hemen savaşın başında Selçuklular tarafına geçmişlerdir²⁵³.

Sonuçta zaferi Selçuklular kazandı ve Anadolu'nun kapıları Türkler için açıldı. Selçuklu Türkleri Anadolu'ya yurt kurmak gayesiyle göçe başladıkları zaman, bu ülke, Türk nüfusundan tamamen boş değildi. Anadolu nüfusunun bir kısmı Türk aslındandı, fakat hristiyanlaşmışlardı; ancak bunların da mühim bir kısmı henüz Türkçe'yi unutmamıştı. İlk müslümanlığı kabul eden bu Türkler oldu²⁵⁴.

Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan atma hayallerinin suya gömüldüğü II. Kılıçarslan'ın 1176 tarihli Mıryakefağon zaferi kazanılırken Bizans ordusunda takviye güç olarak Franklarla birlikte Peçenekler de bulunuyordu²⁵⁵. Bu tarihten sonra da İstanbul'un Türkler tarafından fethine kadar Bizans İmparatorlarının hassa ordusu içerisinde "Türkopollar" ın varlığının devam ettiği görülmektedir²⁵⁶. Bizans balkanlardan celbettiği Ortodoks Türkleri, Müslüman Türklere karşı sınır vilâyetlerine yerleştirmek yoluna gitti. Ortodoks olan bu Türkler, Bizans sınırını asırlarca savundular²⁵⁷.

Sonuçta Bizans, Ortodoks Türkleri Anadolu'ya yerleştirmekle amaçlarına tam ulaşmış değildir. Anadolu'nun hızlı Türkleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu Ortodoks Türklerinin kimi İslâm'a girmiş kimi de dinini devam ettirmiştir.

B-SELÇUKLULAR ZAMANINDA TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR

Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde buraları Hristiyan Türklerle meskun olmuş bulurlar. Bu Hristiyan Türklerin mühim bir kısım Türkçe'yi unutmamıştır²⁵⁸. Bizans tarafından daha önceden asker, hudut muhafaza veya

kolonizatör olarak Anadolu'ya yerleştirilen bu Türk unsurlar, daha sonraki yıllarda İslâm'a karşı hudut koruma maksadıyla Karaman ve Kayseri bölgelerine yerleştirilmişlerdir²⁵⁹. Nitekim Anadolu'dan Bizans'a akın eden Türk birliklerine karşı yine aynı manevra kabiliyetine sahip Türkler karşı koyabilirdi ki; bu sebeple 1049 Selçukuların yaptıkları akınlara karşı, Bizans İmparatoru Konstantin Monamach, Peçeneklerden müteşekkil 15 bin kişilik atlı birlik kurmuştur²⁶⁰. Keza 1071 Malazgirt Muharebesinde Sultan Alparslan'ın ordusunun Romen Diyojen karşısında zafer kazanmasını sağlayan sebeplerden biri de Bizans ordusunda bulunan hristiyan Türklerin, Selçuklu Türk ordu saflarına katılarak Bizans ordusuna karşı savaşmış olmasıdır.

Daha önce hristiyanlaştırılarak sınır bölgelerine yerleştirilmiş olan hristiyan Türkler, Türk fetihlerinden sonra da o bölgede kalmış, gerek Selçukluların gerekse Osmanlıların dini müsamahaları sonucu dinlerini muhafaza etmişlerdir. Lozan antlaşmasına kadar aynı biçimde yaşayan bu insanlar yapılan antlaşma gereği Yunanistan'a gönderilmişlerdir²⁶¹.

Balkanlarda faaliyette bulunan Peçenekler, Aleksi Komnenos'un Anadolu'daki Türkler'e karşı harp etmesine fırsat bırakmamışlardır. Bu suretle Selçuklu Türklerinin Anadolu'da kuvvetlice yerleşmelerinde Peçeneklerin hisseleri olduğu muhakkaktır²⁶². Selçukluların Anadolu'yu fethetmeye başladıkları sıralarda, paralı asker olarak Bizans'a hizmet eden ve hristiyanlaşmış Türklerin kalabalık bir şekilde İstanbul'a yerleştikleri görülür²⁶³.

Türkler, din işlerinde son derece müsamahalı bir kavimdir. Çok sert bir Türk uruğu olan Peçenekler arasında, misyoner Bruno'nun beş ay serbestçe dolaşabilmesi bunu gösterir. Aynı misyoner 1009 yılında Prusyalılar tarafından öldürülmüştür²⁶⁴. Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde burada karşılaştıkları yerli halkı inançlarında serbest bırakarak onlara karışmadıkları bilinmektedir. Bu serbestliğe sahip yerli halk da inançlarını değiştirmemiş, değiştirmeyi de düşünmemiştir. Çünkü yerli halkın düşüncelerinde ve dini inançlarındaki serbestlik yanında, bunun kendilerine bir çok avantaj sağladığı müslüman olmalarından anlaşılmaktadır²⁶⁵.

Malatya Süryani Patriği ve "Vekayiname" yazarı olan Michael'in anlattığına göre Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan geniş hoşgörüye sahipti. Onu İncili ve hacıyla kabul edip çeşitli ihsanlarda bulunmuş, manastırını vergiden

affeden ferman göndermiştir. Bundan hristiyanlar memnun olmuş Sultan ve milleti için dua etmişlerdir²⁶⁶. I. Gıyaseddin Keyhüsrev de Müslüman olmayan halka şefkatle muamele etmeyi bir kaide olarak kabul etmiştir. Hristiyanlar Selçukluların adil idaresinden o derece memnun oldular ki Bizans idaresine gitmeyi istemediler. Hatta Bizans idaresinden şikayetçi olan hristiyanların bir çoğu Selçuklu ülkesine göçtüler²⁶⁷. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dini müsamahası da ilgi çekicidir. Sultan, evlendiği Gürcü Prensesinin saraya, hristiyanlığa has mukaddes eşya ve papazı ile gelmesine müsaade etmiştir. Bir rivayete göre prenses için sarayda bir ibadethane de yapılmıştır²⁶⁸. Fransız tarihçi, J. Lavrent, Selçukluların müsamahakâr idaresini şöyle ifade eder : "IX. Yüzyılda Ermeniler Türklerin Anadolu'yu istilâlarını hem istemişler, hem de yardım etmişlerdir". Buna sebep olarak da Türklerin dini toleranslarını gösterir²⁶⁹.

C-OSMANLILAR ZAMANINDA TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'IN HAYATI

Selçuklulardan sonra Anadolu'da bayrağı devralan Osmanlılar, tabiiyeti altındaki bütün azınlıklara hoşgörölü ve müsamahalı olarak yaklaşmış, kimsenin dinine, diyanetine karışmamıştır. Yahudi ile hristiyan da Osmanlı ülkesinde rahatça dinlerinin gereklerini yerine getirmiştir. Öyle ki halk, Kardinal külâhı görmektense Osmanlı sarığını görmeyi tercih etmiştir.

Osmanlılar, daha devletin kuruluş dönemlerinden itibaren Selçuklu Sultanlarının ve Danişmendliler'in hristiyan ve müslüman tebalarına karşı gösterdikleri müsamaha ve eşitlik ilkesine dayanan siyasetlerini uygulamaya başlamışlardır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde İslâm'ın da esasına uygun olarak zorla müslümanlaştırmaların, yani ihtidanın olmayışı gene müsamahakâr bir idarenin tezahürüdür.

Osmanlı Devleti dini taassub göstermemiş, papazları korumuş, hristiyanların örf ve adetlerine dokunmamıştır²⁷⁰. Osmanlılar, daha Anadolu'daki yayılma sırasında hiçbir siyasi fırsatı kaçırmadıkları gibi işgal ettikleri yerlerdeki halkla kaynaşarak onların dini ve sosyal işlerine karışmayarak "din ve vicdan hürriyetine" son derece saygılı olmuşlardır. Ayrıca son derece ağır vergiler altında ezilmiş olan yeni tebasından belirli bir vergi (cizye) almakla iktifa ederek mevcut kanunlara aykırı olarak hiçbir keyfi muameleye müsaade etmemişlerdir. İşte bu uygulamaları hatırlayınca, Osmanlı Türklerinin süratle ilerlemelerinin ve işgal

edilen yerler halkının Türk idaresini kendi idarelerine tercih etmelerinin sebebini anlamak kolaylaşmaktadır²⁷¹. Osmanlılar, Anadolu'da hakimiyetleri altındaki hristiyanlara verdikleri serbestlik, hoşgörü Rumeli'de de onların referansı olmuş ve bunu geniş bir şekilde devam ettirerek Balkanlarda Osmanlı fethinin kolayca gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın adaletli uygulaması Bizans'ın asayişsizliğinden, adaletsizliğinden bıkan halka kurtarıcı olmuş, Osmanlılara daha çok yaklaşmışlardır. Osmanlı'nın takip ettiği dini müsamaha ve Balkanlardaki Türk Ortodoks nüfus da fethi kolaylaştırmada etkili olmuştur.

Türkler, Rumeli'ye ayak bastıkları zaman yer yer, Orta Asya göçlerinden arta kalmış ve zamanla Ortodoks kilisesine bağlanmış topluluklarla karşılaşmışlardır²⁷². Anadolu'da Türkçe konuşan Türkopoller ile Trakya'da Türkçe konuşan Türkofonlar birbirlerinin varlığından haberdardır. XIV. yüzyılın ilk yarısında Trakya Türkofon nüfusunun bir hayli kalabalık olduğu anlaşıyor. Bu Türkofonlardan Selçuklu Sultan ailesinden olduğu sanılan İshak Melek ve kardeşi Tarkan Trakya şehirlerini yağmalarlar²⁷³. Yine bu Türkopol grubu, Aydın Türkmenleriyle Bizans arasında İpsala ve Aynacık sahrasındaki muharebede Aydın Türkmenlerini tutarak Bizans İmparatorunun yenilmesine sebep olurlar²⁷⁴. Süleyman Paşa Bizans'a yardıma giderken Trakya'yı tanımak fırsatı bulmuştur. Oradaki Türkmenlerle tanışır ve Türkofonları görür. 1352 yılında bir gün, savaş beyleri ile Gelibolu yarımadasına çıkarak Cinbi kalesine yerleşir. Burası ufak bir yerdir ama etrafında hep Türkmenlerin yerleşme yerleri vardır²⁷⁵.

Osmanlı Türklerinin hoşgörülü idarelerine yabancı yazarlar da kayıtsız kalmamış ve onlardan H. A. Gibbons bu konuda şöyle diyor: "..... Osmanlıların müsamahaları ister siyaset; ister halis insaniyet isterse lakaydı neticesi ile meydana gelmiş olsun, şu vakaya itiraz edilemez ki; Osmanlılar yeni zaman içinde milliyetlerini tesis ederken, dini hürriyet umdesini temel taşı olmak üzere vazetmiş bir millettir. Arkası kesilmeyen Yahudi takibatı ve engizisyona resmen muavenet mesuliyeti lekesini taşıyan asırlar esnasında hristiyan ve müslümanlar, Osmanlıların idaresi altında tam bir ahenk içerisinde yaşıyorlardı"²⁷⁶.

Türkler, din işlerinde son derece müsamahalı bir kavimdir. Fatih Sultan Mehmed'in, Rum Patrikhanesini tekrar canlandırması da bunu gösterir. Kritavulos gibi Rum (Bizanslı) tarihçilerin itirafları da bunun delilidir²⁷⁷. İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmed, şehri terkedenlerin yahut korkudan gizle-

nenlerin yurtlarına dönerek Türkler ile beraber, kendi adet, anane ve dinlerine göre serbestçe yaşayabileceklerini ilân etti. Bir müddet sonra seçimle Georgios Kurtesios Skolarios, II. Gennadios adı ile patrik seçilerek, Türk hakimiyeti altında ilk İstanbul Patriği oldu. Bu seçimle birlikte Osmanlı Türkleri; Ortodoks kilisesinin imparatorluk zamanındaki haklarını tanımak suretiyle, Rumları memnun etmişler ve onları Roma Kilisesinin nüfuz ve hakimiyeti altına düşmekten kurtararak, eskisi gibi kiliselerinin istiklâlini emniyet altına almışlardır²⁷⁸.

Osmanlı idaresi o kadar adaletli idi ki Bizans ileri gelenlerinin söylediği şu söz dikkate şayandır : "İstanbul'da Kardinal külâhı görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederim". Gerçekten Türkler İstanbul'u fethettikten sonra, hristiyan halka karşı olan tutum ve hareketleriyle bu sözün ifade ettiği anlamı katkat aştılar. Bizzat Fatih'in fermanlarıyla, çökmekte olan Ortodoks Patrikhanesi kurutulmuş, dağınık ve perişan bir haldeki Ermeni Kilisesi de İstanbul'da yeniden kurulmuştur²⁷⁹. Galata'daki Cenevizlerle Galata ahalisine ise bir fermanla teminat verilmiştir²⁸⁰.

Türk Ortodokslarının Osmanlı idaresinde, diğer Ortodokslarla birlikte mütalâa edildiğini Cami Baykurt şöyle ifade ediyor : "Arap tarihçileri ve onları takip eden Türkler VIII. yüzyıldan XI. yüzyılın ortasına kadar devam etmiş olan Rum-Arap ve Rum-Türk savaşlarının bütün safhalarında, İslâm ve Hristiyan olmak üzere muharipleri iki tepheye koyuyorlar, bundan dolayı ırk ve kavmiyet farkları belli olmuyor. O zamanki saltanat ve devlet mefhumuna uygun olan tarz da bu idi. Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan Türkler, milli aileye yabancı kaldılar ve dini milletler teşkilâtında ortodoks cemaati içine, Fener Patrikhanesinin hükmü altına düştüler. Devletin siyasi, idari ve askeri hizmetlerinden uzakta, haraç ehilinin, raiyye sınıfının içinde kalmış olan bu Türklerin, Osmanlıların ilk asırlarında, çiftçilik hayatına imkân veren tımar ve zeamet sahiplerinin idaresi zamanında diğer ahali gibi çiftçilikle devam ettikleri muhakkaktır"²⁸¹.

Hristiyan Türkler, çoğunlukla Karaman eyaletinde yaşadıklarından dolayı yaşadıkları yere izafeten Karamanlılar dendiğini belirtmiştik²⁸². Zamanla Türk Ortodoks Karamanlıların bir kısmı Osmanlı Devletinin başka yerlerine göçmüşler ve İstanbul, Kırım, Baserabya, Karadeniz Kıyıları ve Balkanlara yerleşmişlerdir. 1553-1555 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'yu gezen Alman seyyahı Hans

Dernschwam, seyahatnamesinde bunlara "Caramanos" demektedir. Robert Anhegger ise, "Türkçe konuşan Ortodokslar" demenin doğru olduğunu belirtmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde Türk Ortodoks Karamanlılara, "Zimmiyan-i Karamiyan" ya da "Karamiyan" denilmektedir²⁸³.

İstanbul'da, Yedikule yakınındaki bir mahallede oturan ve Caramanos denilen bir topluluktan bahseden Alman seyyahı Hans Dernschwam'a göre; "bunlar Karaman'dan gelmişlerdir. Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinden olan bu topluluk, kiliselerinde ayinlerini Yunan dilinde yapmayıp, Türkçe konuşurlar"²⁸⁴. Semavi Eyice'nin tesbitlerine göre; Yedikule yakınında Samatya'da 1955'de yanan Hagios Konstantinos Kilisesi, ötedenberi Ortodoks Karamanlılara aitti. İstanbul'da ölen Karamanlıların çoğu, surlar dışındaki Balıklı Manastırına gömülmüş veya başka bir yerdeki mezar taşları topluca buraya taşınmıştır. Bunların Grek harfli Türkçe mezar taşları bugün manastırın avlusunda bol sayıda görülmektedir²⁸⁵.

XIX. yüzyılda yaşamış bir Karamanlı olan Evongelinos Misailidis, 1872'de yayınlanan "Temaşa-i Dünya ve Cefakar u Cefateş" adlı romanında Osmanlı ülkesindeki Türk Ortodokslarının yaşayışları, ibadetleri, müslümanlarla dialogları ve onların Rum Ortodokslar tarafından nasıl görüldükleri hakkında oldukça ilgi çekici bilgiler vermektedir²⁸⁶.

Tahrir defterleri ve şer'iyye sicillerindeki kayıtlar da çok açık bir şekilde Osmanlıların altıyüz yıl boyunca uyguladıkları müsamahakar idarelerini göstermektedir. Önemli birer tarihi vesika olan bu kayıtlardan anlıyoruz ki, Anadolu'nun birçok yerleşim merkezinde zimmi, yani hristiyan dininden olan bazı insanların isimleri Türkçe'dir. Türkçe isim taşıyan bu insanlar hristiyan oldukları için toplum dışına atılmamışlar, isimleri de değiştirilmemiştir. Bunlardan bazıları kendi istekleri ile İslâmiyeti seçmiş, seçmeyenlere de bir zorlama olmamıştır²⁸⁷.

Müslüman Türkler, kilise yaptırmış, kilise tamir ettirmiştir. Dünyada bunun başka bir örneği gösterilemez. Anadolu'da kiliselerin inşasına Padişahların yardım etmesinden dolayı Grek harfli Türkçe kitabelerinde bu padişahlara şükranlarını ifade etmişlerdir. Dini hoşgörüyü diğer bir örnek ise Ankara'daki bir kilisenin tamir edilmesinin "caiz" olduğuna dair verilen bir fetvadır ve yıl 1583'tür²⁸⁸.

Kısacası Osmanlı, tabiiyeti altındaki milletlere, azınlıklara çok hoşgörülü ve adil davranmış, din ve vicdan hürriyetlerine dokunmamıştır. Dini hoşgörü ortamı içerisinde kalan Türk Ortodoks Karamanlıların kimisi İslâm'la müşerref olup müslüman olmuş, kimisi dinini ve kimliğini kaybetmeyip hristiyan Türk olarak devam etmiş, kimisi de dindaşları olan Rumlarla ve Ermenilerle kaynaşp kaybolmuştur. Kimliğini kaybetmeyen Türk Ortodokslar genelde Türkçe isimler kullanıp Türkçe konuşmuşlardır. Osmanlı bunlara hiçbir şekilde müdahale etmemiştir. Yunanlıların Rumlaştırmaya uğraştığı Türk Ortodoks Karamanlılar günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

a-Osmanlı Zamanında Bazı Türk Ortodoks Karamanlıların İslâmlaşması

Selçuklular ve Osmanlılar hakimiyetleri altındaki milletlere, azınlıklara engin bir hoşgörü, adilân e bir yönetim sunmuş, onları din ve vicdan hürriyetinde serbest bırakmıştır. Ne Selçuklular ne de Osmanlılar hiçbir millet ve azınlığa İslâm'a gireceksiniz diye de baskı yapmamışlardır. Türk Ortodoks Karamanlılar da bu hoşgörü ortamında yaşamışlardır.

Müslüman Türkler fetihle Anadolu'ya girince, burada Bizans tarafından yerleştirilen Türk Ortodoksları ile karşılaştılar. Müslüman Türklerle karşılaşan Türk Ortodokslarının bir bölümü İslâm'ı kabul ederek müslüman olmuş, islâmiyeti ilk kabul edenler, de anadil Türkçe'yi henüz unutmayan boylar olmuştur²⁸⁹.

Osmanlıların uyguladıkları müsamahakâr idareleri sonucunda, tahrir defterleri ve şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan anlıyoruz ki, Anadolu'nun birçok yerleşim merkezinde hristiyan dininden olan bazı insanların isimleri Türkçe'dir. Bunlardan bazıları kendi istekleri ile İslâmiyeti seçmiş, seçmeyenlere de bir zorlama olmamıştır²⁹⁰. Hristiyan oldukları için kendilerini Rumlara yakın gören, fakat dilleri, isimleri, adetleri ile Türk olan bu insanlar, kararsızlık içinde kalmışlardır. Kilisenin ve hristiyan mekteplerinin telkini altında Türk kimliklerini tam koruyamamışlardır²⁹¹.

Anadolu'daki iskân edilmiş hristiyan Türklerin bir kısmı İslâm'ı kabul ederek müslümanlaştı ve Türk kardeşleriyle kaynaştı. Diğer kısmı hristiyanlıklarından dolayı Rumlara ve Ermenilere itilerek onlara karıştıkları anlaşıyor²⁹². Köse Mihal Osmanlılardan önce buraya Bizanslılarca iskân edilen hristiyan Türklerden idi²⁹³ ve Osman Gazi ile çok sıkı dostlukları vardı. O yüzden

Osman Gazi zamanında islâma girmesi kolay oldu. Evrenos Bey, Yörgüç Paşa, Çağala Oğlu hep birer hristiyan Türk idiler ve sonra müslüman oldular²⁹⁴.

Anadolu yoğun Türk göçleriyle Türkleşirken, müslümanlığı yeni kabul etmiş olan göçebe Türklerin islâmlaşması da burda tamamlanmıştır²⁹⁵. Anadolu'ya gelen Türkler içerisinde daha müslüman olmamış Gök Tanrı dinine inanan²⁹⁶ ve Orta Asya'dan hristiyan olarak gelenler de vardı²⁹⁷. Bunların bir kısmı islâmiyete girmiş, bir kısmı da hristiyan Türk olarak kalmışlardır. Türk Ortodoks Patrikhanesi kuranlar bunlardandır.

Türkler hiçbir zaman bir topluluğa ne dil, ne din, ne de başka bir konuda baskı yapmamışlardır. Eğer Türkler hristiyanlığın reçetesine göre hareket edip de insanları kılıç zoru ve ateşte yanmak korkusu ile müslümanlaştırsalardı, ki o devirde hiç kimse bunu kötüye yormazdı; bugün ne Ermeni meselesi, ne Girit belki ne de Şark meselesi olurdu.... Hristiyanlığın yobazlığı ve engizisyonlar sebebiyle dünya Yahudilere dar getirildiğinde, yerlerinden yurtlarından sökülüp atılan Yahudiler, Türk topraklarından başka bir yere sığınmadı. Osmanlı hoşgörüsü ve adil yönetimi ile kalpleri fethetmiştir.

D-TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'I YUNANLILAŞTIRMA GAYRETLERİ

Anadolu'daki Karamanlıların müslüman Türklerle karşılıklı anlayış esası içinde birlikte yaşamalarının XIX. yüzyılın ilk yarısından sonra Yunanistan tarafından bozulmak istendiği görülmüştür. Bu tarihten itibaren Rumca öğretim yapan Rum okulları Türkçe konuşan Ortodoksları Rumlaştırma gayreti içine girmiştir. Özellikle Yunanistan'ın kurulmasından sonra Atina, Patrikhane ve ileri gelen Rumlarla işbirliği yaparak Ortodoks Karamanlıları Rumlaştırmaya çalışmıştır²⁹⁸.

Rum Patrikhanesi yüzyıllarca devam eden misyoner faaliyetleri çerçevesinde, Anadolu'da iskân edilen Türklere bir yandan Grekçe öğretilirken, bir yandan da hristiyanlıkları pekiştirilmeye çalışılmıştır²⁹⁹. Müslüman Türklerin matbaaya sahip olmayıp, elyazması ile yetindikleri zamanlarda, Patrikhane kitaplar bastırmıştır. 1584 ile 1850 arasında, 113 kitap ve broşürün basılmış olması, şaşırtıcıdır. Bunların içinde on beş-yirmi sayfalık risale de, beş yüz küsur sayfalık kitap da vardır. Çoğu dini nitelikte olan bu eserlerle, Anadolu'daki hristiyan Türklere, bir yandan Yunanca öğretilmeye çalışılırken, öte yandan onların hris-

tiyanlığı pekiştirilmeğe, takviye edilmeye çalışılmıştır. Yayınlanan eserlerin hepsinde, çok kuvvetli bir misyoner ruhu ve hristiyanlaştırma ile birlikte Rumlaştırma gayreti görülüyor. Hristiyan Türkler için, "Hristiyan Karındaşlarımız" deniyor; hiçbir yerde, hiçbir zaman "Rum" lafı ağıza alınmıyor; onlara asla "Rum" denmiyor³⁰⁰.

Ortodoks kilisesi, özellikle XIX. yüzyılda kendisini aynı zamanda milliyetçi Yunan kilisesi olarak görüyordu. Kiliselerde Yunanca'dan başka dil kullanılmasını istemiyordu. İlk tepki Bulgar Ortodokslarından geldi. Rumlaştırma faaliyetlerine, Kumkapı ve Longa'da oturan Türk Ortodoks Karamanlıları karşı çıkararak, başlarında piskoposları olduğu halde, kilisede vaazın ve dini törenlerin Türkçe olmasını istediler.

Bu olay karşısında Fener Patrikhanesi, Türk Ortodokslarına karşı Osmanlı hükümetinden yardım istemek mecburiyetinde kaldı³⁰¹.

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Antalya Rumlarının³⁰² bir kelime Rumca bilmediklerini, orada ilk defa Rumca öğreten Nikolaidis adlı bir Yunan tarafından itiraf edilmiştir. Ne yazık ki, Antalya'da yapılmaya başlanan "Yunanlılık" propagandası tek kalmamış, büyük bir hızla bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Anadolu'daki Ortodoks halkın içtimai durumuna ve Anadolu'daki Yunan Propogandasına örnek teşkil etmesi bakımından Karamanlı bir Ortodoksun (Yorgi) Kurtuluş savaşı sırasında oğluna hitaben yazmış olduğu vasiyetnamesinden bazı parçaları nakledeyim :

" ... Ben Karamanlı öyle bir Rum idim ki, Dünyada müslümanlar kadar kimseyi sevmezdim O esnada köye bir Yunanlı geldi. Gizli gizli Rum ahaliye ömrümüzde işitmediğimiz, bilmediğimiz şeyler söylüyordu. Bunlar bizim eski ecdadımızın isimleri imiş. Biz evvelden büyük bir imparatorluk imişiz. Sonra vahşi Türkler memleketimizi istila etmiş, kadınları ve çocukları, ihtiyarları ateşe atmışlar, gençleri baştan başa kılıçtan geçirmişler imiş ... Daha bilmem neler... Bir gün geldi ki, o telkinatın tesiri beni fena halde zehirlemişti. Ondan sonra Türklere karşı ebedi bir kin ve düşmanlık hisler duymaya başladım.... Türk unsurunun imhası için Yunanistan'a koştuk, çeteler teşkil ettik. Köyleri yaktık, muhacirleri boğazladık, kadınların, kızların ırzına geçtik. Esirlerin gözlerini oyduk, burunlarını, kulaklarını kestik. Öyle facialar meydana getirdik ki oğlum, şimdi onların korkusu ile titriyorum boğuluyorum... ah kör olsun beni baştan çıkaran o Yunanlı

domuz !.... Ben öldükten sonra bu vasiyetnameyi aynı ile gazetelere dercet. Yunanlıların adi işgalarına kapılanların ne kadar müthiş bir vicdan azabı içinde kıvranarak ilâhi cezaya duçar olduklarını herkes benden ibret alarak öğrensın”³⁰³.

Yunan propagandası Yunan Devletinin de desteği ile süratli bir şekilde yayılmıştır. Muntazam bir teşkilata sahip olan kilisenin de çalışmasıyla yüzyıllarca Anadolu’da kardeşçe yaşayan halklar düşman yapılmıştır. Osmanlının imtiyazlarıyla ayakta kalan Fener Patrikhanesi Osmanlının zayıflaması ile Osmanlıyı arkadan vurmuş Yunanlaştırma politikalarının ana ayağını teşkil etmiş, işgal kuvvetlerini ve Yunan askerlerini alkışlarla desteklemiş ve askerleri takdis etmiştir. Ayrıca Yunan ordusuna gönüllü yazılmaları için Rumları teşvik etmiştir. Rum Patrikhanesine Yunan bayrağı ve Bizans kartalı asılmıştır.

Bu propagandalarla Türk Ortodoks Karamanlılar arasında Rumluk-Türklük ikilemi çıkmış, kimi kendilerinin din yönünden yakın gördüğü Rumlara yanaşmış, kimi de Türk Ortodoks kimliğini koruyarak olaylara ve propagandalara katılmamıştır.

Bu durumu “Temaşa-i Dünya ve Cefakaru Cefakeş”i “Seyreyle Dünyayı” adıyla yayına hazırlayan Robert Anhegger’in kitabının sonundaki yorumu şöyledir : “Türkçe konuşan hristiyanlar gerçekten bir çıkmazda bulunuyordu. Kilise onların Türklüğünü kabul etmediği gibi, hristiyan oldukları için müslüman Türkler de onları benimsemedi. İstiklal savaşında bu Türkçe konuşan Ortodoksların bir bölümü Yunan tarafını, bir bölümü de Türk tarafını tutmuş ya da çekimser kalmışlardır. Sonunda bütün gayretlerine rağmen asıl Rumlar gibi Türkiye’yi terketmek zorunda kaldılar. Bu da Karamanlıların sonu oldu....

E-MÜBADELENİN TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR’A ETKİSİ

Milli Mücadeleden sonra Lozan’da başlayan barış görüşmelerinde üzerinde en çok konuşulan konulardan biri de Fener Patrikhanesinin Türkiye’deki durumu meselesidir. Bu görüşmelerde dikkati çeken bir husus; Fener Patrikhanesinin beklenmedik bir şekilde büyük bir bela olarak Türk tarafının karşısına çıkması üzerine Türk Ortodokslarının tefrik edilemediğidir. Bu bakımdan Lozan’da Fener Rum Patrikhanesi meselesi, kısaca Ortodoksluk meselesi olarak anlaşılmış, inceliklerine girilememiştir³⁰⁴.

Lozan Antlaşması görüşmeleri sonunda varılan , 30 Ocak 1923 günlü sözleşme ve protokol hükümleri çerçevesi içindeki anlaşmaya göre Anadolu’daki

Hristiyan Ortodokslar, ırklarına ve kişisel isteklerine bakılmaksızın karşılıklı değişime tabi tutuldular³⁰⁵. Türk soyundan gelen bu Türk Ortodokslarının, kendi öz toprağından koparılıp, yabancı ülke toprağına gönderilmelerinin kökeninde, sözleşmelerde ölçüt olarak "din" konusunun yer alması ve "ırk"tan söz edilmemesi yatıyordu³⁰⁶.

Kendilerinin Türk asıllı olduklarını savunarak mübadeleye tabi tutulmalarını isteyen Türk Ortodoksları, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine müteaddit defalar müracaat etmişlerdir. Bu müracaatlardan sadece Papa Eftim'inki olumlu neticelenmiştir. Hükümetin aldığı 3 Ağustos 1924 tarihli bir kararla; Papa Eftim ve ailesinin mübadele dışı tutulabilmesi için İstanbul'a yerleşmesine müsaade edilmiştir³⁰⁷.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yorumuna göre, Anadolu Türk Hristiyanlarının Yunanistan'a sürülmesi, "Atatürk'ün bir yanlışı ve tarihle gereği kadar uğraşamamasıdır". Sonuç hiç de iç açıcı değildi hristiyan Anadolu Türkleri için. Milli Mücadele'ye de katılan Hristiyan Türklere Yunanistan'da "Turko Sporos" yani "Türk Tohumu" denilecekti³⁰⁸. Anadolu Türk Ortodokslar Anadolu'da değildiler artık. Yalnız Papa Eftim ve aile bireyleri zorunlu göçten ayrı tutuldular, ancak Anadolu'da hristiyan Türk topluluğu kalmadığı ve dinsel görev alanı kapandığı için Keskin'de oturmayı manasız buldu ve İstanbul'a gelip yerleştiler. Böylece hem Fener Patrikhanesiyle yakından mücadele edebilir, hem de Anadolu'dan gidip İstanbul'a yerleşmiş olan Ortodoksları, Patrikhanenin zararlı çalışmalarına karşı koruyabilirdi³⁰⁹.

Mübadele ile Türk Ortodoksları hiç ayrılmak istemedikleri bu topraklardan "koparılmıştır" diyebiliriz³¹⁰. Bernard Levis mübadeleyi, "Türk-Grek değişimi değil, Grek-Ortodoks-Osmanlı-İslâm değişimi sayıyor", "Vatana kavuşma değil, gurbete sürgün" diyor³¹¹. Yunanistan'a gönderilen hristiyan Türkler, orayı hiç sevmедiler. Bunu her vesile ile açıklamışlardır ve açıklıyorlar. Hristiyan Türkler, Yunanlılarla hiç anlaşılamamış. Yunan hükümeti, bunların kiliselerinde Türkçe ibadet edildiğini görünce, papazlarını değiştirip, rum papazlar tayin etmiş. Çocukları için de, Yunanca öğretilen kreşler açmış³¹². Dido Sotiriyu'nun romanı bu dıramı yansıtır³¹³.

Anadolu'da yaşayan Türk Ortodoks Karamanlılar, Lozan antlaşmasındaki mübadele gereğince ırk ayırımı gözetilmeden bütün Ortodokslar mübadeleye

tabi tutulmuştur. Papa Eftim'in Kayseri'de kurduğu Türk Ortodoks Patrikhanesi ise Anadolu'daki Türk Ortodoksları bütün girişimlere rağmen Yunanistan'a gidince Papa Eftim'de İstanbul'a giderek Türk Ortodoks Patrikhanesini oraya taşıdı. Binlerce Türk Ortodoks mübadele ile gitmiş, sadece İstanbul'da çok az Türk Ortodoks kalmıştır. Böylece Fener Patrikhanesine karşı bir güç olan Türk Ortodoks Patrikhanesini kendi elimizle güçsüz duruma düşürdük.

TÜRK ORTODOKS KARAMANLILARIN DİLİ: KARAMANLICA

Hristiyan Türk kitlelerinin oluşturduğu Karamanlılar, Anadolu başta olmak üzere Balkanları da içine alan geniş bir coğrafyada kendilerine has bir alfabe ve buna dayalı olarak bir yazı çeşidi geliştirmişlerdir. Grek alfabesi kullanılarak yazılan bu Türkçe yazılara "Karamanlica" adı verilmektedir³¹⁴. Bu adın verilmesinin sebebi ise, Yunan harfleri ile Türkçe yazılmasını yaygın hale getirenlerin Karamanlılar olmasıdır. Türk Ortodoks Karamanlılar, Yunan alfabesindeki 24 harfe ekler yaparak Türkçe'de bulunan 31 sesi gösteren "Karamanlı Alfabesi"ni meydana getirmişlerdir³¹⁵.

Türkçe'nin Grek alfabesiyle yazılmış en eski örnekleri XVI. yüzyıla aittir. Grek harfleriyle yazılmış en eski Türkçe metin İstanbul Patriği ünlü Gennadios Scholarios'un Fatih Sultan Mehmed'in emri üzerine hazırlamış olduğu hristiyan itikadnamesinin tercümesidir³¹⁶. XVII ve XVIII. yüzyıllardan da, pek çok yazma kalmıştır.

XVIII. yüzyıldan başlayarak İstanbul'da, İzmir'de ve Avrupa'nın bir çok yerinde Karamanlı Türkçesi ile kitaplar basılmıştır. Karamanlı diyalektiği ile yazılmış el yazmaları ile kitapların çoğu Grekçe'den çevrilmiş dini yapıtlardır³¹⁷. Rum Ortodoks Patriği II. Gennadios Scholarios'un Fatih'e sunduğu "İtikatname"nin tercümesi ile başlayan Karamanlica edebiyat XIX. yüzyılda ülkemizde faaliyet gösteren Protestan misyonerler tarafından daha da geliştirilmiştir³¹⁸.

Yazıda Grek alfabesini en geniş ölçüde kullananlar, hiç şüphesiz Ortodoks Anadolu Karamanlıları olmuştur. Yunanca bilmeyen Karamanlılar, dini ve dindışı konulardaki kitaplarını Grek alfabesiyle Türkçe (Karamanlica) yazmışlar ve en eskisi, ilk baskısı 1718'de İstanbul'da yapılmış olan Gülzar-ı İman-i Mesih-i'dir. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde basılan Karamanlica kitapların sayısı 500'ü aşar. Bu eserlerin çoğu mahalli Karamanlica lehçesi ile yazılmıştır³¹⁹. İlk basılan kitapla beraber hemen hemen ilk basılanlar dini konulara ağırlık vermektedirler. Bu ilk

kitaplar; “dini derlemeler, aileye ait kitaplar, sorulu-cevaplı dini eserler, yapılan ibadetler, azizlerin nasihatleri, kutsal yerlerin tanıtımı gibi konuları işliyordu. Burada amaç; Türk Ortodokslarının, önemli din kitaplarını veya dindarlıkla ilgili eserleri anlayabilecekleri hale getirmektir³²⁰.

XIX. yüzyılın ilk yarısında dini nitelikli kitapların yanında sözlükler, hukuk kitapları, hikâye ve masalların da yayınlamaya başladığına, XX. yüzyıl başlarında ise genellikle Protestan misyonierlerin faaliyetleri sonucu ilâhi kitapları, ilmiyeler ve kutsal kitap metinleri yayınlanmıştır³²¹. Yayımlanan eserlerin hemen hemen tamamında, çok kuvvetli bir misyonier ruhu ve hristiyanlaştırma ile birlikte Rumlaştırma gayreti göze çarpar. Anadolu mahalli ağızları ile yazılan kitaplarda, dini terimlerin karşılığı, çok defa İslâmi terimler olmuştur. Böyle kelimelerle, gönülleri fethetmek, İslâmiyette henüz esaslı şekilde karar kılamamış grupları kandırmak arzusu açıkça görülebilir³²². Bu kitaplardaki dikkat çekici husus, kullanılan dini üslubda Hristiyan Türklerden bahsedilirken “Hristiyan karındaşlarımız” diye hitap edilir. Ve hiçbir yerde “Rum” kelimesi telaffuz edilmez. Kullanılan dini terimlerin karşılığı çoğu zaman İslâmi terimlerle karşılanmıştır³²³. Karamanlıca kitaplar sadece Türk Ortodoks Karamanlılar tarafından değil, kendileri gibi hristiyan olan Gagauzlar tarafından da okunmuştur³²⁴.

1958 yılında Atina’da basılan “Karamanlıdika” isimli eser Grek harfleri ile ve Karamanlı Türkçe’si ile, 1584-1850 tarihleri arasında yayımlanmış olan, yüz on üç kitap ve risalenin tanıtıldığı, çok değerli bir bibliyografya kitabıdır. Bu eser, dizinin ilk cildi olup, 1850-1900 arasında çıkmış olan eserleri tanıtan, ikinci ve üçüncü ciltleri de yakın yıllarda çıkmıştır³²⁵. Bu bibliyografya eserlerinin, Türk ilim alemine tanıtılması için bazı ilim adamlarımız makaleler yayımlamak suretiyle konuya ilgi çekmek istemişlerdir. Birinci cildin tahlili Semavi Eyice³²⁶, üçüncü cildin tahlili de Mahmut Şakiroğlu³²⁷ tarafından yapılmıştır.

Türk Ortodoks Karamanlıların yaşadığı yerlerdeki kilise ve diğer yapılarda görülen Karamanlıca kitabeler bize faydalı bilgiler vermektedir. Bu kitabeler hakkında Semavi Eyice ve Harun Güngör’ün değerli çalışmaları vardır³²⁸. Bu kitabelere yurdumuzun hemen her tarafında bulmak mümkün olduğu gibi, özellikle Kayseri, Nevşehir, Niğde ve Konya çevresinde rastlanılmaktadır³²⁹.

Türk Ortodoks Karamanlıların, Karamanlıca’yı halkın haberleşmede ve

mektuplaşmada kullanmış olması, halkın bunu çok iyi bildiğinin ifadesi olsa gerektir. Fonetik işaretlerin de kullanılmaması da buna işaret eder³³⁰. Karamanlca'yı ilk önce kitaplarda görüyoruz. Bir çok amaç için yazılan bu kitaplardan sonra en çok kitâbelerde görüyoruz. Karamanlca alfabenin mektuplaşma ve haberleşmede kullanılması halkın Karamanlca'yı çok iyi bildiğini gösterir.

Özellikle İç Anadolu'da yaşayan ve ana dilleri Türkçe olan Türk Ortodoks Karamanlılar, Lozan Antlaşması ile Yunanistan'a gönderildiğinden, artık "Karamanlca" sona ermiş ve Grek yazısı ile Türkçe basılan bu çeşit kitaplar da tarihe mal olmuştur.

III. BÖLÜM

TÜRK ORTODOKS KARAMANLILARDAN TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİNE

TÜRK ORTODOKS KARAMANLILAR'IN DİNİ İNANIŞLARI

Türk Ortodoks Karamanlılar, hristiyanlığın Ortodoks mezhebinden olup Rum Ortodokslar ile aynı inanışlara sahiptirler. Aralarındaki fark ise ırk yönündedir. Rum Ortodoksları ibadetlerini Rumca yaparken Türk Ortodoks Karamanlılar'ın Türkçe yapıyor olmalarıdır³³¹. Türk Ortodoks Patrikhanesinin ibadetleri Türkçe yapması Fener Rum Patrikhanesinin ağır tenkidlerine uğramıştır.

Türk Ortodoks Karamanlıların dini inanışları Rum Ortodokslar ile aynı olduğu için daha fazla açıklamaya gerek görmüyoruz. Bu konuda daha geniş bilgiyi M. Süreyya Şahin'in Fener Patrikhanesi ve Türkiye adlı kitabında bulabiliriz.

TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ

Türk Ortodoks Karamanlıların kurduğu Türk Ortodoks Patrikhanesini, Milli Mücadele zamanında kurulmasıyla beraber Fener Patrikhanesi ile mücadelelerini ve günümüze gelinceye kadar geçirdiği evreleri inceleyelim.

A-TÜRK ORTODOKSLARIN MİLLİ MÜCADELEDEKİ YERİ

Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması ile beraber Anadolu işgal edilmeye başlanmış, idam sehpasına çıkarılan Türk'ün infazı gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Milli Mücadele bu infazdan kurtulma mücadelesi olduğu için Türk tarihinin müstesna bir safhasını meydana getirir. Milli Mücadele içinde Ermeni ve bilhassa Rum Ortodokslarının, bin yıla yakın birlikte yaşadıkları ve kendilerine adalet, müsamaha ve şefkatten başka bir idare tarzı uygulamamış olan Türklere karşı ihanet içinde bulunmalarına karşılık Türk Ortodokslarının bu ihanetin dışında kalmaları oldukça ilgi çekicidir³³².

I. Dünya Savaşı sonunda galip devletlerle beraber Yunanistan Anadolu'yu işgale başladı. Rum Okullarında Türkçe okumak yasak edildi. Yunan donanmasının İstanbul'a girişini kutlamak için okullar kapatıldı. Rum Patrikhanesine

Yunan bayrağı ve Bizans Kartalı asıldı³³³. Rumların Yunanlılarla beraber girdiği bu hainliklerin bir çoğunu daha önce "Türk Ortodoksları Yunanlaştırma Gayretleri" başlığı altında incelediğimiz için onlara burada tekrar değinmeyeceğiz.

Fener Rum Patrikhanesi ile Rum azınlık işi o kadar ile götürdüler ki, Patrikhane Osmanlı tabiiyyetinde olan Rumları Yunan ordusuna gönüllü yazılmaları ve Yunan ordusuna yardım kampanyaları açılarak desteklenmelerini istemiştir³³⁴. İzmir'e çıkan donanmalarının ihtiyaclarını Rum azınlık karşılamış, evlere ve dükkanlara Yunan bayrakları çekmişlerdir³³⁵. Kiliselerde Yunanlıları kutsamak için ayinler yapılmış, kiliseler birer silâh deposu haline gelmiş, Etniki Eterya ve Pontus Dernekleri desteklenerek papazlarla beraber faaliyetlerini yürütmüşlerdir³³⁶. Kiliseler, Türk düşmanlığında bir üs olarak kullanılmış, gelen malzemelerin dağıtımı kiliseler eliyle yapılmıştır. Rum papazları işgal sırasında Yunan askerlerinin önünde yer almıştır Metropolitler Rum azınlığa teçhizat ve askeri elbise vererek Anadolu'ya sevketmişler, çeteler kurmuşlardır³³⁷. Rum çeteleri müslüman halka karşı akla, izana gelmeyen işkenceler yapmışlar, öldürmüşler, ırza tasallut etmişlerdir³³⁸.

Yunan propagandasının ve çetelerin hızlı yayılmasında en büyük destek Yunan Hükümeti olduğu gibi, ayrıca düzenli bir teşkilata sahip kilisenin bütün gücüyle çalışması da önemli tesir icra etmiştir³³⁹. Patrikhanenin bu ve buna benzer çalışmaları, özellikle İstanbul ve Trabzon'da başarılı olmuştur. Anadolu'nun diğer bölgeleri her şeye rağmen bu gibi tahriklere pek kapılmadılar. Bunun en önemli sebepleri Anadolu Ortodokslarının, Fener ve Yunan hükümet adamlarının tahriklerinden nisbeten uzak kalması ve başlarında Papa Eftim'in bulunmasıdır³⁴⁰.

O sırada Keskin'de metropolit vekili bulunan Papa Eftim Patrikhanenin hazırladığı ve bir çok devletin desteklediği bu içten yıkma siyasetine katılmayarak bitaraf kalmayı tercih etti. Patrikhanenin desiselerine daha fazla sessiz kalamayan Papa Eftim, Anadolu'da dışarıdan gelme haksız taarruzların müslümanları olduğu kadar hristiyanları da müteessir ettiğini açıklayan bir beyanname yayınladı³⁴¹:

"... Yunan taarruzları neticesinde Anadolu'nun müslümanları gibi, biz hristiyanları da müteessir ve mutazarrır oluyorlar. Buna hiç şüphe yoktur.

Anadolu'da hiçbir hristiyan yoktur ki, şu umumi felaketin kendilerine ait kısmının yegane müsebbibi, İstanbul Patrikhanesinin olduğuna kanaat getirmemiş olsun".

" Zira kabil-i inkâr bir keyfiyet değildir ki, Türk Hükümetimizin bidayet-ten şimdiye kadar kiliselerimize bir müdahalesi olmamış iken, İstanbul Patrikhanesi, mübarek İsa Mesih'imizin emri hilafına ruhaniyetine ve mezhebimizi şerre alet ederek, Türk olduğumuz halde Elenizm propagandası ile iğfal edilen güya aslen Yunanlı imiş ve aslına rücu' edermiş gibi ekalliyet hukuku iddiasıyla mezhebi, millete karıştırarak, bir taraftan bizi Yunan amaline ulaştırmak desiselerini isti'mal ve diğer taraftan da umumi vekilimiz imişcesine hakkımızı istiyoruz der gibi vaziyetler alarak Avrupa'ya karşı Hükümetimizden müşteki sıfat ve vaziyetiyle göstermeye kalkıştılar...³⁴²" diyerek Fener'in tam aksi yönde tavır aldı. Papa Eftim'in söz ve davranışları, sonunda şikayet konusu olmuş, Aralık 1918'de Patrikhane zamanın Sadrazamına bir yazı göndererek Papa Eftim'in tevkif edilip kendilerine teslimini istemiştir³⁴³.

Türk Ortodoksları, Anadolu'nun işgal edilmeye başlaması üzerine Rum Ortodokslarının başlattıkları kesif Türk düşmanlığına sessiz kalmayarak tepki göstermeye başlamışlardır. İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde tepkilerini ortaya koymuşlar ve bu tepkiler o günlere ait gazete satırlarında yer almıştır³⁴⁴.

Fener Papazlarının, Papa Eftim'e karşı ve Ankara Hükümetini kötüleyen broşürlerle Patrikhane, Milli Mücadele'ye darbe vurmak istiyordu. Papa Eftim bunlara karşı; " İstanbul Patrikhanesi bize Türklüğümüzü unutturmak ve lisanımızı değiştirmek için aldığı bunca tedbirler hiç kâr etti mi?... İşte Türk tabiiyetimiz ve insanımız olduğu gibi bakidir. Halis Türk ve Türk evlatları olduğumuzu adet, töre, kültür ve her ahvalimizle bunu ispat etmekteyiz... İştirmek için kulağı olan işitsin! On asırdan beri Anadolu'da Türk Hükümetimiz kiliselerimize ve dinimize ne zaman taarruz etti?... Böyle bir şey vaki midir?... Haş!...."

" Din Allah'a ait ve vicdana bağlıdır. Kiliseler siyaset ocağı değildir, Allah'ın evidir. Din şerre ve ihtilafa alet değil, hayra ve iyiliğe sulh ve selâmete delalettir. Fener Patrikhanesi, dini ve ruhani vazifesini ihmal ederek, şanlı Türk milletinin şanlı biz evlatlarını desiselerle Yunanlı yapmaya kalkışması ve Avrupa'ya böyle göstermesi, Türk milletinin aleyhine esastan arî şikâyetlerde bulunması, Allah'ın emrine ve hakikate muhaliftir..." diyerek cevap vermiştir³⁴⁵.

Sivas Kongresi sonunda Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilen Türk Ortodoks Kora Vasıf Bey, "Anadolu Hristiyanları milli hareketin lehindedir" diyerek Türk Ortodokslarının hangi tarafta yer aldıklarını göstermiş³⁴⁶, kendisi de bizzat Temsil Heyeti içine girerek bunu ispat etmiştir. İtdam-ı Hakimiyyet-i Milliye Ortodoksluk Sadası adlı gazetelerde Türk Ortodoksları, kendilerinin Türk olduklarını, ibadetlerini rahatça yapabildiklerini, Fener Patrikhanesinden ayrılmak istediklerini ve kendi Patrikhanelerini kurmak istediklerini, Milli Mücadelede Türk kardeşlerinin yanında olduklarını belirtiyorlar. Türk Ortodokslarının yürüttüğü bu propaganda ve katılma, İtilaf Devletlerinin, "Hristiyan azınlıkların haklarını koruma" adı altında yürüttükleri yıkıcı faaliyetlerin, yapılan propaganda ve planların bozulmasında oldukça etkili olmuştur. Türkler aleyhine meydana getirilmek istenen efkâr-ı umuminin bozulması için Türk Ortodokslarının gösterdikleri gayretler, cephede düşmanla yapılan muharebe kadar etkili olmuştur. Çünkü kamuoyu oluşturma yabana atılacak mesele değildir³⁴⁷.

Papa Eftim, ilk Büyük Millet Meclisi yapısının bahçesinde yapılan ulusal miting sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile halka hitapta bulunmuş, Kutsal Kitap içinde yer alan "Davut ve Golyat" konusunu ele alarak, ".... Düşmanlarınızın her şeyi var, ancak bizim silâh ve cephanemiz yok. Fakat göğsümüzde imanımız var, mutlaka kazanacağız... Yaşasın muzaffer Türk ordusu ve milleti", diyerek hitabesini bitirmiştir. Bu söylev halkta büyük bir heyecan uyandırmıştır³⁴⁸. Atatürk'ün "Milli Mücadele'de bize bir ordu kadar yardım etti" sözü Papa Eftim'in çalışmalarını bir cümle ile ifade etmektedir³⁴⁹.

Türk Ortodoksları "Anadolu'da Ortodoksluk Sadası" adlı gazete ile seslerini daha iyi duyurmak ve Papa Eftim'in Türk Ortodoks Patrikhanesini kurma yolundaki çabalarını insanlara ulaştırmak için Kayseri'de haftalık olarak çıkarmaya başlamışlardır. Milli Mücadeleyi destekleyici yazılarını Papa Eftim burada yayınlarak Türk Ortodokslarını zinde tutmuştur. Papa Eftim Fener Patrikhanesi ile daha iyi ve etkili mücadele edebilmek için bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasının şart olduğunu görerek bu yönde de çalışmalara girişmiştir.

B-TÜRK OROTODKOS PATRİKHANESİNİN KURULMASI

Papa Eftim, her vesile ile dindaşları olan, Türk Ortodokslarını, Fener Patrikhanesinin sinsi siyasetine karşı uyarmış ve birliğe çağırmıştır. İstanbul'da-

ki Patrikhanenin Milli Mücadele sırasındaki ihanetleri karşısında Papa Eftim, Keskin kazasının metropolit vekili olarak kendisine bağlı olan cemaati toplayarak Fener Patrikhanesinin bu ihanetini protesto etmiş ve Milli Mücadeleye katılma kararı almıştır. Bu karar hemen Ankara hükümetine bildirilmiştir³⁵⁰.

Papa Eftim, sadece Keskin'deki milli faaliyetlere katılmıyor, civar il ve ilçelerde kendisi için verilen vazifelere de koşuyordu. İstanbul Patrikhanesinin teşvik ve iğfalatına kapılarak Milli Hükümete karşı isyan eden, Türk köylerine saldıran Rum çetelerini doğru yola getirmeye de uğraşıyor, bunları kışkırtan yerli Patrikhane uşakları ile savaşıyordu. Hükümet Papa Eftim'den Akdağmağdeni dağlarında bulunan hristiyan çeteleriyle ilgilenmesini kendisinden istemiştir. Bu görevi, bizzat kendisi değil de, maiyetindeki iki papaz ile iki sivilden müteşekkil bir heyet vasıtasıyla başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir³⁵¹. Papa Eftim, Milli Mücadele'ye, Keskin ve Ankara'da bulunduğu sırada sadece ruhani liderliği ile değil, Türk milletinin bir ferdi olarak da maddi destek sağlanmasında gayret sarfetmiştir. Papa Eftim Keskin'de Kuvayi Seyyare komutanı Çolak İbrahim'le görüşmüş ve onun "Kuvayi Seyyare" için talep ettiği; at, eğer, giyecek gibi ihtiyaçları bir haftada Türk Ortodoks cemaatinden toplayarak Keskin Kaymakamına teslim etmiştir. Dolayısıyla da "Kuvvayi Milliyeciler" in de takdirini kazanmıştır. Papa Eftim Kuvvayi Milliye kumandanlarından Çerkez Ethem'le de bir çok defa görüşmüş ve cephelere gönderilecek elbise, çamaşır gibi ihtiyaçların karşılanmasında Keskin Kaymakamına yardımcı olmuştur³⁵².

1921 yılının başında TBMM, aldığı bir kararla Anadolu'daki Türk Hristiyanların Fener'in etkisinden kurtulmasının mümkün olup olmadığının araştırılmasını istemiş bunun için de adliye vekili Celaleddin Arif Bey görevlendirilmiştir. 1 Mayıs 1921'de Türk Ortodoks kilisesinin teşkili TBMM'de kabul edilmiştir³⁵³. Papa Eftim, Anadolu'da bağımsız bir Ortodoks Kilisesi için geniş ölçüde çalışmalara başlamış ve sonunda Kayseri'de umumi bir kongre toplamayı başarmıştır. Bu iş için TBMM Hükümeti Adliye Vekâletinden izin almıştır³⁵⁴.

Yalnız bu ruhani kongre için üç ruhani başkan bulunması gerekliydi. Anadolu'dakiler ise ya kaçmışlar ya da kaçmak üzereydiler. Yalnız Konya metropoliti Prokobiyos, Maçka Metropoliti Kirillos, Antalya episkoposı Meletyas ve Gümüşhane episkoposu Vervasyas Anadolu'da idi. Papa Eftim çeşitli sebepler

yüzünden bunları Kayseri’de toplamakta ve ikna etmekte epeyce güçlük çekti. Bunlardan Prokobiyas, Vervasyas ve Meletyas Kayseri’ye geldi. Ayrıca bu kongreye Anadolu ve Trakya’da bulunan seksen ruhani doire davet edildi. Bunlardan Fener Patrikhanesinin nüfuzü altında bulunan İstanbul’daki sekiz ruhani doire katılmadı. Kongre arefesi çok gürültülü ve çekişmeli geçti³⁵⁵. Bu ön çalışmalar sırasında şu tekliflerin Kongreye sunulmasına karar verildi :

1. Kanun ve nizamla aykırı olarak Patrik seçilen Meletyos Metaksis Patriklikten çıkarılacak ve Fener Patrikhanesi feshedilecek.
2. Kayseri’de bağımsız bir “Türk Ortodoks Patrikhanesi” kurulacak.
3. Kilise ve cemaatler etrafından noterliklerce tanzim edilmiş vekâletname-ler Papa Eftim’e “Anadolu Ortodoks Kilisesinin umumu vekilliği ve murah-haslığı” payesi verilecek.

Hazırlık toplantılarından sonra nihayet 21 Eylül 1922’de Konya Metropolit Prokobiyos’un başkanlığı altında kongre toplandı³⁵⁶. Kongrenin açılışını etkileyici bir konuşma ile Papa Eftim yaptı. “Anadolu’da Ortodoksluk Sadası” gazetesinde neşredilen bu konuşmanın bir bölümü aynen şu şekildedir :

“İrken, lisanen, tab’an, âdeten, Türk İslâmlarla milleti vahide halinde bir aile efradı olduğumuzu ve Fener’in tavır ve vaziyetinden mütevellit tabiülhusus dahili içbirar ve münaferet sebebi ile harici kuvvetlerin, yabancı elin müdahalesine hiçbir kanun müsaade etmeyeceğini ve biz kalil Türk Ortodoks milleti, Avrupa’dan, Garp aleminden istihlâs sadedinde bir gûna müracata-i istimdadımız olmadığını ve olamayacağını ve zira Anadolu’da esir ve hakir ve zelil değil, hür ve serbest yaşadığımızı, mükerreren hükûmatına, âlem-i medeniyete ilâm etti, ediyor ve daima edecektir³⁵⁷.”

Papa Eftim’in konuşmasından sonra daha önce düzenlenmiş olan mazbata okundu. 72 ruhani daire başkanlarının da iştirakiyle yapılan teklifler ve tutulan mazbata ittifakla kabul edildi. Mazbata tanzim edilerek TBMM Hükûmetine sunuldu³⁵⁸.

21 Eylül 1922’de Kayseri Zincirli-dere Manastırında kurulan Bağımsız Türk Ortodoks patrikhanesinin baş episkoposu Papa Eftim’dir³⁵⁹. Patrik kaymakamı olarak Prokobiyas tayin edilmiş ve hepsi halktan olmak üzere on iki kişilik bir Sen Sinod Meclisi kurulmuştur³⁶⁰. Papa Eftim’in Kayseri’den ayrılmasıyla bu yeni kurulmuş Patrikhanenin tekrar Fener’in nüfuzu altına girme tehlikesi baş göster-

di. Ayrıca bu sırada Lozan görüşmeleri son şeklini buldu ve yapılan anlaşmaya göre Anadolu'daki Ortodokslarla Yunanistan'daki Türkler mübadeleye tabi tutuldu³⁶¹.

Türk Ortodoksları hakkında ayrıca görüş bildirilmemesi, onların da Rumlarla bir tutulduğu kanaatini uyandırdığı için Papa Eftim başta olmak üzere Anadolu'daki Türk Ortodoksları, kendilerinin mübadeleye tabi tutulmamaları hususunda teşebbüslerde bulunmuşlardır. Mübadele görüşmeleri yapıldığı sırada "Anadolu'da Ortodoksluk Sadası" gazetesinin 14. sayısında çıkan aşağıdaki satırlar Türk Ortodokslarının bu konudaki gayretlerine bir misal teşkil edebilir :

" İşte, ırken, lisanen, âdeten Türk, diyaneten Ortodoks olan biz Türk Ortodoksların Türklüğünden hiçbir kimse istibah edemeyeceğinden, gerek ekalliyet, gerek mübadele hususâtının bizlere şumulü olamayacağı emr-i tabii bulunduğun Avrupa bilmelidir³⁶².

Mübadele ile Türk Ortodoksları da Rumlarla beraber Yunanistan'a gönderilmiş, ancak Papa Eftim ve arkadaşları bu uygulamadan muaf tutulmuştur. Hükümetin aldığı kararla, Papa Eftim ve ailesinin mübadele dışı tutulabilmesi için İstanbul'a yerleşmesine müsaade edilmiştir. Anadolu'da Ortodoks kalmayınca Keskin'de oturmayı anlamsız bulan Papa Eftim, İstanbul'a gitti. Böylece hem Fener Patrikhanesi ile yakından mücadele edebilir, hem de Anadolu'dan gidip İstanbul'a yerleşmiş olan Ortodoksları Patrikhanenin zararlı çalışmalarına karşı koruyabilirdi³⁶³.

İstanbul'a gelen Papa Eftim, Fener Rum Patrikhanesi ile teşebbüslerde bulunmuş fakat onların yola gelmediklerini görünce onlarla mücadelesine Fener Patrikhanesinin dışında devam etmeye karar verdi. Galata Ortodoks Cemaatinin de kendilerine katılmasıyla Papa Eftim, İstanbul'daki Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesinin temelini attı ve Galata'da bulunan Panaiya, Hristos, Aya Nikola ve Aya Yani kiliselerinin başpapazlığını üzerine aldı. Bununla Kayseri'deki bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi İstanbul'a, Panaiya Kilisesine nakledilmiş oluyordu³⁶⁴.

6 Haziran 1924 tarihinde Panaiya Kilisesinde yapılan kongrede şu kararlar alınmıştı :

1.Fener patrikhanesiyle kesin olarak dine ve dünyaya ait bütün ilişkilerin kesilmesi.

2.Önceleri Kayseri’de kurulmuş olan Türk Ortodoks Merkez kilisesinin İstanbul’a nakledilmesi ve bu kilisenin başkanlığına Papa Eftim’in getirilmesi.

3.Ortodoks Kilisesinin bağımsız olması ve bu bağımsızlığın hükümet tarafından tasdikine ait gerekli işlemlere hemen başlanması.

4.Panaiya Kilisesinin, Türk Ortodoksluğunun merkezi olarak tanınması³⁶⁵.

9 Temmuz’da Papa Eftim, başpapazlık görevini kabul etmiş ve 14 Temmuz 1924’de topladığı yeni bir kongrede kilise idaresine bakmakla görevli bir heyet teşkili ile Patrikhaneye ait bir nizamname düzenledi³⁶⁶.

Türk Ortodoks Patrikhanesi Nizamnamesi

Madde 1 - Müstakil Türk Ortodoks kilisesi Başpiskoposluğuna merbut Türk Ortodoks kiliselerinin hüküm ve kumandası, müstakil kiliseye mensup cemaatlerin kilise daimi reisi başpiskoposun taht-ı riyasetinde ictima edecek genel heyete aittir.

Madde 2 - Heyet-i umumiye, rîs-i umumiden başka 12 azadan eksik teşekkül ve ictima edemez.

Madde 3 - Heyet-i umumiyenin muayyen ictimaları her sene birinci kanunun ilk günüdür. Fevkalade olarak ictimaa ihtiyaç ve lüzum hasıl olduğunda taraf-ı riyasetten mahtevi müsaade-i resmiyenin istihsali ile kilise ilân ı usulüyle heyet-i umumiye ictimaa davet edilir. İcabında müstakil kiliseye mensup 12 zatın tahriri talebi üzerine reis-i umumi, heyet-i umumiye’yi davet etmiye mecburdur.

Madde 4 - Müstakil Türk-Ortodoks kiliselerine mensup Türk Ortodoks cemaatleri tabi bulundukları Türkiye Cumhuriyeti Devletinin içinde ekalliyet hukuku namı altında kendilerine Türk-Müslüman vatandaşlarından ayrı bir hak tanımadıklarından, sırf dini müesseseden ibaret kiliseleri için ayrı bir cemaat teşkilatı mevcudiyetine lüzum kalmadığı ve esasen de mezkur nizamname ile her nevi maddi ticaretten salim ve sırf ibadethane olan kiliselere mütevelliler heyeti namı altında ücretsiz ve gayrimesul bir heyetin seçilmesinden sarfınazar edilecektir.

Madde 5 - Kiliseler müstakilen reis-i umumi başpiskopos tarafından cemaat namına nezaret ve nizamname ahkamı üzere kumanda edileceğinden yegâne mümessil ve müteveli, Türk Ortodokslar namına başpiskopostur.

Madde 6 - Başpiskopos kaydı hayat şartıyla ruhani ve cismani kilise

anayasasına göre, umum Ortodoks cemaati tarafından intihab edilerek intihab keyfiyetinin beray-ı malumat hükümete bildirilmesi ve hükümet tarafından seçimin tasvibi, dini ve vatani menfaat icabı bulunduğundan zaruridir.

Madde 7 - Papazlar ve Diyagoslar, başpiskoposun göstereceği lüzum üzerine Türk-Ortodoks hristiyanlarının heyet-i umumiyesinin ictimalarında kaydı hayat şartıyla seçilirler ve başpiskopos tarafından kilisede takdis ve tayin edilirler.

Madde 8 - Başpiskopos, papaz ve diyagoslar kaydı hayat şartıyla intihab ve sıfat-ı ruhaniyeyi iktibas eylediklerinden, sıfat ve memuriyetlerinden tecrid ve azilleri, yalnız tabi bulundukları Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti mahkemelerinden aleyhlerine verilecek ve katiyet kesbedecek karara bağlıdır.

Madde 9 - Papazlar ve diyagoslar bir hata ve mesuliyetlerinden dolayı muayyen bir zaman için (bu da 3 ayı geçmemek üzere) başpiskopos tarafından vazife-i ruhaniyesinden el çektirilirler. Fakat, vazifeden el çektirildikleri zaman zarfında, mesuliyetlerinden dolayı mahkemeye verilmişlerse, netice-i muhakemelerine intizaren, ruhani vazifelerinden mahrum kalırlar.

Madde 10 - Ruhani memurların, elbise-i ruhaniye ile sokaklarda, çarşı ve pazarlarda, dükkan ve kahvehane gibi umumi yerlerde dolaşmaları katiyyen memnudur.

Madde 11 - Ruhani memurlar kiliseden dışarı medeni kıyafetle ve mevki-i ictimaiyeleriyle mütenasib olan her yerde gezip oturmakta ve meşru ticaret ile meşgul olmakta serbesttir. Saç ve sakal taşımak mecburiyeti yoktur.

Madde 12 - Papazların her ay başında mukaddes su ile, eski ve köhne adete göre hane ve dükkân, sokak ve çarşılarında dolaşmaları katiyyen memnudur. Ancak Türk-Ortodoks cemaatinden her arzu eden papazı evine davet eder ve evinde mukaddes su dini ayinini yaptırabilirler.

Madde 13 - Kiliselerin mukaddes eşyalarına sivil şahısların el ile dokunmaları dinen caiz olmayan ve onların çok temiz olarak muhafaza edilmeleri papaz ve diyagosların dini vazife ve borçları iktizasından olan eşyay-ı mukaddese hin-i tayinlerinde diyagoslara teslim edilirler ve sayılarından dolayı kendileri mesul tutulurlar, sivil memurların ellemelerinde mahzur olmayan diğer eşyalar kandilcilere teslim olunur.

Madde 14 - Başpiskopos her ay başında kiliselerin bilcümle eşyasını teftiş ve kontrol ederek neticeden kilisede cemaati haberdar eder.

Madde 15 - Umuma ait ibadethanelerin muhafazasına devlet kanunları tekeffül eylediğinden, bu hususta cemaatçe bir tedbir ittihazına lüzum görülmemiştir.

Madde 16 - Kiliselerin öteden beri maddi idarelerini temin eden Tabak (Disko) usulü ile cemaatten para toplamak gayrimeşru ve gayrikanuni olduğundan, men edilmiştir.

Madde 17 - Kilisede papazlar ve diyagoslar, müezzinler ve kandilciler bila maaş çalışırlar. Düğün, vaftiz, nikah, cenaze, ayin, efkeleon (evkeleon), Ayozmaz (Ayazmos), Parakiris (baraklisis) ve saire gibi yapılan dini merasim ve ayinlerde herkesin şahsına ait cemaat tarafından ihtiyari olarak yapılacak ihtiyari bahşişler ile idarelerini temin ederler.

Madde 18 - Kiliselerin zeytinyağı, mum, elektrik, küllük (güllük) ve saire gibi ufak tefek masrafları için her kilisede bir kutu bulundurulacak, mezkur kutulara cemaat tarafından ihtiyari olarak atılacak teberruattan evvela bu masraflar temin olunacaktır. Bu kutular her ay başında, genel başkan başpiskopos tarafından umum müstahdemler huzurunda açılır ve hasılatın kilisenin yukarıda arzedilen masrafları tefrik edildikten sonra, artan veya eksilen miktarı, müstahdemin arasında müsavaten taksim edilir.

Madde 19 - Genel başkan başpiskopos ve ikâmet ettiği başpiskoposhane (Patrikhane) ye ayrıca bir tahsisat verilmediğinden, başpiskoporat bedelleri (Kiliselere ait akarların icarı) bu hususa tahsis edilir. Mezkur akaretlerin, mülken satmamak şartıyla, başpiskopos namına icar ve isticar ederek hasılatın başpiskoposhanede istihdamlarına lüzum gördüğü ruhani, cismani memur, katip ve hademe ücretlerini ve fevkaledede masraflarını ve kendi şahsi idaresinin yeterine göre temin eder.

Zeyl - Birinci maddede heyet-i umumiyyeyi teşkil edecek cemaat kelimesi, müstakil kiliseye mensup yirmi yaşından yukarı erkek ve kadın Türk Hristiyan Ortodoksları diye tefsir edilir.

C-PAPA EFTİM

Papa Eftim 1884 yılında Yozgat Sancağına bağlı Akdağmadeni kasabasında doğdu. Asıl adı Pavli Karahisarlıoğlu'dur³⁶⁷. Kendisine büyükbabasının adı verilmiştir. Babası tüccardı ve kendileri Karahisarlıoğlu lâkâbı ile tanınırdı. Bu, soyunun Karahisardan geldiğinin delili sayılabilir³⁶⁸.

Papa Eftim, küçüklüğünde bir süre kilise okuluna gitti. Okumayı-yazmayı orada öğrendi. Daha sonra rüşdiyeye devam etmeye başladı. Rüşdiyedeki hocası Şevki Efendinin pek çok sevgisini kazandı³⁶⁹. 1908'de Ankara'ya gitti ve babasının mesleği olan manifaturacığa başladı. Papa Eftim'in babasının adı Baraş'tır³⁷⁰. 1911'de evlendi. 1912'de takdis edilerek diyagos oldu ve Eftim adını aldı³⁷¹. Kendisini Kayseri Metropoliti Nikolaos takdis etti. 1915'de papaz olarak memleketine döndü. 1918'de ise Keskin Metropolit Vekili olarak Keskin'e gitti. Milli Mücadeleye atılması aşağı yukarı bu yıllara rastlar³⁷². Papa Eftim'in kendi ifadesi olan şu sözler, onun manevi dünyasını çok güzel tanıtmaktadır :

" ... Beni yakından tanıyanlar pek iyi bilirler ki, gösteriş ve şahsi propagandadan hoşlanmam. Bir övünme ve ululanma sayılmayacağından emin olarak biraz kendimden, şahsımla ilgili gerçeklerden konu açmama izin verilmesini rica ederim :

Ben on yaşımdan beri mukaddes kitaplarla meşgul olmaya başladım. Mukaddes kitapların leh ve aleyhinde yazılmış neye rastladıysam, hepsini okumaya çalıştım. Bundan başka kırk yıldan beri, her gün en az üç sabah, iki akşam gazetesi ve bir çok mecmuaları okumayı da itiyad edinmişimdir. Diyebilirim ki, hayatım geceli-gündüzlü okumak ve yazmakla geçmektedir. Günde altı saat olsun uyumaya kendimi zorlarım. Ruhumu öyle terbiye etmişim ki, uykuda bile sanki bana bir çok yeni şeyler öğreten bilgilerle meşgul olurum. Kendimi bu derece ilmü irfana bağladığım halde yine de bir hiç olduğum kanaatini taşımaktan asla çekinmemişimdir. Böyle olmakla birlikte, ilâhî bilgiler ve tecrübeler içinde itikad ve imanım ile şu fani ömürden gücüm yettiği kadar zevk duymaktayım. Bunun bana bir ilahî lütufkârlık olduğuna inanıyorum. Çünkü dünyaya geliş sebebimi ve insanlığa karşı ödevlerimi kavramaktan ileri geldiğine inanıyorum. Bu inanış, bedenimi ve ruhumu saadete kavuşturuyor. Ulu Tanrı'ma şükürler olsun ki, çok mesud ve bahtiyarım.

Ben Ortodoks Hristiyan olarak doğdum. Ana dilim Türkçe'dir. Rumca,

Ermenice, Fransızca, Arapça, Farsça'da öğrenmeye çalıştım. Dinimin ve kilisemin ana dili olan Rumca ile mukaddes kitabı ezberlediğimden, bu dili çok iyi anlarım. Diğer yabancı dilleri ise, unutmuş gibiyim.

Milli ve dini duygularımın sağlamlığı, milliyetimin Türk; din ve mezhebimin ise Ortodoks olduğundan beni hiçbir zaman şüphe ve tereddüde düşürmemiştir³⁷³.

Papa Eftim'in milliyet anlayışı şöyledir : " Dinini değiştiren bir ferdin mutlaka milliyetini de, ırkını da değiştirmesi gerekmez. Esasen buna imkân da yoktur. Din değiştirmek bir arzu, bir irade meselesidir. Irk ve milliyet ise, insanın arzu ve iradesine değil, dile, kültüre, tarihi münasebetlere bağlıdır. Din, Allah'a ait ve vicdana merbut bir hadisedir. Milliyet ise tamamiyle içtimai, tarihsel, bir vakıadır. Aynı milliyet içinde çeşitli din ve mezhepler olduğu gibi, aynı dine mensup olanlar da ayrı ırk ve milliyet duyguları taşıyabilirler ³⁷⁴ .

Milliyet konusunda, bazı Türk gazetecileri Papa Eftim'e "Türk dostu Eftim" dedikleri için, o buna pek çok üzölmüş ve "Ben Türk dostu Eftim değil, Türk oğlu Türk Eftim'im" diye cevap vermiştir. " Ben her zaman, her yerde Türk olduğumu beyan ettim. Bir yabancı Türk dostu olabilir. Fakat benim gibi halis bir Türk vatandaşının bir yabancı Türk dostu gibi gösterilmesi, onun milliyetinden şüphe edildiğine yol açar ki, bundan incinmemek, teessür duymamak imkânsızdır. Kendi milletinin dostu olmak bir Türk için tabii zaruri mantıkidir. Bu böyle olunca bir Türk'e, Türk dostu demekle tezata, mantıksızlığa düşölmüş olmaz mı? Bana Türk demeyip, Türk dostu diyenleri hiçbir surette af edemem...³⁷⁵ .

İşte bu ruh ve ideal ile Papa Eftim Milli Mücadele'nin yanında yer aldı. Sivas Kongresi sonunda Heyeti Temsiliyye üyeliğine seçilen Kara Vasıf Bey; "Anadolu Hristiyanları milli hareketin lehindedir diyerek Türk Ortodokslarının hangi tarafta yer aldıklarını göstermektedir³⁷⁶ . Milli Mücadelenin yanında yer alan Papa Eftim, o günlerdeki faaliyetlerini şu satırlarla ifade etmektedir :

" Ben o zaman Ankara'da Keskin'de metropolit vekili bulunuyordum. Rum Patrikhanesinin yayınladığı tamimi biz ne dine, ne mantığa, ne insanlığa uygun bulduk. Esasen biz Anadolu'da kendimizi halis muhlis Türk biliyorduk. Törellerimiz de Türk'tü. İbadetimiz, ana lisanımız Türkçe'dir. Bunu cemaatimizin muvafakiyetiyle protesto ettik. Patrikhanenin bu emri hilafında da İstanbul'da

toplanan ve bilâhare İngilizler tarafından dağıtılan Meclis-i Mebusan seçimlerine, hatta müslüman Türk cemaati tarafından seçilmiş bir müntehib-i sani sıfatıyla bilfiil iştirak ettik. Bu hatt-ı hareket patrikhaneyi o zaman idare eden Yunan zabıtları tarafından hoş karşılanmadı, aramızda büyük ihtilaflar zuhur etti. Bizi oradan kaldırıarak hileyle İstanbul'a getirip teslime zorladılar. Muvaffak olamayınca Sadarete bir teskere yazılarak ihzarımız talep edilmiş. O sırada Ankara'da Vali Muhiddin Paşa vardı. Bu emir bana tebliğ edilmekle beraber, o sırada doğan Milli Mücadele hareketine yardım ettiğimizden dolayı infazı nazara alınmadı. 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Erzurum ve Sivas kongreleri yapıp milli harekete bir mevcudiyet verildikten sonra, Keskin'de yapılan bir miting sırasında İstanbul hükümetini tanımayıp Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı tanıdığımı ve ancak ondan emir alabileceğimi bildirdim³⁷⁷.

Papa Eftim 21 Eylül 1922'de Kayseri'de Türk Ortodoks Patrikhanesini kurmuş ve Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal'e destek vermiştir. 1922-1923'de Kayseri'de, 16 sayılı "Anadolu'da Ortodoksluk Sadası" adlı gazeteyi, İstimat Zihni ve Çeneoğlu Filip ile beraber çıkarmıştır. Savaşın sonra, 30 Ocak 1923'de imzalanan mübadele protokolü gereği Anadolu'daki Ortodokslar Yunanistan'a gönderilirken Papa Eftim ve ailesi Bakanlar Kurulu kararıyla mübadele dışı tutulmuş ve İstanbul'a yerleşmelerine izin verilmiştir³⁷⁸.

Papa Eftim, İstanbul'da Tokatlıyan Oteline yerleşerek Fener Patrikhanesine sık sık görüşmek maksadıyla gidiyordu. Yine Patrikhaneye giderek Sen Sinod meclisini bastı ve yeni bir Sen Sinod meclisi kurdu. Patrik IV. Meletyos bu Sinoddan çıkarıldı ve bu meclis Papa Eftim'i geniş yetkilerle Patrikhane mümesillliğine tayin etti³⁷⁹. Yunanlıların Batı Trakya'daki Türklere daha fazla baskı yapmasıyla Türk halkı galeyana gelip İstanbul'daki Ortodokslara misilleme yapılmasını istemiş fakat Papa Eftim Ankara'ya gidip Başbakan İsmet İnönü ile görüşerek olayların önünü almıştır³⁸⁰.

Bu arada boş bulunan Patriklik makamına 13 Aralık 1923 günü Sen Sinod tarafından Kadıköy Metropolit VII. Grigoryus Patrik seçildi. İstanbul'a dönen Papa Eftim Grigoryus'un Patrik olduğunu görünce, Patrikhane Vekilliğinden istifa etti³⁸¹. Papa Eftim, tekrar Patrikhaneye, Ortodoks Kilisesi ve Cemaatleri Umumi Vekili sıfatıyla bir kere daha el koyarak Patrik ve Sen Sinod'u azletti.

Fakat bu uzun ömürlü olmadı ve yanlış anlamalara meydan vermemek için mücadelesine Patrikhane dışında devam etmek üzere oradan ayrıldı³⁸².

Papa Eftim, merkezi kurulduğu Kayseri’de bulunan Türk Ortodoks Patrikliğinin İstanbul’a taşınması için girişimlerde bulundu. Patrikhane ile anlaşamayan Galata Merkez Heyeti Başkanı Damyanos Damyanidis de Papa Eftim’e katılarak kiliselerin idaresini Papa Eftim’e vermeye karar verdiler³⁸³. Papa Eftim, Galata’da bulunan Panaiya Kafatiani, Hıristos, Aya Nikola ve Aya Yani kiliselerinin başpapazlığını üzerine aldı. Böylece Kayseri’deki bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Panaiya Kilisesine nakledilmiş oluyordu³⁸⁴. Panaiya Kilisesinde yapılan Kongrede kararlar alınmış³⁸⁵ ve kilisenin başkanlığına Papa Eftim getirilmiş ayrıca patrikhaneye ait bir nizamname düzenlenmiştir³⁸⁶. Papa Eftim, 3 Nisan 1926’da aforoz (dinden ihraç) edilir. Sonradan milletvekili olan İstimat Zihni Özdamar’ın yardımıyla Balıklı Hastanesi yönetimini ele geçirir³⁸⁷. Bu arada Papa Eftim, dua ve ilâhileri, yani ibadeti Türkçe yaptırmaya başladı. Bu da Fener Patrikhanesinin yeni bir hücumuna yol açtı. Onlar ibadetin Rumca’dan başka bir dille yapılamayacağını söylüyorlardı. Bununla da sonuç elde edemeyen Fener Patrikhanesi, hakaret ve saldırılara başladı³⁸⁸.

Fener’dekiler, Papa Eftim’in ölümünü sabırsızlıkla bekliyorlardı. Çünkü o ölürse Patrikhanenin çöküp dağılacığını umuyorlardı. Fakat Papa Eftim, kendisiyle kaim bir patrikhane değil, sürekli bir patrikhane istiyordu. Bu yüzden cemaatinin de desteğini alarak amcasının oğlu Sokrat’a “Ermış”, yeğeni Nikolo’ya “Doran” adlarını vererek papazlığa ve oğlu Yorgi’ye “Turgut” adını vererek diyagosluğa tayin ve takdis etti. Böylece patrikhanenin geleceği uzun bir süre için garanti altına alınıyordu³⁸⁹.

Türk Ortodoks Patrikhanesinin en canlı ve renkli dönemi Atatürk’ün yaşadığı dönemdir³⁹⁰. II. Dünya Savaşıyla bir durgunluk dönemi gelir. Bu durgunluk devresi Kıbrıs olaylarının başlamasıyla sona erer. Kıbrıs’ta başpiskopos Makarios’un Türklere karşı işlediği cinayetler Fener Patriki Athenegoras tarafından yerilmedi. Türk halkı bu konuda Fener Patrikhanesini suçladı. Papa Eftim ise 15 Haziran 1958’de umumi bir kongre tertip ederek Kıbrıs’taki bu olayları telin ve protesto etti³⁹¹. Bu kararlar birlikte Papa Eftim’in bazı beyanatları broşür halinde aynı yıl neşredildi³⁹².

1960 yılında Başbakanlık Müsteşarı ve MBK üyesi Alparslan Türkeş, Patrikhane ile yakından ilgilenir. Türkeş için bu bir ideoloji meselesidir. Ancak bu umut,

Türkeş'in de içinde bulunduğu 14'lerin yurtdışına sürgün edilmesiyle sona erer³⁹³. Papa Eftim 1960 yılında felç geçirir ve yerine oğlu Turgut vekâlet eder. 1968 yılında Papa Eftim öldüğünde Turgut II. Eftim adıyla Patrik olur³⁹⁴.

Asıl ismi Pavli Karahisaridis olan Papa Eftim, üçü kız ikisi erkek beş çocuk sahibi olur ve Cumhuriyetin ilânından sonra da ismini Zeki Erenerol olarak değiştirir³⁹⁵. 14 Mart 1968'de öldüğünde mezarlık sorunu yaşanır. Şişli Rum mezarlığına Rum Patriği izin vermeyince olaylar çıkar. İstanbul Emniyetinin müdahalesiyle mezar kazılarak defin işlemi yapılır³⁹⁶.

E-FENER PATRİKHANESİ İLE MÜCADELELERİ

Türk Ortodoks Patrikhanesinin Fener Patrikhanesi ile mücadelelerini, "Türk Ortodoks Patrikhanesinin Kuruluşu ve Papa Eftim" başlıkları altında belirttik. Burada bazı konulara kısaca temas ederek geçeceğiz.

Türk Ortodoksları, Anadolu'nun işgal edilmeye başlaması, Rum Ortodokslarının Türk düşmanlığı faaliyetleri ve Rum Patrikhanesinin işgal kuvvetleriyle beraber hareket etmesi ve Yunanlaştırma işine girişmesine sessiz kalmayıp tepki gösterdiler³⁹⁷. Papa Eftim, Anadolu'ya dışarıdan gelen haksız taarruzların müslümanları olduğu kadar hristiyanları da müteessir ettiğini açıklayan bir beyanname yayınlanmasına³⁹⁸ kızan Patrikhane bir yazı yazarak, Papa Eftim'in tevkif edilip kendilerine teslimini istemiş fakat Ankara Valisi Muhiddin Paşa, Milli Mücadeleye yardım ederek Türk tarafını tuttukları için bunu nazara almamıştır³⁹⁹.

21 Eylül 1922'de Türk Ortodoks Patrikhanesini kuran Papa Eftim'e Fenerdekiler bu kuruluşun kendileri tarafından onaylanmadığını ve bağımsız bir kilise olamayacağını ileri sürdüler. Halbuki Fener Patrikhanesi kurulurken de Roma Katolik Kilisesi bu kuruluşu tanımamış ve aföroz etmişti. Buna rağmen Fener Patrikhanesi yaşamıştır⁴⁰⁰.

İstanbul'da Fener Patrikhanesi ile zaman zaman şiddete dönüşen mücadeleler yapan Papa Eftim, Sen Sinod toplantılarını basarak toplantıyı dağıtır, yeni bir Sen Sinod oluşturur. Fakat böyle devam ederek bir yere varamayacağını ve başarıya ulaşamayacağını anlayan Papa Eftim, mücadelesine patrikhane dışından devam etmek üzere oradan ayrılır⁴⁰¹.

Galata Merkez Heyetinin kendilerine katılması ile Panaiya kilisesi merkez olmak üzere Kayseri'deki Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesini buraya taşır ve

Fenerle daha etkin bir mücadeleye girilir⁴⁰². Papa Eftim'in bazı kiliselere el koyması ve diğer bir çok uydurma sebeplerle Fener Patrikhanesi onu mahkemeye vermiş bütün davalar Papa Eftim lehine sonuçlanmıştır. Papa Eftim Fener Patrikhanesinin içyüzünü yansıtan beyannameler yayınlamış⁴⁰³ ve halka Fener Patrikhanesinin emel ve gidişatını açıkça göstermiştir⁴⁰⁴.

II. Dünya savaşındaki belirsizlikten dolayı iki Patrikhane bir durgunluk devresine giriyor. Ancak Kıbrıs olayları ve cinayetleri, Fener Patriği tarafından yerilmeyince Türk Ortodoks Patrikhanesi bu cinayetler konusunda Fener Patrikhanesinin de parmağı olduğunu ilân ederek⁴⁰⁵ Kıbrıs cinayetlerini telin ve protesto etti. Patrikhanenin resmi gazetesi ve Rum basını Papa Eftim ve Türklük aleyhinde yazılar neşretmeye başladı. Papa Eftim 14 Mart 1968 tarihinde öldüğü güne kadar bunlarla mücadeleye devam etti⁴⁰⁶.

F-TÜRK ORTODOKS PATRİKHANEZSİNİN BU GÜNKÜ DURUMU

Papa Eftim'in 1968'de ölümü ile oğlu Turgut II. Eftim adıyla Patrik olur. 1920 yılında doğan Turgut Erenerol, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirerek Amerika'da anestezi ihtisası yaptı. 1960'da Türkiye'ye döndü ve 1961'de piskopos oldu. Bir erkek ve bir kız çocuk sahibi olan Turgut Erenerol, İngilizce, Fransızca ve Rumca öğrendi⁴⁰⁷. Turgut Erenerol ile beraber Türk Ortodoks Patrikhanesi ne yazık ki yeniden dirilişe sahne olmamıştır. 70-80 yılları arasında bir muhtıra bir de ihtilal yaşayan Türkiye zaten iç ve dış sorunlarla mücadele ederken Türk Ortodoks Patrikhanesine gerekli ve yeterli ilgiyi gösterememiştir⁴⁰⁸.

İşte dünya yeni bir döneme girerken II. Eftim 6 Mayıs 1991'de vefat etti. Cenazesi Fener Patrikhanesinin kontrolündeki Şişli Mezarlığına gömülmek istenince sorunlar yaşandı⁴⁰⁹. İstanbul Polisinin müdahalesi ile cenaze gömülmüştür.

Yerine Patrikhaneye 1991 yılında kardeşi Selçuk Erenerol vekaleten Patrik olmuştur⁴¹⁰. Selçuk Erenerol 1926'da İstanbul'da doğmuş, Boğaziçi Lisesinden mezun olmuştur. 1991 yılında Patrik oluncaya kadar ticaretle uğraşmıştır. Sevgi ve Cancan adında iki kız ve Paşa adında bir erkek evlât sahibidir⁴¹¹.

Selçuk Erenerol Fener ile mücadelesine devam etmektedir. Ancak cemaat sıkıntısı vardır. Fener Patrikhanesinin ekümenik olma çabalarına karşı uyarı görevini üstlenmiş durumdadır⁴¹². Bu gün Türk Ortodoks Patrikhanesi Patrik Selçuk Erenerol başkanlığında Merkez Panayia Kilisesi olmak üzere işlevini devam ettirmektedir. Patrik, kızı Sevgi'yi Patrikhanenin Halkla ilişkiler sorumlusu yaparak çalışmalarını sürdürmektedir.

SONUÇ

Hristiyanlık, üzerine bir çok kitapların yazıldığı, misyonerlik faaliyetleriyle yayılması için uğraşılan ilahî dinlerden birisidir. Hristiyanlığı kabul eden bir çok topluluk arasında Türkler de vardır.

Türklerin hristiyanlığı kabulü şu aşamalarda gerçekleşmiştir. 1. Orta Asya'daki misyonerlik faaliyetleri ile çok az sayıda Türkün hristiyan olduğu kabul ediliyor. 2. Kimmerler, Sakalar (İskitler) gibi bazı Türk boyları erken çağlarda Bizans etkisindeki Anadolu'ya gelerek hristiyanlaşmışlardır. 3. Yine Karadeniz'in kuzeyini takip ederek Balkanlara gelerek Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Uzlar, Bizansla ve Ruslarla mücadele etmişler, Bizans Devleti bunları hristiyan yaparak müslüman Araplara ve Selçuklulara karşı kullanmak için Anadolu'ya yerleştirmiştir. Bunlara "Türkopol" diyoruz. Günümüzde onlardan kalan izler, yer isimleri olarak hâlâ mevcuttur. 4. Bir başka hristiyan Türk topluluğu da, yeni İslâm'a girmiş Selçuklular arasındaki hristiyan Oğuzlardır. Bunlar Anadolu'ya Selçuklular ile beraber gelmişlerdir. Bunu Türk Ortodoks Patrikhanesi, Basın ve Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol ile yaptığımız mülakatta kendisi de belirtmiş ve kendilerinin de bu yol ile geldiklerini ifade etmiştir.

Anadolu'daki hristiyan Türklerin geneline Karamanlılar deniyor. Karamanlı ismli bu Ortodoksların Anadolu'ya geliş şekillerini ifade ettik. Tarih içerisinde Rumlarla, Selçuklularla ve Osmanlılarla yaşayan Türk Ortodoks Karamanlıların bazıları Rumlarla Rumlaşarak kimliklerini unutmuşlar, bazıları Selçuklular ve Osmanlılar zamanında İslâm'a girerek müslüman olmuşlar, bazıları da hâlâ kendilerini Türk Ortodoks Karamanlılar olarak devam ettirmektedirler ki bu gün onların bakiyesi Türk Ortodoks Patrikhanesidir. Bu görüşleri tarihçilerin büyük çoğunluğu desteklemektedir. Anadolu'da yaşayan Türk Ortodoksları mübadeleye tabi tutularak Yunanistan'a göçmüşlerdir. Bu, cemaati Anadolu'da olan Türk Ortodoks Patrikhanesine büyük bir darbe vurmuştur.

Bazı tarihçiler ise Türk Ortodoks Karamanlıların aslında Rum olduklarını fakat Türklerin baskı ve tehditleri sonucu Türk örf ve adetlerini benimsediklerini ve Türkçe konuştuklarını söylerler. Bunu temellendirecek hiçbir kaynakları yoktur. Eğer dedikleri gibi olsa Anadolu'nun her yanında bunun öyle olması gerekirdi.

Türkler her zaman azınlıklara iyi davranıp serbest bırakmışlardır. Mesela Hazarlarda hakan ve saray erkanı yahudi, halkın bir kısmı hristiyan, halkın büyük bir çoğunluğu ise müslüman olmuştur. Hakan halkı din seçmede etkilememiş, zorlamamıştır. Eğer dedikleri gibi Türkler böyle bir tehdit yapmış olsalardı bugün Balkanların şekli çok daha farklı olurdu. 500 yıl Türk egemenliğinde kalan Yunanistan'da Rumluk adına hiçbir şey kalmazdı. Ve tarih, Türklerin böyle bir tehdidini hiçbir zaman kaydetmemiştir.

Türk Ortodoksları, Milli Mücadele döneminde T.B.M.M. hükümetinin yanında yer alarak desteklemişler, Fener Rum Patrikhanesi ve Rumlar ise işgal kuvvetlerini alkışlayarak ve destekleyerek Türk Devletine ve milletine ihanet etmişler, çeteler kurarak halka zulmetmişlerdir.

Türk Devletinin kurulması ile rahatlayan Türk Ortodoks Patrikhanesi mübadele ile büyük bir yıkıma uğramıştır. Papa Eftim'in çabalarıyla ve Fener Rum Patrikhanesiyle mücadeleleri ile bugüne kadar gelmişlerdir. Onlar her zaman Türk Devletinin ve milletinin yanında olduklarını söylüyorlar.

BİBLİYOGRAFYA

BİBLİYOGRAFYA

1. KİTAPLAR

Tek Yazarlı Kitaplar

- ALKAN, Hakan., Türk Ortodoks Patrikhanesi, Günce Yay, Ankara 2000.
- AYGİL, Yakup., Hristiyan Türklerin Kısa Tarihi, Ant Yayınları, İstanbul-1995.
- BAYKURT, Cami., Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler, Yeni Osmanlı Matbaası İstanbul-1932.
- CAHEN, Claude., Osmanlıdan Önce Anadolu, Terc: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2000.
- CİHANGİR, Erol., Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi, Turan Yayınları, İstanbul-1996.
- DİKİCİ, Mehmet., Anadolu'da Türkler, Burak Yayınları, İstanbul-1998.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer., Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-1999.
- EKİNCİKLİ, Mustafa., Türk Ortodoksları, Siyasal Kitabevi, Ankara-1998.
- ERGENE, Teoman., İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları, İ.P. Neşriyat, İstanbul 1951.
- ERÖZ, Mehmet., Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1996.
- _____, Hristiyanlaşan Türkler, T.K.A.E. yayınları, Ankara-1983.
- FEHER, Gezo., Bulgar Türkleri Tarihi, II. Baskı, T.T.K. yayınları, Ankara-1999.
- GÜRÜN, Kamuran., Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, cilt:1, Karacan Yayınları, 1981.
- HAMMER, Joseph Von., Büyük Osmanlı Tarihi, Terc.Mehmet Atabay, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.
- İNAN, Abdülkadir., Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1976.
- _____, Tarihte Bugün Şamanizm, II. Baskı, T.T.K. yayınları, Ankara-1972.
- KARAKURT, Ali., Fener Patrikhanesinin İçyüzü, Ekicil Matbaası, İstanbul 1955.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin., Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar, T.T.K. yayınları, Ankara-1992.

KURAT, Akdes Nimet., Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, II. Baskı, Murat Kitabevi, Ankara-1992.

_____, Rusya Tarihi, III. Baskı, T.T.K. yayınları, Ankara-1993.

KUZGUN, Şaban, Hazar ve Karay Türkleri, II. Baskı, Ankara-1993.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin., Bulgaristan'da Türk Kültürü, T.K.A.E. yayınları, Ankara-1995.

MİSAİLİDİS, Evangelinos., Seyreyle Dünyayı, Haz: Robert Anhegger-Vedat Günyol, Cem Yayınevi, İstanbul 1986.

NAYIR, Yaşar Nabi., Balkanlar ve Türklük, Ulus Basımevi, Ankara-1936.

OSTROGORSKY, Georg., Bizans Devleti Tarihi, Terc: Fikret Işıltan, V. Baskı, T.T.K. yayınları, Ankara-1999.

ÖGEL, Bahaeddin., Türk Kültür Tarihi, T.T.K. yayınları, Ankara-1991.

ÖZKAN, Nevzat., Gagauz Türkçe'si Grameri, T.D.K. yayınları, Ankara-1996.

ÖZTUNA, Yılmaz., Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken yayınevi, İstanbul-1977.

PAPA EFTİM., Papa Eftim'in Kıbrıs Hakkındaki Görüşleri, İstanbul 1958.

RASONYI, Laszlo., Tarihte Türklük, III. Baskı, T.K.A.E. yayınları, Ankara-1993.

ROUX, Jean Paul., Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Terc: Aykut Kazancıgil, II. Baskı, İşaret yayınları, İstanbul-1998.

SARAY, Mehmet., Atatürk ve Türk Dünyası, T.T.K. yayınları, Ankara-1995.

SOFUOĞLU, Adnan., Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, Turan Yayınları, İstanbul 1996.

SOTİRİYU, Dido., Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Çev: Atilla Tokatlı, Sander Yayınları, İstanbul 1986.

ŞAHİN, M. Süreyya., Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1980.

ŞENER, Cemal., Şamanizm, X. Baskı, Ad yayıncılık, İstanbul-1997.

TANERİ, Aydın., Türk Devlet Geleneği, M.E.B., Ankara 1993.

TANYU, Hikmet., Türklerin Dini Tarihçesi, II. Baskı, Burak yayınevi, İstanbul-1998.

TURAN, Osman., Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet, Boğaziçi yayınları, İstanbul-1980.

_____, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, V. Baskı, Boğaziçi yayınları, İstanbul-1998.

_____, Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.
 UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı., Osmanlı Tarihi, T.T.K., Ankara 1982.
 ÜLKÜSAL., Müstecib., Dobruca ve Türkler, T.K.A.E. yayınları. Ankara-1987.
 YAZICI, Nuri., Tarihte Türkler ve Türk Devletleri, Damla matbaası, Konya-1997.

YEŞİLYURT, Süleyman., Türk Hristiyanların Patrikhanesi, Birleşik Dağıtım, Ankara 1995.

Çift Yazarlı Kitaplar

ELİADE., Mircea-Paul COULİANO., Dinler Tarihi Sözlüğü, Terc: Ali ERBAŞ, İnsan yayınları, İstanbul-1997.
 GÜNAY, Ünver-Harun GÜNGÖR., Türklerin Dini Tarihi, Ocak yayınları, Ankara-1997.
 MACAR, Elçin-Yorgo, BENLİSOY., Fener Patrikhanesi, Ayraç yayınevi, Ankara-1996.

2. ANSİKLOPEDİLER

Yeni Türk Ansiklopedisi., I-X, Ötüken yayınevi, İstanbul-1985.
 İslâm Ansiklopedisi., I-X, MEB, İstanbul-1988.
 Diyanet İslâm Ansiklopedisi., I-XXII., TDV, İstanbul-1988.

3. MAKALELER

ARAT, Reşit Rahmeti., "Kıpçaklar", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: VI, İstanbul-1988.
 BALTA, Evangelia., "Karamanlıca Kitapların Önsözleri", Tarih ve Toplum, cilt: XIII, sayı :74, Şubat-1990.
 ECER, A. Vehbi., "İslâmiyetin Doğuşu Sırasında Araplarda Totemcilik Var mıydı?" E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı : 1, Kayseri-1987.
 ELÖVE, Mustafa Emil., "Türkiye'de Din İmtiyazları", A.Ü.Hukuk Fakültesi Dergisi. cilt X, Ankara 1953.
 ERCAN, Yavuz., "Balkan Türkleri ve Bulgarlar", Belleten, cilt: LIV, sayı: 209, T.T.K. yayınları, Nisan-1986.

_____, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşmeye Etkisi", Belleten, cilt : L, sayı : 197, T.T.K. yayınevi, Ağustos-1986.

_____, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt V, Ankara 1967.

EYİCE, Semavi., "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler", Belleten, cilt: XXXIX, sayı: 153, T.T.K. yayınları, 1975.

_____, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler", Belleten, cilt: XXXIV, sayı: 175-176, s. 683-696, T.T.K. yayınları, 1980.

_____, "Kitap Tanıtımı", Belleten, cilt: XXXVI, sayı : 102, T.T.K. yayınları, Ocak-1962..

GÜNGÖR, Harun., "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", T.D.A.D., sayı:62, İstanbul-1989.

_____, "Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslâmi Unsurlar Meselesi", T.D.A.D., sayı: 27, İstanbul-1983.

_____, "Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar", Türk Kültürü, Aralık-1991.

_____, "Karamanlıca Bir Kitabe, Bir Mektup", T.D.T.D., sayı : 120, Aralık 1996.

_____, "Karamanlıca Bir Kitabe", T.D.T.D., sayı : 33, Aralık 1984.

_____, "Karamanlıca Üç Kitabe ", T.D.T.D., sayı : 34, Ekim 1989.

GÜZEL., Abdurrahman-Ş.Kaya SEFEROĞLU., "İslâmiyete Anadolu'da Giren Türkler", Milli Kültür, sayı : 54, Eylül-1986

KARPAT, H. Kemal., "Gagauzlar", İslâm Ansiklopedisi, T.D.V., cilt: XIII, İstanbul-1996.

KAFESOĞLU, İbrahim., "Türkler", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: XII/2, İstanbul-1988.

_____, "Malazgirt" İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: VII, İstanbul 1988.

KRAMERS, J.H., "Karaman", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: VI, İstanbul 1988.

KURAT, Akdes Nimet., "Bulgar", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: II, İstanbul-1979.

_____, "Bulgaristan", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: VI, İstanbul-1979.

_____, "Peçenekler", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: IX, İstanbul 1988.

MAHMUT, Enver, "Gagauz Türkleri", Türk Kültürü, cilt: XXIX, sayı : 335, T.K.A.E., yayınları, Mart - 1991.

- MENZEL, T.H., "Gagauzlar", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: IV, İstanbul 1988.
- ÖNEN, Ragıp., "Bor Halil Bey Kütüphanesindeki Mahkeme-i Şeriyye Sicilleri ve Banlarda Görülen Türk Kişi ve Köy İsimleri", Türk Etnografya Dergisi, Sayı: 3, Ankara 1958.
- RASONYI, Laszlo., "Tuna Havzasında Kumanlar", Belleten, cilt: III, sayı: 11-12, T.T.K., yayınları, Temmuz-1939.
- SÜMER, Faruk., "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", Belleten, sayı: 93-96, T.T.K., yayınları, 1960.
- _____, "Gagauzların Aslı". T.D.T.D., sayı : 53, Mayıs-1991.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut., Belleten, XXXVIII, sayı : 152, Temmuz 1974.
- TAŞAĞIL, Ahmet., "Hazarlar", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: XII, İstanbul 1988.
- TEKİN, Tekin., "Grek Alfabetiyle Türkçe", Tarih ve Toplum Dergisi, sayı: 183, 1984.
- _____, "Tarih Boyunca Türkçe'nin Yazısı", Ulusal Kültür, sayı: 2, Ekim 1978.
- TOGAN, Zeki Velidi., "Hazarlar", İslâm Ansiklopedisi, MEB, cilt: VIII, İstanbul 1988.
- TURAN, Osman., "Selçuklu Devri Vakfiyeleri", Belleten, cilt: XII, sayı:45.
- YÜCE, Nuri., "Çuvaşlar", İslâm Ansiklopedisi, T.D.V., cilt: VIII, İstanbul 1996.

EK

Türk Ortodoks Patrikhanesi Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol ile Yapılan Mülakat

1. Türk Ortodoks Karamanlılar kimlerdir? Anadolu'ya nasıl gelmişlerdir? Nasıl hristiyan oldular?

Anadolu'da Türk dilli olan Türk uruklarına Karamanlılar denir. Anadolu'ya Orta Asya'dan kuzeyden ve güneyden gelmişlerdir. Kuzeyden gelenler Bizans tarafından Anadolu'ya yerleştirildiler. Anadolu'ya ilk gelenler Gök Tanrı dinine inananlardan idiler. Sonra Anadolu'da hristiyan oldular.

Selçuklu yönetiminde bir kısmı müslümanlığa geçti, bir kısmı hristiyan kaldı. Batıda olanlar Fener Rum Patrikhanesinin nüfuzuna, doğudakiler Ermeni Kilisesinin nüfuzuna girdi ve Ermenileşti. Osmanlıda bu devam etti. Güneyden gelenler asimile oldular. Aynı zamanda Selçuklularla beraber Anadolu'ya gelen Türkler içerisinde hristiyan Türkler de vardı ki bunlar Bizans'la etkileşime devam ettiler. Selçuklularla beraber gelenler içerisinde Gök Tanrı dinine inanan Türkler de vardı.

2. Karamanlı ismi nereden gelmektedir? Karamanlı ismi kimler için kullanılmaktadır?

Karamanlı ismi çoğunluğu Karaman eyaletinde yaşamasından dolayıdır. Karamanlı ismi Anadolu hristiyanlarına verilen genel isimdir.

3. Kendisinin de aslen Karamanlı olduğunu söyleyen S. Hüdaverdioğlu, kendilerinin aslen Rum olduklarını Türklerin tehditleri sonucu dillerini değiştirdiklerini söylüyor? Ne dersiniz.

Bunu menfaat için söylemiş. Böyle bir olay vaki değil.

4. Osmanlı Hristiyan Türklere baskı yapıp dinlerini, dillerini yasakladımı?

Böyle bir olay hiçbir zaman olmadı. Türk örf ve adetlerinde böyle bir olay olmamış. Hazarlar buna örnek.

5. Bizans'ın Selçuklulara karşı kullanmak için Anadolu'ya yerleştiği Türkler hakkında kısaca bilgi verir misiniz.

İlk gelenler Bulgar Türkleri, ardından Peçenekler, Kumanlar, Uzlar geldi. Şimdi hepsi tek bir millet oldu. Bulgar Türkleri Çuvaşların atasıdır.

6.Osmanlı Devleti içerisinde Türk Hristiyanları neden Osmanlı Devletine değil de Fener Patrikhanesine sığındılar? Veya Osmanlı sizleri Rumlardan ayrı görmedi?

Osmanlı zamanında Rum Hristiyanları ile Türk Müslümanları arasında bir sorun yoktu. 1820 Mora ayaklanması ile olaylar Anadolu'da patlak verdi. Fransız ihtilali sonrası 1820 Mora isyanı sonucu Yunanistan kuruluyor. Osmanlı da bu Rum ve Yunan propagandasından etkilendi.

7.Osmanlı Devleti zamanında müslüman olan hristiyan Türk var mı? Sayısı çok mu?

Osmanlı zamanında müslüman olan Hristiyan Türk muhakkak vardır. Sayısı hakkında bilgim yok.

8.1922 yılına kadar Rum Ortodoks kilisesi ile beraber yaşadınız. Bundan sonra neden ayrıldınız? Sebepleri nelerdir?

Tamamen milliyetçilikten oldu. "Siz Yunansınız Türk değilsiniz" propagandası. Dedemin (Papa Eftim) Türk milliyetçiliğine bağlı olması ve bunlara tahammül edememesi sonucu çevresiyle beraber ayrılış gerçekleşti. Rum okullarındaki papazların milliyetçilik söylemleriyle Yunan propagandası yapması, Milli Mücadelede Fener Patrikliğinin Yunanlılar tarafını desteklemesi ve Patrikhanenin Yunan ordusuna asker ve para toplaması gibi sebepler

9.Diğer hristiyan Türk boylarıyla ilişkiniz nasıl?

Sovyetler dağıldıktan sonra özellikle Türkeş'in sağlığında Türk dünyası kurultayları yapıldı. İlk defa bu kurultaylarda ilişkimiz oldu. Atatürk zamanında Gagauzlarla münasebet oldu. Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından cemaat olması için Türkiye'ye 247 kişi geldi, onlarla cemaat olundu. Daha sonra çoğu geri döndü. Onlara üniversiteye devam için müslüman olma şartı istenince geri döndüler.

Peki bugün?

Belirsiz. Amacımız kurultaylarla bütün Türk Ortodoksları bir çatı altında toplamak, birleştirmek, Gagauzların Cumhurbaşkanı Selçuk bey'i ziyaret ederek Gagauzlardan 150 haneyi İstanbul'a göndermeyi teklif ediyor ki cemaat devam etsin. Bu konuyla ilgili müracaat (92'de) hâlâ bekliyor. Çünkü Gagauzlarla dil yönünden daha iyi anlaşıyoruz. Konuşmaları Türkçe'ye en yakın grub.

Azerbaycan' da?

Çok önceden gelen Gagauzlar ne hristiyan ne müslüman hale gelmiş. Azerbaycan' da Albanlar ilk hristiyan Türkler. Ama bugün esamesi yok.

10.Yunan Devleti kurulduktan sonra Rumlar, Ortodoks Türkleri Rumlaştırma faaliyetine girdiler mi?

Anadolu'nun her tarafına Yunan öğretmen gönderilerek helenleştirme faaliyetine girildi. Kapsamlı bir şekilde bizi Rumlaştırmaya çalıştılar.

11.Türk Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasında devletten destek gördünüz mü?

Patriklik kurulurken devletten destek geldi. Bulgar Patrikhanesi bile destek verilerek kuruldu. Anadolu'da 72, İstanbul'da 8 metropolitlik vardı. Anadolu'daki metropolitliklerin desteği ve Ankara'nın izni ile 1922 yılında kuruldu.

İstanbul'a gelince Alman seyyahın da belirttiği Galata'daki zengin Karamanlıların desteği ile Patrikhane nakledildi.

12.Siyasi ve resmi kurumlardan destek görüyor musunuz?

Atatürk'ün ölümünden sonra pek destek göremedik. Şükrü Saraçoğlu-Hayri Ürgüplü zamanında Kıbrıs savaşında destek olundu. 1960'dan itibaren Alparslan Türkeş ölümüne kadar destekledi. Kurultaylara hep davet etti. Bugün onların siyasi devamı olanlar ilgisiz kaldı. Hiç ilgileri olmadı.

Halk desteği?

Halkın sevgisi ve desteği var. Anadolu'da 20 yıl öncesine kadar daha iyi destek vardı. Çünkü dedemin nesli hala devam ediyordu. 6-7 Eylül olaylarında halk bize bir taş atmadı. Halk kendisinden yana olanla olmayanı çok iyi biliyor. Kıbrıs olaylarında dedemin açıklamalarıyla Fener Patrikhanesi rahatsız oldu. Tehditler oluyordu. Polis ve asker destek olarak korumaya geldiler. Asker ve polislerin namaz kılmaları için Patrikhanenin bahçesinde yer ayrılmıştı ki bu asker ve polisleri hem memnun etmiş hem de şaşırtmıştı.

13.Mübadele sizde ne gibi sonuçlara yol açtı?

Yunanlılar tarafından gündeme geldi. Akıllıca yapıldı. İstanbul'da patrikhanenin kalması sağlandı. Anadolu'da olaylara karışmayan 1,5 milyon hristiyanı aldılar. Asıl olayları İstanbul ve İzmir'deki Rumlar başlatmış ve desteklemişti. Bize destek olan Anadolu hristiyanları gidiyordu.

14.Papa Eftim'in dört kardeşinden yalnızca kızkardeşi onunla kalıyor. Diğerleri mübadele ile Yunanistan'a gidiyor. Onlar ve diğer Türkler Yunanistan'da kültürlerini unuttu mu? İlişkiniz devam ediyor mu?

Papa Eftim'in kardeşleri ile dedemin zamanında ilişkileri vardı. Daha sonra irtibat koptu. 300 bin Batı Trakyalı, 1,5 milyon bizden gitme. Hemen hemen 2 milyon Türk unsuru. Müslüman ve hristiyan birlikte. Bunlarla irtibat devam etseydi büyük bir güç unsuru olacaktı.

1960 yılında Dedemin felç geçirmesiyle Yunanistan'daki hristiyan Türkler Karamanlis'e (Karamanlis'in Türk Ortodoks Karamanlılardan olduğu söyleniyor) Papa Eftim'i tedavi edin diyor. Menderes zamanında bize iki patriklik arasında anlaşma yapılması tavsiye ediliyor. Daha sonra (1sene sonra) bu tavsiyelerden dolayı özür diliyorlar. Menderes zamanında Atatürk'ün bağladığı maaş azalmıştı. Dedem cemaate konuyu açınca cemaat o zamanın parasıyla 50 bin TL. çek veri-yor.

15.Neden Rum isimleri kullandınız?

Bunlar vaftiz isimleridir. İncil'den bir isim veya İncil'e irtibatlı bir isim. Papazlar da aynı şekilde rahip sınıfına girince adını değiştiriyor. Eskiden çok kullanılıyordu. Şimdi hiç kullanılmıyor. Babam hiç kullanmadı.

16.Papa Eftim Fener Patrikhanesine bayrak açtığı 1920 yılında doğan oğluna neden "Yorgo" adını verdi? Ve 1961'e kadar değiştirme ihtiyacı duymayıp 1961 yılında değiştirdi?

Yorgo vaftiz adı. Turgut ismini kullanıyor. 1961'e kadar kullanma yok değil. Cumhuriyetten beri ismi Turgut'tur resmiyette.

17.Papa Eftim Tokatlıyan Otelinden Rum Patrikhanesine gittiğinde Sen Sinod'da Kayseri Metropolit Nikoalas'ın elini öptü mü?

Öpmediğini bilmiyorum. Öpmesi normaldir. Çünkü rütbe olarak büyüğüdür.

18.Nikoalas'ın karşısında konuşurken "kilisemizin eski şerefli mevkiine yükselmesi için siz babalarımıza yardımda bulunmak vazgeçilmez görevimdir" dedi mi?

O zaman patrik değildi, papazdı. O zaman için kilisenin yükselmesi için demesi normal. Bunun sebebi önceki olaylara sebebiyet vermemesi idi.

19. Teoman Ergene ismi Papa Eftim'in müstear ismi mi?

Hayır. Yazsaydı kendi ismiyle yazardı. El yazısı ile yazıp basılması için Şükrü Saraçoğlu'na verdiği kitap bir daha ortaya çıkmadı.

20. Her Pazar dinsel törenler yapıyor musunuz? Hangi kilisenizde?

Maalesef tören yapmıyoruz. Sadece önemli günlerde yapıyoruz. Ölüm, vaf-tiz, düğün törenleri. Bunları babam yapıyor.

21. Aya Yani kilisesinde Süryani ve Ermeniler dinsel törenler yapıyor mu? Bir mezhep bir mezhebe ibadet için kilisesini verebilir mi?

Sadece Süryaniler yapıyor. Karşılıksız yapıyor, 36 yıldan beri. Fener Patrikliği vermiyor. Dedem ve amcam tarafından müsaade edildi. İbadet olduktan sonra verilebilir.

22. Patriklik Selçuk Erenerol Bey'den sonra kime geçecek? Patrikhane geleceğini temin için papaz yetiştiriyor mu?

Patriklik için şu an 4 erkek var. Yani 3 kuzen, 1 kardeşim. (Halaoğlu 2, Amcaoğlu 1, kardeş 1). Önemli olan, babam Patrik Selçuk Erenerol tarafından takdis edilmesi. Yani ruhaniyete girmeleri. 30 yaşını doldurmuş olmak gerekiyor.

23. Türkiye'de ne kadar Türk Ortodoks Patrikliğine bağlı insan yaşıyor?

Fazla bir sayı yok. Gelip giden Gagauzlar, Çuvaşlar var. Üniversite okuyan öğrenciler, çalışan Gagauzlar geliyor.

Ve son söz olarak ne söylemek istersiniz?

Biz Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kurumuyuz. Direk olarak Başbakanlığa bağlıyız. Fener ise azınlık statüsünde. Türk Ortodoks Patrikhanesi Türk milletinin hizmetinde. Türk milletine, Türklüğe karşı saldırı gösteren herkese, her kuruma karşı mücadele edeceğiz.

Mülâkat için teşekkür ederiz.

Asıl böyle bir çalışma için ben teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- 1 Osman TURAN, Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet, İstanbul 1980, s. 9-10.
- 2 Abdülkadir İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1972, s.1.
- 3 Abdülkadir İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 2.
- 4 Cemal ŞENER, Şamanizm, İstanbul 1997, s. 7.
- 5 İbrahim KAFESOĞLU, "Türkler", İ.A.MEB.,c. XII/2, İstanbul 1988, s. 241.
- 6 Mustafa EKİNCİKLİ, Türk Ortodoksları, Ankara 1998, s. 15.
- 7 Hikmet TANYU, Türklerin Dini Tarihçesi, II. Baskı, İstanbul 1998, s. 19-20.
- 8 Mircea ELIADE-Ioan P. COULIANI, Dinler Tarihi Sözlüğü, Terc: Ali Erbaş, İstanbul 1997, s. 259.
- 9 KAFESOĞLU, a.g.m., s. 240.
- 10 Mehmet ERÖZ, Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, Ankara 1996, s. 16-32.
- 11 A.Vehbi ECER, "İslâmiyetin Doğuşu Sırasında Araplarda ve Türklerde Totemcilik Var mıydı?", E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:1 Kayseri 1987, s.109.
- 12 ECER, a.g.m., s. 103-112.
- 13 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 28.
- 14 TANYU, a.g.e., s. 11.
- 15 Harun GÜNGÖR, "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 89, sayı : 62, İstanbul 1989, s. 199.
- 16 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 29-30.
- 17 GÜNGÖR, a.g.m., s. 208.
- 18 KAFESOĞLU, a.g.m., s. 244.
- 19 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 22.
- 20 Jean Paul ROUX, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Terc: Aykut Kazancıgil, II. Baskı, İstanbul 1998, s.32.
- 21 TANYU, a.g.e., s. 27.
- 22 Laszlo RASONYI, Tarihte Türklük, III. Baskı, Ankara 1993, s. 114-115.
- 23 TANYU, a.g.e., s. 29.
- 24 Şaban KUZGUN, Hazar ve Karay Türkleri, II. Baskı, Ankara 1993, s. 288-289.
- 25 KUZGUN, a.g.e., s. 38.
- 26 TANYU, a.g.e., s. 30.
- 27 Yakup AYGİL, Hristiyan Türklerin Kısa Tarihi, İstanbul 1995, s. 43.

- 28 Akdes Nimet KURAT, Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, II.Baskı, Ankara 1992, s. 108.
- 29 Bahaeddin ÖGEL, Türk Kültür Tarihi, Ankara 1991, s. 239-240.
- 30 Mehmet ERÖZ, Hristiyanlaşan Türkler, Ankara 1983, s. 5.
- 31 ERÖZ, a.g.e., s.6.
- 32 Akdes Nimet KURAT, "Bulgar", İ.A. MEB. , c.II, İstanbul 1979, s. 782.
- 33 KURAT, Türk Kavimleri, s. 112.
- 34 Hüseyin MEMİŞOĞLU, Bulgaristan'da Türk Kültürü, Ankara 1995, s. 14.
- 35 KURAT, Türk Kavimleri, s. 115.
- 36 KURAT, "Bulgar" s. 783.
- 37 KURAT, "Bulgar" s. 783.
- 38 ERÖZ, a.g.e., s. 9.
- 43 ÖGEL, a.g.e., s. 261-263.
- 44 Unver GÜNAY-Harun GÜNGÖR, Türklerin Dini Tarihi, Ankara 1997, s. 148-149.
- 45 AYGİL, a.g.e., s. 45.
- 46 KURAT, "Bulgaristan" s. 798.
- 47 Geza FEHER, Bulgar Türkleri Tarihi, II. Baskı, Ankara 1999, s. 56-57.
- 48 MEMİŞOĞLU, a.g.e., s. 16.
- 49 AYGİL, a.g.e., s. 44.
- 50 Yavuz ERCAN, "Balkan Türkleri ve Bulgarlar", Belleten, c. LIV, sayı. 209, Nisan 1990, s. 301.
- 51 KURAT, "Bulgar", s. 781.
- 52 Nuri YAZICI, Tarihte Türkler ve Türk Devletleri, Konya 1997, 181.
- 53 MEMİŞOĞLU, a.g.e., s. 10.
- 54 ERÖZ, a.g.e., s. 10; KURAT, Türk Kavimleri, s.29.
- 55 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 59-60.
- 56 Nuri YÜCE, "Çuvaşlar", İ.A. T.D.V., c. VIII., İstanbul 1986, s.389.
- 57 AYGİL, a.g.e., s. 31.
- 58 YÜCE, a.g.e., s. 389.
- 59 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 159.
- 60 Yaşar Nabi NAYIR, Balkanlar ve Türklük, Ankara 1936, s. 89.
- 61 Faruk SÜMER, "Gagauzların Aslı II", T.D.T.D., sayı 53, Mayıs 1991, s. 5.

- 62 Kemal II. KARPAT, "Gagauzlar", İ.A. T.D.V. , c. XIII, İstanbul 1996, s. 289.
- 63 Tanyu, a.g.e., s. 82.
- 64 Nevzat ÖZKAN, Gagauz Türkçesi Grameri, Ankara 1996, s. 8.
- 65 KARPAT, a.g.e., s. 289.
- 66 ÖZKAN, a.g.e., s. 7.
- 67 Müstecib ÜLKÜSAL, Dobruca ve Türkler, Ankara 1987, s. 30.
- 68 ÖZKAN, a.g.e., s. 10.
- 69 Enver MAHMUT, "Gagauz Türkleri", Türk Kültürü, Mart 1991, s. 148.
- 70 Harun GÜNGÖR, "Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslâmi Unsurlar Meselesi", T.D.A.D., sayı 27, Aralık 1983, s. 248.
- 71 Harun GÜNGÖR, "Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar", Türk Kültürü, Aralık 1991, s. 732-733.
- 72 T. H. MENZEL, "Gagauzlar", İ.A.MEB., c.IV, İstanbul 1988, s. 707.
- 73 GÜNGÖR, "Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü", s. 251.
- 74 KARPAT, a.g.e., s. 290.
- 75 ÖZKAN, a.g.e., s. 31.
- 76 GÜNGÖR, "Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü", s. 253.
- 77 NAYIR, a.g.e., s. 78-79.
- 78 ÜLKÜSAL, a.g.e., s. 60.
- 79 ÖZKAN, a.g.e., s. 32.
- 80 GÜNGÖR, "Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri", s. 732.
- 81 ÖZKAN, a.g.e., s. 31; GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 155.
- 82 ÖZKAN, a.g.e., s. 34.
- 83 YAZICI, a.g.e., s. 186.
- 84 KURAT, Türk Kavimleri, s. 30.
- 85 Ahmet TAŞAĞIL, "Hazarlar", İ.A. T.D.V., c. XVII, İstanbul 1998, s. 117.
- 86 KUZGUN, a.g.e., s. 124.
- 87 TAŞAĞIL, a.g.a., s. 118.
- 88 Zeki Velidi TOGAN, "Hazarlar" İ.A. MEB., c.V/1, İstanbul 1998, s. 400.
- 89 AYGİL, a.g.e., s. 38.
- 90 KUZGUN, a.g.e., s. 124.
- 91 KUZGUN, a.g.e., s. 125 ; EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 48-49.
- 92 Yeni Türk Ansiklopedisi, "Kumanlar", c. V, İstanbul 1985, s. 1988.

- 93 ERÖZ, a.g.e., s. 14.
- 94 Fahrettin KIRZIOĞLU, Kıpçaklar, Ankara 1992, s. 82.
- 95 KURAT, Türk Devletleri, s. 73.
- 96 Georg OSTROGORSKY, Bizans Devleti Tarihi, terc. Fikret Işıltan, 5. Baskı, Ankara 1999, s. 333.
- 97 Laslo RASONYI, "Tuna Havzasında Kumanlar", Belleten, c.III, 1939, s. 404-405.
- 98 Kamuran GÜRÜN, Türklere Türk Devletleri Tarihi, c.I., 1981, s. 252-258.
- 99 KURAT, Türk Devletleri, s. 96.
- 100 Reşit Rahmeti ARAT, "Kıpçaklar", İ.A. MEB., c.VI., İstanbul 1988, s. 715.
- 101 ROSANYI, a.g.m., s. 410.
- 102 KURAT, Türk Devletleri, s. 105.
- 103 AYGİL, a.g.e., s. 25.
- 104 Yeni Türk Ansiklopedisi, "Kıpçaklar", c.V., İstanbul 1985, s. 1827.
- 105 ROSANYI, a.g.m., s. 412.
- 106 Osman TURAN, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, 5. Baskı, İstanbul 1998, s. 412.
- 107 KIRZIOĞLU, a.g.e., s. 115.
- 108 KIRZIOĞLU, a.g.e., s. 117-118.
- 109 KIRZIOĞLU, a.g.e., s. 155-148.
- 110 KURAT, Türk Kavimleri, s. 100-101.
- 111 Akdes Nimet KURAT, "Peçenekler", İ.A. MEB., c.IX., İstanbul 1988, s. 535.
- 112 Akdes Nimet KURAT, Rusya Tarihi, 3. Baskı, Ankara 1933, s. 19.
- 113 KURAT, a.g.a., s. 536.
- 114 ÖZKAN, a.g.e., s. 15.
- 115 KURAT, Rusya Tarihi, s. 26.
- 116 KURAT, Rusya Tarihi, s. 34.
- 117 MEMİŞOĞLU, a.g.e., s. 17.
- 118 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 150.
- 119 AYGİL, a.g.e., s. 29.
- 120 Laslo RASONYI, Tarihte Türklük, 3.Baskı, Ankara 1993, s. 132; GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 150.
- 121 KURAT, "Peçenekler" , s. 540.

- 122 ERÖZ, a.g.e., s. 13.
- 123 KURAT, "Peçenekler2" , s. 541.
- 124 OSTROGORSKY, a.g.e., s. 309.
- 125 ERÖZ, a.g.e., s. 13.
- 126 KURAY, Türk Devletleri, s. 104-105.
- 127 RASONYI, a.g.e., s. 134-135.
- 128 KURAT, "Peçenekler", s. 542.
- 129 RASONYI, a.g.e., s. 132.
- 130 KURAT, Türk Devletleri, s. 66; OSTROGORSKY, a.g.e., s. 317.
- 131 KURAT, "Peçenekler", s. 540.
- 132 ERÖZ, a.g.e., s. 12.
- 133 KURAT, "Peçenekler", s. 540.
- 134 KURAT, "Rusya Tarihi ", s. 39.
- 135 RASONYI, a.g.e., s. 132.
- 136 AYGİL, a.g.e., s. 32.
- 137 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 160.
- 138 AYGİL, a.g.e., s. 32.
- 139 KURAT, Türk Kavimleri, s. 41.
- 140 Yeni Türk Ansiklopedisi, "Macaristan", c.VI., İstanbul 1985, s. 2113-2114.
- 141 RASONYI, a.g.e., s. 118.
- 142 AYGİL, a.g.e., s. 41.
- 143 KURAT, Türk Kavimleri, s. 47.
- 144 AYGİL, a.g.e., s. 42.
- 145 OSTROGORSKY, a.g.e., s. 238-239.
- 146 RASONYI, a.g.e., s. 122.
- 147 Yeni Türk Ansiklopedisi, s. 2115.
- 148 RASONYI, a.g.e., s. 122.
- 149 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 150.
- 150 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 160-161.
- 151 GÜNGÖR, "Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü", s. 250.
- 152 AYGİL, a.g.e., s. 46.
- 153 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 150.
- 154 AYGİL, a.g.e., s. 47.

- 155 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 155.
- 156 ERÖZ, a.g.e., s. 31.
- 157 Erol CİHANGİR, Bağımsız Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul 1996, s. 8.
- 158 Evongelia BALTA; "Karamanlıca Kitapların Önsözleri", Tarih ve Toplum, Şubat 1990, s. 82; Semavi EYİCE, "Kitap tanıtımı" Belleten, xxvi, Ocak 1962. s. 369.
- 159 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 117.
- 160 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 123.
- 161 J.H.KRAMERS, "Karaman", İ.A. MEB., c.VI., İstanbul 1988, s. 309.
- 162 Claude CAHEN, Osmanlılardan Önce Anadolu, Terc: Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s.104.
- 163 Elçin MACAR-Yorgo BENLİSOY, Fener Patrikhanesi, Ankara 1996, s.56-57
- 164 CİHANGİR, a.g.e., s.4.
- 165 Abdurrahman GÜZEL-Ş.Kaya SEFEROĞLU, "İslâmiyete Anadolu'da Giren Türkler", Milli Kültür Dergisi, Eylül 1986, s.34.
- 166 ERÖZ, a.g.e., s. 27.
- 167 CİHANGİR, a.g.e., s.5.
- 168 CİHANGİR, a.g.e., s.5.
- 169 Harun GÜNGÖR, "Karamanlıca Bir Kitabe, Bir Mektup", T.D.T.D., Aralık 1996, s.45.
- 170 ERÖZ, a.g.e., s. 21.
- 171 OSTROGORSKY, a.g.e., s.93-96.
- 172 ERÖZ, a.g.e., s. 17.
- 173 ERÖZ, a.g.e., s. 26-27.
- 174 AYGİL, a.g.e., s. 64.
- 175 Semavi EYİCE, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler", Belleten, sayı: 153, 1975, s.25-26.
- 176 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 120.
- 177 ERÖZ, a.g.e., s. 33.
- 178 ERÖZ, a.g.e., s. 32.
- 179 Faruk SÜMER, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?" Belleten, sayı: 93-96, 1960, s.576-577.
- 180 Cami BAYBURT, Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler, İstanbul 1932, s.26-27.

- 181 Harun GÜNGÖR, "Karamanlıca Bir Kitabe", T.D.A.D., Aralık 1984, s. 97.
- 182 Semavi EYİCE, "Anadolu Karamanlıca Kitabeler II", Belleten, sayı: 175-176, 1980, s.683-684.
- 183 ERÖZ, a.g.e., s. 28-29.
- 184 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 141.
- 185 ERÖZ, a.g.e., s. 3.
- 186 Harun GÜNGÖR, "Karamanlıca Bir Kitabe", s. 97-98.
- 187 BAYRKURT, a.g.e., s. 110.
- 188 GÜZEL-SEFEROĞLU, a.g.m., s. 36-37.
- 189 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 77.
- 190 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 148.
- 191 GÜZEL-SEFEROĞLU, a.g.m., s. 34.
- 192 Mehmet DİKİCİ, Anadolu'da Türkler, İstanbul 1998, s. 51-52.
- 193 DİKİCİ, a.g.e., s. 54.
- 194 CİHANGİR, a.g.e., s. IV.
- 195 GÜZEL-SEFEROĞLU, a.g.e., s. 34.
- 196 ERÖZ, a.g.e., s. 17, DİKİCİ, a.g.e., s. 54.
- 197 DİKİCİ, a.g.e., s. 54.
- 198 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 76-81.
- 199 "Suğur" her halde "Türkopol" olsa gerek. Bazı kaynaklarda "Türopol" diye geçer.
- 200 Yavuz ERCAN, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşmeye Etkisi", Belleten, Ağustos 1986, s. 683.
- 201 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 275.
- 202 Yavuz ERCAN, "Devşirme Sorunu", s. 680-681.
- 203 Yılmaz ÖZTUNA, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1977, s. 430; ERCAN, a.g.e., s. 682.
- 204 Bkz. Sevgi Erenerol ile yapılan mülakat.
- 205 GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 285.
- 206 GÜNGÖR, "Karamanlıca Bir Kitabe", s. 97.
- 207 ERÖZ, s. 17.
- 208 Osman TURAN, "Selçuklu Devri Vakfiyesi", Belleten, XII, sayı: 45, s. 69.
- 209 ERÖZ, a.g.e., s. 19.

- 210 TURAN, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri", s. 69.
- 211 Ragıp ÖNEN, "Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesi'ndeki Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri ve Bunlarda Görülen Türkçe kişi ve Köy İsimleri", Türk Etnografya Dergisi, sayı : 3, Ankara 1958, s. 108.
- 212 ERÖZ, a.g.e., s. 21.
- 213 GÜZEL-SEFEROĞLU, a.g.m., s.36, OSTROGORSKY, a.g.e., s. 89-94.
- 214 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 78.
- 215 ERÖZ, a.g.e., s.25.
- 216 DİKİCİ, a.g.e., s.95; RASONYI, a.g.e., s.134-135.
- 217 EKİNCİKLİ, a.g.e., s.79-80.
- 218 ERÖZ, a.g.e., s. 26.
- 219 KURAT, "Peçenekler", s. 542.
- 220 ERÖZ, a.g.e., s. 26-27.
- 221 OSTROGORSKY, a.g.e., s.409.
- 222 ERÖZ, a.g.e., s. 27.
- 223 DİKİCİ, a.g.e., s. 98; ERÖZ, a.g.e., s.12.
- 224 ERÖZ, a.g.e., s. 27-28.
- 225 GÜZEL-SEFEROĞLU, a.g.m., s.36.
- 226 ERÖZ, a.g.e., s.18. EKİNCİKLİ, a.g.e., s.77
- 227 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 116.
- 228 Harun GÜNGÖR, "Karamanlca Üç Kitabe", T.D.T.D., sayı:34, Ekim 1989, s.29.
- 229 M. Süreyya ŞAHİN, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul 1980, s. 106.
- 230 NAYIR, a.g.e., s. 82.
- 231 Sencer DİVİTÇİOĞLU, Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, İstanbul 1999, s. 104.
- 232 Joseph Von HAMMER, Büyük Osmanlı Tarihi, Terc: Mehmet Atabey, cilt 1, İstanbul 1993, s. 292; BAYKURT a.g.e., s.104.
- 233 GÜNGÖR, "Karamanlca Bir Kitabe", s. 98.
- 234 ERÖZ, a.g.e., s. 17-29.
- 235 CAHEN, a.g.e., s. 104.
- 236 bkz. Karamanlılar Adı, s. 29.
- 237 EKİNCİKLİ, a.g.e., s.117.
- 238 EYİCE, "Anadolu'da Karamanlca Kitabeler", s. 26.

- 153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
- İkan ALKAN, Türk Ortodoks Patrikhanesi, Ankara 2000, s. 22..
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 117.
AYGİL, a.g.e., s. 63-64.
BAYKURT, a.g.e., s. 5-6.
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 96.
BAYKURT, a.g.e., s. 97.
OSTROGORSKY, a.g.e., s.93-96; ERÖZ, a.g.e., s. 24.
ERCAN, "Devşirme Sorunu...", s.683; DİKİCİ, a.g.e., s. 180.
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 96-97.
ERÖZ, a.g.e., s. 11.
DİKİCİ, a.g.e., s. 68-69.
OSTROGORSKY, a.g.e., s.317-310.
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 97-98.
İbrahim KAFESOĞLU, "Malazgirt", İ.A. MEB., cilt VIII, İstanbul 1988, s. 245.
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 100.
ÖZTUNA, a.g.e., s. 430.
BAYKURT, a.g.e., s. 113.
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 100.
ÖZTUNA, a.g.e., s. 430.
ÖZTUNA, a.g.e., s. 430.
TURAN, a.g.m., s. 65.
ERÖZ, a.g.e., s. 11.
GÜNGÖR, "Karamanlıca Bir Kitabe", s. 98.
DİKİCİ, a.g.e., s. 179.
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 101.
ERÖZ, a.g.e., s. 46.
DİKİCİ, a.g.e., s. 193.
Osman TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 185.
EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 105.
Aydın TANERİ, Türk Devlet Geleneği, İstanbul 1993, s. 242.
TANERİ, a.g.e., s. 243.
RASONYI, a.g.e., s. 198.
İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, I, Ankara 1982, s. 182.

- 334 CİHANGİR, a.g.e., s. 54.
335 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 149.
336 ALKAN, a.g.e., s. 28-29.
336 ALKAN, a.g.e., s.28-29.
337 EKİNCİKLİ, a.g.e., s.153-154.
338 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s.414; ALKAN, a.g.e., s. 30.
339 ŞAHİN, a.g.e., s.186; ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s.414.
340 ŞAHİN, a.g.e., s. 186.
341 Teoman ERGENE, İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları, İstanbul 1951, s.6.
342 ERGENE, a.g.e., s.6-7.
343 CİHANGİR, a.g.e., s. 34.
344 EKİNCİKLİ, a.g.e., s.161.
345 ERGENE, a.g.e., s.9-10.
346 EKİNCİKLİ, a.g.e., s.162.
347 EKİNCİKLİ, a.g.e., s.168-173.
348 ERGENE, a.g.e., s.16-17.
349 Ali KARAKURT, Fener Patrikhanesinin İçyüzü, İstanbul 1955, s. 31.
350 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 181.
351 ERGENE, a.g.e., s. 15.
352 EKİNCİKLİ, a.g.e., s.181-182.
353 ALKAN, a.g.e., s.39.
354 ERGENE, a.g.e., s. 27.ALKAN, a.g.e., s.27-28.
355 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 420; ŞAHİN, a.g.e., s.188; ALKAN, a.g.e., s. 40. ERGENE, a.g.e., s.27-28.
356 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 420.
357 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 187.
358 Mustafa Emil ELÖVE, "Türkiye'de Din İmtiyazları", A.Ü.Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt:X, Ankara 1953, s. 364.
359 Süleyman YEŞİLYURT, Türk Hristiyanları Patrikhanesi, Ankara 1995, s.24.
360 ERGENE, a.g.e., s.55; ŞAHİN, a.g.e., s.191.
361 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 422-423.
362 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 190.
363 ŞAHİN, a.g.e., s.192.

- 364 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 425; ŞAHİN, a.g.e., s. 195.
- 365 ALKAN, a.g.e., s. 46.
- 366 ŞAHİN, a.g.e., s. 196.
- 367 ALKAN, a.g.e., s. 33.
- 368 ŞAHİN, a.g.e., s. 186; ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 417.
- 369 ERGENE, a.g.e., s. 5; KARAKURT, a.g.e., s. 31.
- 370 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 162.
- 371 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s. 57.
- 372 ŞAHİN, a.g.e., s. 187.
- 373 Papa Eftim, "Papa Eftim'in Kıbrıs Hakkındaki Görüşleri" adlı broşür 1958, İstanbul, s. 7.
- 374 Papa Eftim, a.g.b., s. 9.
- 375 Papa Eftim, a.g.b., s. 9-10.
- 376 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 162.
- 377 ELÖVE, a.g.m., s.363.
- 378 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s.57.
- 379 Adnan SOFUOĞLU, Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, İstanbul 1996, s.150-151.
- 380 ŞAHİN, a.g.e., s.194; ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 424.
- 381 SOFUOĞLU, a.g.e., s. 152-1533; ŞAHİN, a.g.e., s.195.
- 382 ELÖVE, a.g.m., s. 365; ERGENE, a.g.e., s.103-104.
- 383 ŞAHİN, a.g.e., s.195.
- 384 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 425. ALKAN, a.g.e., s. 45.
- 385 bkz. Patrikhanenin Kuruluşu.
- 386 ALKAN, a.g.e., s. 45-46.
- 387 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s. 58.
- 388 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 427-428.
- 389 ALKAN, a.g.e., s.51.
- 390 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s. 58.
- 391 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 429.
- 392 Papa Eftim, a.g.b., s.1-17.
- 393 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s.58.
- 394 ALKAN, a.g.e., s.53-54.

- 395 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s. 57.
396 YEŞİLYURT, a.g.e., s. 92-93.
397 EKİNCİKLİ, a.g.e., s. 161-162.
398 ERGENE, a.g.e., s.6-7.
399 ELÖVE, a.g.m., s.363.
400 ŞAHİN, a.g.e., s.191-192.
401 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s.57.
402 ALKAN, a.g.e., s. 45.
403 ERGENE, a.g.e., s.144-185.
404 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 427.
405 Papa Eftim, a.g.b., s.1-17.
406 ERCAN, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", s. 429.
407 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s.58.
408 ALKAN, a.g.e., s.54.
409 BENLİSOY-MACAR, a.g.e., s.58.
410 ALKAN, a.g.e., s.55.
411 YEŞİLYURT, a.g.e., s. 105.
412 ALKAN, a.g.e., s. 55.

